

ASIA MINOR STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt 12, Sayı 1, Ocak 2024
Vol. 12, Issue 1, January 2024

eISSN 2148-9858

ISSN 2147-1673

ASIA MINOR STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Hedefler ve Kapsam-Aims and Scope

Asia Minor Studies dergisi 2013 yılından beri yılda iki sayı olarak düzenli bir şekilde yayın yapmaktadır. Dergi özel veya resmi herhangi bir kuruma bağlı olmadan tamamen ülkesini ve milletini seven devlet ülküsünü kendine rehber edinen bir avuç akademisyenin çabalarıyla çıkarılmaktadır. En büyük gayemiz dinine, milli kültür ve geleneklerine bağlı ancak ileri medeniyeti hedefleyen, milletimizi ve devletimizi geleceğin çağdaş dünyasına taşıyabilecek akademisyen ve bilim insanlarımızın çalışmalarını Kilis gibi küçük bir ilimizden tüm dünyaya duyurabilmektir.

Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağlı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Tarih, Edebiyat, Dil vb. alanlarındaki araştırmalara yer verilmektedir. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğer Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.

Telif Hakkı-Copyright

Derginin bütün telif hakları dergi sahiplerine aittir.

Yazışma ve Abonelik Soruları İçin-For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Asia Minor Studies
International Journal of Social Sciences
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY)
Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12
Fax: +90 (0348) 822 23 51

Dizin - Indexed

CEEOL
MLA
Sobiad
indexcopernicus
Crossref
Road Index
DRJI Index
Eurasian Scientific Journal index (ESJI)
Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZ3)
Mendeley index
CiteFactor
Acarindex
Scilit Scientific Literature
Academic Research index
WorldCat-OCLC
MIAR index
Google scholar
Sindex
Semantic Scholar

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Sahibi - Owner

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Baş Editörler - Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Alan Editörleri - Section Editors

Prof. Dr. Birsal KARAKOÇ Uppsala University İsveç	N.I. Lobachevsky State University of Nizhny Novgorod Rusya
Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE Bakü Avrasya Üniversitesi Azerbaycan	Doç. Dr. İryna DRYGA Istanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Ukrayna
Prof. Dr. Orlin (orhan) SABEV (SALİH) Academy of Sciences Bulgaria Bulgaristan	Dr. Paschalis ANDROUDİS Aristotle University of Thessaloniki Yunanistan
Prof. Dr. Dimitri KOROBEİNİKOV University at Albany ABD	Prof. Dr. Ramiz ASKER Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Azerbaycan
Doç. Dr. Necdet Yaşar BAYATLI University of Baghdad Irak	Dr. Dragana AMEDOSKI Belgrade History Institute Andorra
Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES Klaipeda University Litvanya	Doç. Dr. Milena PETKOVA Sofia University "St. Kliment Ohridski" Bulgaristan
Prof. Dr. Mariya LEONTİÇ Gotse Delçev University Makedonya	Dr. Anca POPESCU University of Bucharest Romanya
Doç. Dr. Alim ABIDULIN	Yrd. Doç. Dr. Hasan ASADİ

Erdebil Üniversitesi
İran
Doç.Dr. Mehmet ALPTEKİN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Türkiye
Dr.Öğr. Üyesi Bilal GÖRENTAŞ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Türkiye
Dr.Öğr.Üyesi Osman TAŞKIN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Türkiye

Danışma Kurulu – Advisory Board

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar ÜLGEN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARSLAN-EROL
Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi ERSOY
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Taner AKÇACI
Gaziantep Üniversitesi
Prof.Dr. Metin AKİS
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet EROL
Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan YILMAZ
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman BOZKURT
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan DOĞAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DEMİR
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Kocaeli University
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
Namik Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Murat FİDAN
Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Gaziantep Üniversitesi
Doç.Dr.Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Sinan Tankut
GÜLHAN
Gaziantep Üniversitesi
Doç.Dr. Hasan ŞENER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dil Editörleri/ Language Editor

İngilizce/English

Dr. Gülten SİLİNDİR KERETLİ
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Türkçe/Turkish

Dr.Öğr.Üyesi Armağan ZÖHRE
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Sekreter - Secretary

Arş.Gör. Mustafa KOYUNCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Cilt 12 Sayı 1, Ocak 2024
Vol. 12, Issue 1, January 2024

Web: www.asiaminorstudies.com
E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com

ASIA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Cilt 12 Sayı 1 - Vol. XII Issue No. 1

Ocak 2024 - January 2024

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

TARİH & HISTORY

SLAVERY IN OTTOMAN EMPIRE / Köleliğin Osmanlı'daki Yeri 1-10

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Metin AKİS

1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE SOL HAREKETLER VE SOL PARTİLER/ Left Movements
And Left Parties in Turkey After 1980..... 11-34

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Mehmet BİÇİCİ & Deniz DOĞRU

CİZYE DEFTERLERİNE GÖRE 17. YÜZYILIN SONUNDA SİİRT ŞEHRİNDE BULUNAN
GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI/ Socio-Economic Situation of Non-
Muslims in the City of Siirt at the end of the 17th Century, According to Jizya Registries 35-52

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Uğur DEMLİKOĞLU

ÖMER ZİYÂÜDDİN DAĞİSTÂNÎ VE DÖNEMİN SİYASÎ DÖNÜŞÜMÜNE ETKİSİ / Ömer
Ziyâuddin Dagestani and His Effect on the Political Transformation of the Period 53-64

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Demet KARASU & Mehmet Kerem KARASU

KAYNAKLAR IŞIĞINDA ELEŞTİREL BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ: ÇAKA BEY / A Critical
Biography Experiment in the Light of Sources: Çaka Bey 65-77

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Hasan AKYOL

ÇİN TÜRKİSTAN AVAZI DERGİSİ VE DERGİYE GÖRE DOĞU TÜRKİSTAN MÜCADELESİ /
Chinese Turkestan Avazı Magazine and the Struggle for East Turkestan According to the Magazine 78-91

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Mustafa ASLAN

EDEBİYAT & LITERATURE

GÜLTEN AKIN'IN ŞİİRLERİNDE "AYNA" İMGESİNİN ANLAM ÇAĞRIŞIMLARI / The
Meaning Associations of the Image of "Mirror" in Gülten Akin's Poems 92-105

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Yusuf KÖMÜR

COĞRAFYA & GEOGRAPHY

KİLİS'TE SOSYO-MEKÂNSAL AYRIŞMA, SINIR VE KİMLİK / Socio-Spatial Differentiation,
Border and Identity at Kilis 106-122

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Bilal GÖRENTAŞ & Nizamettin YİĞİT

TARİH & HISTORY

Slavery in Ottoman Empire

Köleliğin Osmanlı'daki Yeri

Metin AKİS*

Abstract

Slavery was not a phenomenon exclusive to the Ottoman Empire, but rather a result of the struggle between the powerful and the vulnerable that has existed since the earliest stages of human history. It gradually evolved over time as part of the human experience. The Ottoman Empire, upon acquiring new territories, applied its own perspective on slavery shaped within the context of Islamic civilization, attempting to introduce solutions that were relatively humane for its era. However, it's important to remember that the countries the Ottomans interacted with were often in states of war. The close association of slavery with the concept of warfare, both in a narrow and broader sense, inevitably tested the limits of human nature. Nevertheless, from the Ottoman standpoint, the fact that this concept did not transform into outright colonialism necessitates that it should be regarded as relatively distinct when compared to their counterparts.

Keywords: Slavery in the Ottoman Empire, Piracy in the Mediterranean, Maritime Trade

Öz

Kölelik, Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkan bir konu değildir. Aksine belki de insanlığın ilk dönemlerinden beri güçlü ile güçsüz arasındaki mücadeleden bir sonucu olarak insanlık tarihinin zaman içerisinde evrimleştiği bir olgu olmuştur. Osmanlı ele geçirdiği topraklarda İslam medeniyeti içerisindeki şekillenen kölelik bakış açısını da uygulayarak, dönemine göre oldukça insani çözümler getirmeye çalıştı. Ancak muhataplarının savaş halinde oldukları ülkeler olduklarını da unutmamak gerekiyor. Köleliğin dar anlamda ve geniş anlamda savaş kavramıyla ilintili olması, her halükarda insan tabiatını zorlamış olabilir. Ancak, Osmanlı açısından bakıldığında bu kavramın sömürgeciliğe dönüşmemiş olması nedeniyle, muhataplarına göre daha müstesna tutulmasını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da Kölelik, Akdeniz'de Korsanlık, Deniz Ticareti

Introduction

Is the Ottoman State a slave-owning state? Or, if we ask from another point of view, what were the contributions of a non-marine, land-based army and maritime states to the structure of the slave society? Has there been an aspect of Islam that encourages slavery? Or how was slavery practiced in Christianity? How did the countries with a class-style society structure and the states that were not formed according to a class-style society structure look at slavery? Such questions constitute the main subject of the article.

It is generally expressed by western researchers that the Ottoman Empire was a slave-owning state. However, did the Ottoman State really want to perpetuate slavery? In fact, slaves were the mainstay of the Ottoman military bureaucracy and administrative bureaucracy. There wasn't much to change this situation either. Why was the bureaucracy of the Ottoman Empire dependent on slaves? For one thing, the existence of the local bureaucracy was a factor that reduced the power of the Ottoman Empire. In other words, each indigenous element also brought with it connections, sentiments and relations of interest that weakened the power of the state. Therefore, according to tradition, it was reducing the power of the state, which should be the most powerful. According to Ottoman thought, the state was always superior to the interests of individuals. Every personal passion and favor was seen as a virus inside the state and they tried to keep the idea of delete as sterile as possible. The most important material in this sterilization was the slaves they brought into the state in a controlled manner and the devshirme, who were originally non-Muslims.

* Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, akis@kilis.edu.tr, ORCID: 0009-0005-6249-731X

Place of Slavery in Ottoman Trade

Turks were interested in maritime trade in every settlement with a sea coast. Even in the Caspian Sea, which is a closed sea, it is reported that the Turks were engaged in maritime trade with Islamic countries. İdrisî mentions the Turkish communities dealing with ship trade in the Caspian Sea and Lake Baikal in his work. At the same time, it is understood that the Turks had experience in the slave trade from the Caucasus. "Trade developed between the southern shores of the Caspian Sea and the ports in the north. Apart from their own product, fish glue, the Khazars export many things from Russia and Bulgaria, such as slaves, fish, wax, beaver skins, and furs; In return, they provided clothing materials from Curcan and Taberistan."¹

North African States in Ottoman Administration

The Ottoman Empire was trying to show all the features of being a dominant state on land and sea. It had a strong army and a rich country to support the army in terms of soldiers, weapons and finances. At the same time, it is necessary to include the ruler's ability to manage, which is shaped within the traditional management approach. The Ottoman sultan had an undisputed power of authority over all elements. He always had this authority in his hands to use it whenever necessary. Whether it was the Tatar forces or the Berber rulers in West Africa, it could not be excluded. An edict to be sent to both kings had the authority to determine its end. However, this use of force, whose power and loyalty can be explained, aimed to preserve and improve the existing advantages for both religion and the state.

The Ottoman sultan always envisaged the expansion of the religious sphere in favor of Islam. The subordinate kingdoms had to provide this in their own way. Otherwise, it may mean losing the existing gains. For the kings, this could mean losing life and the kingdom. For this reason, the kings in the border countries could have the right to regulate their international relations against the outside world, just like an independent king. Sending the peoples of foreign countries captured as slaves to the warring countries as a gift in order to show goodwill and improve international relations could often carry the peace and Ottoman interests further.

We can say that it is possible to evaluate the perspective of Ottoman society on the concept of slavery and the perspective of western societies on slavery. First of all, the Ottoman society did not accept to take part in a class life with the influence of the religion of Islam.² There is no privileged upper class in the Ottoman Empire.³ The society is more democratic, lives according to business lines; the distinction between rich and poor is designed with more worldly efforts. A more livable city life has emerged with the practical solutions of the concept of tolerance for the social life of Islam,⁴ where religious discrimination is reduced. The society is differentiated only in terms of its duties; we can say that it is divided into two divisions of labour, namely military and reaya. This distinction was by no means a class distinction. While the military section performed their duties related to civil service, the reaya section did the work related to production. In this respect, it can be said that the general view is a cross-section of natural life, just like a beehive.⁵

¹ İdris Bostan, Salih Özbaran, *Türk Denizcilik Tarihi 1, Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Vol I, p.14.

² Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Translation: Murteza Bedir, İstanbul 2004, p.88.

³ Fazlur Rahman, *İslam*, İstanbul 1981, p.13.

⁴ Ahmet Özel, "Esir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Vol.11, İstanbul 1995,p.387

⁵ Halil Inalcık, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul 2011, pp.3-13.

For the Ottoman Empire, the slave trade is closely related to its geographical location. The Ottoman Empire, which had a very wide geography, was faced with slave trade routes at many points. The Ottoman Empire was on the diagonal slave trade route. On the one hand, white slaves and concubines from the north of the Black Sea were transported; on the other hand, the Nile River route of Africa and the coasts of Central and West Africa were active centers of the slave trade. In addition, the layered bureaucratic representatives of the Ottoman State structure always sought to find more skilled slaves. Although this seems like a whim, it has never been as enthusiastic as the desire of western countries to acquire slave labour in sugarcane and tobacco fields in America. Under normal conditions, the main element in the slave-slave trade in the Mediterranean was based on reciprocity. In other words, the most practical way of rescuing citizens who had been held captive in one way was to provide for the citizens of that country, who were obtained in another way. The payment of the money, which was otherwise determined as the salvation money, was mostly idle or was slow to overcome the bureaucratic obstacles between the countries. Although the kings and the Ottoman sultan gave special importance to this work, it was always very difficult to collect the amount.

The involvement of Jewish traders, especially in the Mediterranean slave trade, and their unexpected efforts to turn the slave trade into profits further complicated the situation. Any significant slave, especially from western countries, was turning into a rolling and increasing amount, just like the snowball effect, when it fell into the hands of Jewish merchants. Sometimes the price of this may not be just money. For this reason, the new hunters of the slave trade, especially England, began to spread into Africa with a greater appetite. Overcoming distances of hundreds of kilometers, they advanced into Africa and continued their gains by catching and chaining the defenseless negroes they captured and stacking them on their waiting ships. Although these efforts attracted them to the enigmatic forests and deserts of Africa, it was still a preferable occupation because they did not have an Ottoman Empire as strong as in the Mediterranean.

From the point of view of western countries, the risk of enslaving another citizen for each captured slave has been eliminated. The black slaves they had stockpiled in ship hangars were ready to be transported to the new continent. From the point of view of the slave traders, the next thing to think about is the money they get for each black person they carry, and if possible, it means not to hunt while hunting. Which mean, to reach the range without being caught by any Barbary fleet for European slave traders?⁶

The religious division of Europe has manifested itself in every field, not only in the religious field, but also in economic, cultural, military and diplomatic. It has led to new formations in many fields. The Ottoman Empire also played an important role in this disintegration. During the reign of Suleiman the second, Martin Luther, became the centre of Ottoman diplomatic interest.⁷ In the sources, it is said that the siege of Vienna cut the relationship between the Ottoman Empire and Protestantism. However, it is clear that this did not happen all of a sudden. The Ottoman State acted according to what it required to be a great state and did not remain indifferent to European policies. We see the most important example of this in the battles between Charles V and France. The Ottoman State declared its support for Protestantism in European policies by being directly on the side of France. The

⁶ Barnet Litvinoff, *Fourteen Ninety Two*, London 1991.pp.138-161.,Alexis de Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar*, Ed. Lütfi Sugur, Translators: Burak M. Nuri Gücin, Hasan Turunçkapı, Nuri Fudayl Kıcıroğlu, İstanbul 2016, pp.65-164.

⁷ Norman Davies, *Avrupa Tarihi, Doğu'dan Batıya Buz Çağından Soğuk Savaşa Urallardan Cebel-i Tarık'a Avrupa'nın Panoraması*, Editor of Translation: Mehmet Ali Kılıçbay, Translators: Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, İstanbul 2006 p.525.

agreement showed us that signed by Francis in captivity appeared as an example of this in the Ottoman archives.⁸

We can think that the slaves could find more employment opportunities in Ottoman society than the reaya class. The military segment mostly appealed to the field of individual ability, ostentatiousness, courage, knowledge and wealth. When people who were bought into slavery or taken prisoner on the battlefield entered the close living quarters of wealthy and prestigious families, they could be offered opportunities that they might not have encountered in their previous lives. A considerable part of the Ottoman Viziers was administrators who were originally from slaves. This practice was not unique to the Ottoman Empire, but before the Turks came to Anatolia, it was common to use slaves or non-Muslims in the administration or in the service sector.⁹

Concubines in Ottoman Palace

When we compare the Ottoman Empire with the Western Countries, we immediately see the fundamental differences in terms of slavery. First of all, in the Ottoman Empire, the land was considered the property of the state. In other words, all the land belonged to the sultan. Everyone working on the land and the soldiers who were paid with the income obtained from the land taxes was always doing this duty with the permission and approval of the sultan. Therefore, the sultan's approval was required for the general admission of slaves and concubines to the Ottoman Empire. Apart from this, there were no intermediary institutions. However, the aristocracy in the west and the large transcontinental companies that were established afterwards greatly encouraged the employment of slaves. While concubines or slaves were in the position of serving only the palace in the Ottoman Empire, they shouldered the heavy burden of production in the colonies in the west.

The same was true for concubines. Those, who have enough beauty, fortune and intelligence to enter the palace and the harem of the palace, they could be the wife of the sultan and the mothers of the sultan who ascended the throne. They were called "Valide Sultan"(mother of sultan). These women, with their "unique" income sources, were also among the most charitable people of the empire and established many foundations. In a similar situation, there were black slaves who were taken to the palace as "Hadım Agha" after their masculinity was removed, and were brought to important sanjaks as beys or other important state duties when their services in the palace were over. Of course, the measure here must be related to how loyal he is to the sultan.¹⁰ These former courtiers, who had acquired the court manners, were performing important duties on behalf of the state in the provinces. Merit and loyalty were also an important criterion for the officials who came from the devshirme origin and rose in the palace. To be dismissed when merit was not sufficient, and to be executed when loyalty was not sufficient, could be a destined end for these slaves. In this case, the only source of prestige was the Ottoman Dynasty itself, that is, the sultan himself. *The sultan was the person who was believed not to make mistakes knowingly or willingly in the Ottoman system, who could clean the society from the diseases that could spread into the society, who he perfected in the eyes of the people and whose existence he prayed for.*¹¹

⁸ C.D.A.B.O.A.(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivleri),

⁹ H.A.L.Fisher, *A History of Europe From the Earliest Times to 1713*, The Fontana Library 9/6, LONDON and GLASGOW, Vol.1, pp.415-427

¹⁰ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, İstanbul 1998, p.12.

¹¹ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, pp.1-3, Mehmed Neşrî, Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485), İstanbul 2011, pp.41-46. Feridun M.Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, pp.35-51.

In the West, slavery has never found a place in class society. The concept of class society or nobility prevented not only those who were slaves, but also all other segments from being positioned close to them.¹² According to the Westerner, a slave, servant, worker is someone who makes money, can be bought and sold, and is vaguely oppressed, despised, left to die in the basic layers of existing technological development, when he tried to escape and beaten. These people, who are generally excluded because of their skin color, whose existence is denied, and who is often met with a concept of racism, had to struggle for a long time to live together with white people on an equal basis. In this, it is possible that religious understanding can be misinterpreted, as well as the economic struggles of capitalism.¹³ Although the percentage of Western society is debatable, it has achieved this on the shoulders of the people whom it used as slaves with its technological and industrial developments.

In the Ottoman Empire, it was out of the question for ordinary people to exchange slaves. In other words, owning slaves meant having a high level of financial income. These were briefly called "statesmen" and were high-level administrators such as wealthy merchants, governors, sanjakbeys, and palace bureaucrats. It can be thought that there is no data that ordinary people owned slaves in Europe for the same period. Wars and spoils obtained after wars must have made it easier to have slaves. However, there was no question of ordinary people getting a share of the booty. The very wealthy could find slaves and concubines in number and quality. Although the high number of slaves and concubines in the market made it possible to reduce prices from time to time, we still cannot talk about a purchasing power that is as low as ordinary people. As an example, the purchase of three Circassian concubines to Demir Suleyman Pasha, who was the Governor of Damascus in 1814-15, and sending them there was approved by the council.¹⁴

Esirci (Slave Dealer) Craft

In the whole Ottoman country, especially after 1492, merchants of Jewish origin were very skilled in buying and selling all kinds of goods that could make money. The trade of the captives was one of the most important issues for them. Especially the city of Thessaloniki was a very important center of the slave trade, since there was more Jewish settlement here. We can even say that this trade has become as deregulated as it can be. Despite the fact that the people who were among the captives stayed in Muslim homes over time and became Muslims by means of the *Kelime-i Şehade* (*Word of Testimony*), they could not escape being sold again. The edict sent from the palace states that this is prohibited. If there were captives in this situation, they would be released to be paid to the slave owner. Those who continued this captive sale would also be identified and executed.¹⁵

Probably the three Circassian concubines sent to Demir Suleyman Pasha must have been sent as gifts. So it should be considered as a kind of gift. It is presented as a gift just like fur, sword, and horse. It is not known why Circassian concubines were preferred. In general, it can be said that Circassian girls were popular among the Ottoman elite in terms of being blonde and famous for their body beauty. However, we do not have enough information that this was always the case, or that they saw the same demand throughout the empire.

¹² Norman Davies, *Avrupa Tarihi, Doğu'dan Batıya Buz Çağından Soğuk Savaşa Urallardan Cebel-i Tarık'a Avrupa'nın Panoraması*, Editor of Translation: Mehmet Ali Kılıçbay, Translators: Burcu Çıgman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, İstanbul 2006, pp.190-192.

¹³ C.R. Boxer, *The Golden Age of Brazil, Growing Pains of a Colonial Society 1695-1750*, Manchester 1995, pp.1-2, 4-7.

¹⁴ C.D.A.B.O.A., C.DH., Doc. No:2-88, Date:25,03,1230H.

¹⁵ C.D.A.B.O.A., İ.E.DH, Doc.No:5-437, Date:19,12,1011H.

An important source of the slave trade for Ottoman Empire was the Circassian regions within the borders of the Ottoman Empire over time. It is possible to say that Circassian slaves and concubines were preferred by the Ottoman administrators and were seen as acceptable in terms of their beauty and elegance. One of them was a Circassian concubine named Saat Kiri. As it is understood from the document, the fact that the concubine sold was described as a slave shows that it was not obtained as smuggling, but was used as a slave family itself. The fact that the manat was used as the amount of sale, may be preferred for the sale of Circassian slaves, perhaps because manat was used in this region. However, in any case, the Dersaadetli (Coming from Istanbul or place of Istanbul) Surur Ağa, who bought the Circassian Saat Kiri, must probably be a wealthy person or a palace official who wants to turn this purchase into profit in Istanbul at a higher price. The fact that he is mentioned as “Agha” makes him think more that he is a palace official. Apart from that, the names mentioned among Şuhud’ül-hal (Court witnesses) also indicate that the exchange of Circassian slaves and concubines may have been for the palace, and that this exchange was also attested by the aghas in groups. Regardless of her address, as understood from the document, the main concern was the possibility of proving that the concubine purchased was not a slave, or being prosecuted in this context. In order not to take on a legal responsibility and to avoid financial losses, the buyer clearly wanted to guarantee that he would get the amount he gave back if the possibility of being freed arises. Her cost was twenty thousand manats (Old Persian Money). The fact that the Circassian concubine was 12 years old strengthens the possibility that the shopping may have been made for the purpose of supplying concubines for the palace.¹⁶

Sea travel has always brought new risks. Seafaring nations not only pursued great profits, but also had to protect their ships against relentless waves, typhoons, and hurricanes. Although the Mediterranean was not as challenging as the oceans, the knowledge of humanity experienced in the Mediterranean later learned to cope with the oceans. The ancient seafaring nations of the Mediterranean, and especially the Ottoman Empire, which tried to be active in the Mediterranean since the 16th century, reflected that trade could not be carried out under normal conditions. The power struggle and hostilities between countries were reflected as pirates, plunder and plunder to the trade representative circulating in these seas. The merchants, who sailed to the sea with the hope of wealth, lost their freedom as if they lost their goods. They could sold in captive markets, in their captivate they had to work harder than ever before in their lives. These waters of the Mediterranean, where power is mixed with the concepts of piracy, commerce and human beings, kept slavery on the agenda throughout all new ages.

The pre-modern centuries started with the habits that can be considered as the continuation of the middle ages in terms of Europe and the Ottoman Empire. From the establishment of the Ottoman Empire until 1453, the most important goal was to capture Istanbul. This goal is also to benefit from the commercial, social, economic, cultural and strategic advantages of Istanbul as well as to be worthy of the praise mentioned in a hadith of Muhammad. The conquest of Istanbul was a turning point for the Ottoman Empire. This fabulous city become Turkish city

¹⁶ C.D.A.B.O.A., (TS.MA.e) TSMA No:15/21, Place No:11-53, Date:H-19-02-1281. “*Bade-i sene oldurki, Şebahi? Kabilesinden ve köle cinsinden olan on iki yaşında bir added Saat Kiri isminde nam köleyi iki yüz seksen bir saferin on dokuzuncu günü iştira ile talip olan dersaadetli Surur Ağa'ya yirmi bin manata bey ve temlik ve teslim iderek bedeli olan meblağ-ı mezkuru tamamen ahz ve kabz eyledim köle-i mezkur hür değildir kendi malımdır eğer hürriyyet davasında veya ahir den dava açılması zuhur ider ise bedelini aldığım mezkur manatları geriye iade edeceğime havi iş bu senedin itası kabilinden sene 81 safer 19.*

An Çerkez Kabile-i Şebahi isekle-i Toğab Sükkân-i Ğacid oğlu Bereket Şuhud'ül-Hal

Hacı Salihzade Hacı Osman Ağa, Hacı Salihzade Ömer Ağa, Koyuncuoğlu Ali Reis Koyuncuoğlu Hüseyin Ağa”

and the largest church, Hagia Sophia, has been converted into a mosque. This was a manifestation of the Islamic tradition of conquest. Azan was read in Arabic from the minarets and Turkish was spoken in the bazaar. However, Mehmed the Second planned to establish a city that he thought of as the centre of the whole world and as the capital of commerce, culture, and education in Istanbul. For this purpose, he brought new places of worship and educational institutions to the city.

The Ottoman Empire did not have a structure that rejected slavery. The city of Istanbul, which he captured, was an important market for the slave trade. Thanks to the emperor's living here, the palace naturally became a centre of attraction. Now, in the new situation, the same things would be in question for the Ottoman palace. Although Topkapı Palace was built in accordance with Turkish traditions, the Harem and Enderun continued to attract the slave trade.

The Ottoman Empire represented all of the Islamic States throughout the pre-modern and modern centuries. In this respect, it was in a position of sole power against the Western States. Since the Ottoman State had the authority to protect all Islamic countries and to speak on their behalf, all kinds of problems on behalf of Muslims were in his field of interest. In such an event, there was a bandit attack on ships located in a region called King's Garden, near a village called Chayma. Although the woman and two boys on these ships were abducted for rape, the Danube Captain remained indifferent to this issue. In fact, the captain did not send the ships requested from time to time in order to prevent such incidents, although he asked for money in return. There were complaints about this. In the edict sent to the Semendire Sanjak Begs, Budin and Peshte Kadis, an inspection of this situation was requested.¹⁷

Many goods were coming and going by sea from Pera and Constantinople, which were extremely important trade centers. Pera, where the Genoese settlement is located, is in terms of fabric, spices, jewelry and slaves. The goods coming from the main Turkish markets in Anatolia, such as Bursa, an important centre, were sent to the west. It had the distinction of being the trade port to which it was shipped. Trade was flowing in the other direction as well: from Pera moving merchants exchanged their western fabrics for eastern silks in Bursa and other Turkish markets. They bought jewelry, spices, and slaves.¹⁸

The rise of the state, which started with the Fatih era, was followed closely by the pirate states in the Mediterranean. They often spent their time in ambush, waiting for suitable prey to emerge. With the death of Fatih, this hunt came to his feet. The younger son of Fatih, Cem Sultan, was defeated in the struggle for the throne against his older brother, Bayezid, and had to take shelter in the Knights of Rhodes. His captive life, which started on the island of Rhodes, caused him to wander around European cities for about thirteen years as a fugitive and became a prince who lived in sorrow and regret until the end of his life. For the Ottomans, it meant the suspension of the expeditions to Europe and the payment of a very large ransom for Cem Sultan not to be released first and then poisoned.

What is the correct numbers of slaves in the Ottoman cities? Unfortunately we do not have total knowledge of them. Because, we have not specific defter or registers on them. We can estimate only some court records. An example of them was Bursa. Between years of 1500-1520 from 471 records %46.2 female, and %53.8 male, rural %0,0, urban %100, untitled %87.4, titled%12.6. Between; 1700-1720 records 279, female%36.4, male %63.6, rural %10.8, urban %89.2, untitled%44.6, titled%55.4. We can say that as the Ottoman court

¹⁷ C. B. D.A.B. O.A., Mühimme Defteri, No:6, Doc. No:1148.

¹⁸ İdris Bostan, Salih Özbaran, *Türk Denizcilik Tarihi 1, Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Vol I, p.64.

record of Bursa observations in records reduced %40.8, also reduced %9.8 female percentages. Rural desire for slaves increased %10.8. We can say that according to Bursa example in two hundred years indeed of owning slave reduced %40.8. We can assume that in this long term may be explain that wealth diminishing of Ottoman population, or reducing interest of Ottoman population to slave people in time.¹⁹

A foreign observer of the situation of devshirme in Ottoman society, in January 1574 he witnessed 8,000 young people gather at once. These boys were wearing yellow pointed cones. These clothes were given to them by the state every year. Initially, these children received a daily salary of two akçes (silver coin used in Ottoman Empire) from the state, and this amount was constantly increasing. Some of the youth were learning handicrafts; some were used in the care and supervision of animals, and some were given to polite families to serve. He also stated that: *"These youths were worse than the Turks because they were all useless. They were a bandit team, they did all kinds of cruelty to Christians and Jews, and they broke into their homes and acted like looters in war. If when they were given an order, they could kill and beat even a person they did not know badly. If any of the Janissaries died or if he was killed, the person who replaced him would have been likewise trained and had the same character"*.²⁰

Chios Island was the main port of slave trade, which the Venetians called the "right eye of Genoa" and held by the Genoese. The Island, is from the Black Sea, as well as from the west, south, Mamluk lands, North Africa and It was a main destination or an intermediate port for merchant ships coming from the Anatolian coasts. The main elements of trade were slaves, cereals and alums. Alums were used as a color fixer dyeing cloth. Which is of fundamental importance for the fabric industry, was sent from Anatolia to Chios. Also from France, Italy and even processed cloth or goods such as soap, wine, and oil from Ireland and England were brought to Chios to be sold in the Turkish regions. Chios is in the Balkan trade network passing through Thessaloniki and Enez. It also had an important place. Merchants from the European lands of the Ottoman Empire came to Anatolia.

The exchange of captives always brought with it an important diplomacy. It was necessary to act in a very gentle way, since human health was also in question. For this reason, the ambassadors called "Bailo" had an important place.²¹ Especially Venetian, Genoese and Florence Bailos were very effective. In such an event, Florence Bailo Elparanço came to the Ottoman palace and vouched for the release of 150 Muslims, who were held captive by the infidel pirate named Don Sançoya, and brought them to Istanbul. These captives were rescued in three groups. Ottoman Palace requested him to meet the demand for 500 thousand akçe. El Parancho had paid 50,433 florins for this payment and the rest in cloth.²²

They were staying in Chios before moving on to Anatolia. Chios Catalans, Venetians, Florentines, French, Turks and naturally it was frequented by the Genoese. Traders from Africa sell goods such as Egyptian cloth and buy Turkish export goods such as slaves and cotton, or they can choose the most important product of the island, Egypt. And they were buying Sakız Adası(Chios Island) sold in Syrian markets and Bursa. According to historian Jacques Heers, because the Genoese were more flexible than the Knights of Rhodes, traders

¹⁹ Hülya Canbakal, Alpay Filiztekin, "Slavery and Decline of Slave-Ownership in Ottoman Bursa 1460–1880", *In memory of Donald Quataert*, ILWCH, 97, Spring 202, p.61.

²⁰ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1-(1573-1578)*, Translation: Turkis Noyan, 2007 p.100.

²¹ Metin Ziya Köse, *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*, İstanbul 2011, p.187.

²² C.B.D.A.B.O.A., Mühimme Defters No:6, Doc:274.

from Africa found them more they preferred Chios where they felt comfortable. Along with Chios, the island of Cyprus was also an important island in terms of cotton and slave trade. The level of exchange of any kind between the Genoese in Pera and the Ottoman court was high. The Turks were trading in the Aegean islands: they exported grain to Lesbos, Chios and Lemnos, and traded horses, slaves, grain and other foodstuffs with the Knights of Rhodes. And they exported timber, grain and horses from Anatolia to the Venetians in Crete. There is no doubt that Turkish merchants travelled on Latin ships. In the XIV.th century, not all merchant ships were Latin ships.²³

Conclusion

In terms of origin, it cannot be said that Islam or Christianity basically accepted slavery. However, too much of an active practice of slavery in society meant that religious rules needed time to be abolished. The Roman Empire and German States in the west, the Umayyad and Abbasid states in the east, and the Ottoman Empire could not get out of the slave society life too much. The strong terrestrial background and organizational power of the Ottoman Empire also affected the maritime field. However, they have always been dependent on the peoples of West Africa, especially on the Mediterranean slave trade. For the Ottomans, the seas were always a little further away. The European maritime states were very ambitious to transfer the resources of the continents they had newly colonized by slavery to their own countries. The Ottoman Empire never had such a thought and opportunity. The most important reason for this is that the Ottoman Empire never thought of slavery as cheap labor. On the contrary, non-Muslims and slaves became an important part of their system of government. Another important factor is that the basic structure of the Ottoman State did not foresee a class society structure. Western states, on the other hand, have found it more appropriate to place the slaves in the lowest stratum with the tradition left over from the Roman Empire, with the influence of the aristocracy.

Slavery was not an issue that emerged in the Ottoman Empire. On the contrary, it has been a phenomenon that human history has evolved over time, perhaps as a result of the struggle between the powerful and the powerless since the earliest times of humanity. By applying the perspective of slavery that took shape in the Islamic civilization in the lands that the Ottomans conquered, he tried to bring quite humane solutions compared to his period. However, it should not be forgotten that their interlocutors are the countries they are at war with. The fact that slavery is related to the concept of war in the narrow sense and in the broad sense may in any case have forced human nature. However, from the Ottoman point of view, since this concept has not turned into colonialism, it requires that it be kept more exclusive than its counterparts.

Bibliography

Archival Sources

- C. B. D.A.B. O.A.(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivleri),Mühimme Defteri, No:6, Doc. No:1148.
 C.B.D.A.B.O.A. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivleri),Mühimme Defters No:6, Doc:274.
 C.D.A.B.O.A. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivleri), (TS.MA.e) TSMA No:15/21, Place No:11-53, Date:H-19-02-1281.
 C.D.A.B.O.A. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivleri), İ.E.DH, Doc.No:5-437, Date:19,12,1011H.

²³ FLEET, Kate, Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti, Translation: Özkan Akpınar, İstanbul 2019, pp.37-59.

C.D.A.B.O.A. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivleri),C.DH., Doc. No:2-88, Date:25,03,1230H.

Books And Articles

- Aşıkpasazade, (1970),Tevarih-i Al-i Osman, Translator: Hüseyin Nihal Atsız, Ankara.
- Bostan, İ. ve ÖZBARAN, S., (2009),Türk denizcilik tarihi 1, Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar ,Vol I. İstanbul.
- Boxer,C.R., (1995). The golden age of Brazil, Growing pains of a colonial society 1695-1750, Manchester.
- Canbakal, H. ve Alpay, F. (2002). "Slavery and decline of Slave-Ownership in Ottoman Bursa 1460-1880", In memory of Donald Quataert, ILWCH, 97.
- Davies, N. (2006). Avrupa tarihi, Doğu'dan batıya buz çağından soğuk savaşa urallardan Cebel-i Tarık'a Avrupa'nın panoraması. Editor of Translation: Mehmet Ali Kılıçbay, Translators: Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, İstanbul.
- De Tocqueville, A. (2016). Sömürge ve kölelik öteki üzerine seçme yazılar, Ed. Lütfi Sugur, Translators: Burak M. Nuri Gücin, Hasan Turunçkapı, Nuri Fudaylı Kıcıroğlu, İstanbul.
- Emecen, F. M. (2009).Osmanlı klasik çağında siyaset. İstanbul.
- Fazlur Rahman. (1981). İslam, İstanbul.
- Fisher, H.A.L., (1935). A History of Europe from the earliest times to 1713, The Fontana Library 9/6, LONDON and GLASGOW,Vol.1.
- Fleet, K. (2019). Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti, Translation: Özkan Akpınar, İstanbul.
- Gerlach, S. (2007). Türkiye günlüğü 1-(1573-1578), Translation: Turkis Noyan. İstanbul.
- Imber, C. (2004). Şeriattan kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami hukuk, Translation: Murteza Bedir, İstanbul.
- İnalçık, H. (2011). Rönesans Avrupası Türkiye'nin batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci, İstanbul.
- Köse, M. Z. (2011). 1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de rekabet ve ticaret, İstanbul.
- Litviof, B. (1991). Fourteen ninety two, London.
- Neşri, M. (2011). Aşirettten imparatorluğa Osmanlı tarihi (1288-1485), İstanbul.
- Özel, A. (1995). "Esir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Vol.11, İstanbul.
- Peirce, L. P. (1998). Harem-i hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümler ve kadınlar, İstanbul.

1980 Sonrasında Türkiye’de Sol Hareketler ve Sol Partiler

Left Movements And Left Parties In Turkey After 1980

Mehmet BİÇİCİ*

Deniz DOĞRU**

Öz

Dünya siyaset arenasında sol ideolojisi, Fransız İhtilalinden sonra Fransa Meclisinde, meclis üyelerinin oturma şekli nedeniyle ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Fransa Meclisinde kurulan parlamentoda başkanın sol tarafına hürriyeti benimseyenler, değişimi ve dönüşümü savunanlar, sağ tarafında ise değişim ve dönüşüm karşıtı olan ve üretim tekelini elinde tutanlar olmuştur. Türkiye’de çok partili hayata geçişten 1960 Askeri Darbesi’ne kadar geçen on yıllık süreçte, siyasal iktidarı sağ ideoloji elinde tutmuştur. Ancak darbenin ardından bu süreç, İsmet İnönü liderliğinde kurulan koalisyon ve ardından Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP ile sekteye uğramıştır. 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbeyle birlikte Türkiye’de birçok siyasi parti kapatılmıştır. 1980 yılında askeri cunta, yönetimi siyasi iktidara bırakmak için yaklaşık üç yıl sonra genel seçimlere gitmiştir. 1983 Genel Seçimleri ile sağ kesimi temsil eden ve Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidara gelmiştir. Bununla birlikte sol partiler bir çatı altında toplanmaya çalışmış ve kısmen de olsa başarılı olmuşlardır. 1992 yılında ise yeniden kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, sol partileri kendi çatısı altında toplamak istemiş ancak başarılı olamamıştır. 1995 genel seçimlerini sağ kesimi temsil eden Refah Partisi liderliği göğüslemiştir. Sol partiler ise seçimin kaybedenleri olmuştur. 1999 genel seçimlerinde bir değişim yaşanarak lider parti olarak Demokratik Sol Parti çıkmıştır. Ancak DSP iktidara kadar mecliste kürsü elde edemediğinden dolayı ANAP-MHP-DSP koalisyonuyla hükümet kurulmuştur. 2001 yılında kurulan ve kendisini sağ parti olarak nitelendiren Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 genel seçimlerinden zaferle çıkmış ve tek başına iktidara gelmiştir. 2002’den itibaren sağ kesimde bulunan Ak Parti siyasal iktidarı elinde bulundurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sol Partiler, 1980 Sonrası, Sol Hareketler.

Abstract

It is presumed that the left-wing ideology in the arena of politics around the world first emerged in the French Assembly after the French Revolution simply because of the way the members of the assembly were seated. In the French Assembly, those who embrace freedom, support change and transformation sit on the left side of the president, and those who are against change, transformation and hold the monopoly of production on the right. With the military coup on September 12, 1980, many political parties were closed in Turkey. In 1980, the military junta held general elections to leave the government to political power. With the 1980 general elections, the Motherland (ANAP) Party, which represents the right wing and led by Turgut Özal, came to power. After this, left wing parties tried to gather under a single roof, and they were partially successful. The Republican People's Party (CHP), which was re-established in 1992, wanted to gather left-wing parties under its umbrella; however, could not be successful. The Welfare (Refah) Party, representing the right-wing party, won the 1995 general elections. Left-wing parties, on the other hand, were the losers of the election. In the 1999 general elections, there was a change and the Democratic Left Party (DSP) became the leading party. However, since the DSP could not get enough seats in the parliament to be in power, a government was formed with the ANAP-MHP (Nationalist Movement Party)-DSP coalition. The Justice and Development Party (AKP), which was founded in 2001 and described itself as a right-wing party, had a victorious success in the 2002 general elections and came to power on its own. Since then, the right-wing AK Party has held political power. Since the transition to the multi-party system, the right-wing ideology has held the political power in the political arena in Turkey. Although this process was interrupted by military revolutions, they became political power again after the revolutions. It is essential to examine why the left-wing parties cannot come together, and unite under a single roof, and take the power.

Keywords: Left-Wing Parties, After 1980, Left Movements.

Extended Summary

It is presumed that the left-wing ideology in the arena of politics around the world first emerged in the French Assembly after the French Revolution simply because of the way the members of the assembly were seated. In the French Assembly, those who embrace freedom, support change and transformation sit on the left side of the president, and those who are

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Tarih Bölümü, bicici@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2011-1088

** Dr., dogrudeniz72@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3577-7736

against change, transformation and hold the monopoly of production on the right. The bourgeoisie, with a conservative reflex, displayed an attitude against change and transformation in order to protect the opportunities they had. Contrary to this attitude, the people with left-wing view put effort to improve the rights and freedoms of individuals. Thus, it could be said that the concepts of right and left-ideologies named after the sitting arrangement, whether on the right of the president or the left. It is possible to trace the historical development of the left-wing ideology in Turkey to the late 19th century during the Ottoman Empire reign. However, we cannot say that it was collectively organized. The reason for this is that those who identify themselves as being on the left acted separately. We can say that after the Second Legitimacy, with the labors' movements, left ideology came to the scene, though not collectively. Until the proclamation of the Republic of Turkey, it is seen that some left-wing movements appeared and gained some influence. Since the single-party government was dominant between 1923 and 1945, it was not possible to make a distinction between the right and left wings. With the transition to multi-party system in Turkey in 1945 and the general elections in 1950, the Republican People's Party (CHP) left the political power to the Democratic Party. DP, which was in power alone between 1950 and 1960, accelerated political change and transformation in Turkey. After the 1960 military coup, a left-right distinction began to be seen. Between the years 1960 and 1980, it was observed that this distinction increased sharply. With the 1980 military coup, this sharpness was removed. With the military coup on September 12, 1980, many political parties were closed and their political activities were banned. In 1983, the military junta held general elections to leave the government to political power. With the 1983 general elections, the Motherland (ANAP) Party, which represents the right wing and led by Turgut Özal, came to power. After this, left wing parties tried to gather under a single roof, and they were partially successful. However, the Republican People's Party (CHP), which was re-established in 1992, wanted to gather left-wing parties under its umbrella; however, could not be successful. In the 1995 general elections, the Welfare Party (RP), positioned itself on the right, took the leadership and other right-wing parties followed the RP. Left-wing parties, on the other hand, were the losers of the election. Before the 1999 elections, RP was closed down due to a phenomenon described as a "February, 28 post-modern coup". A change took place in the 1999 general elections and the Democratic Left Party (DSP) became the leading party. Although it was the leading party in the elections, DSP could not have enough seats in the parliament to govern alone. Because of this reason, a government was formed with the ANAP-MHP (Nationalist Movement Party)-DSP coalition. In 1983, the military junta held general elections to leave the administration to the political power. With the coming to power of the Motherland Party, led by Turgut Özal, who positioned themselves on the right in the 1983 general elections, left parties tried to gather under one roof and were partially successful. During this coalition, between 1999 and 2002, economic crisis, coalition problems and other problems arose in the country. The Justice and Development Party (AKP), which was founded in 2001 and described itself as a right-wing party, had a victorious success in the 2002 general elections and came to power alone. Since then, the right-wing AK Party has held political power. Since the transition to the multi-party system in Turkey, the right-wing ideology has held the political power in the political arena; although this process was interrupted by military revolutions, they became political power again after the revolutions. It is essential to examine why the left-wing parties cannot come together, and unite under a single roof, and take the power. In this respect, the main aim of this study is to examine the left movements and left-wing parties in Turkey after 1980. For this purpose, first of all, a literature review was conducted. The method of the present study is descriptive, historical research methods and document analysis.

Giriş

Sol Kavramı

Sol kavramının dünyada Fransız İhtilali'nden sonra Fransa Meclisi'nde oturma şeklinden dolayı ortaya çıktığı bilinmektedir. Fransa'da kurulan mecliste özgürlüğü destekleyen halkçılar meclis başkanının soluna oturmuşlardır. Özgürlüğü, değişimi ve dönüşümü desteklemeyen milletvekilleri ise meclis başkanının sağına oturmuşlardır. Değişimi ve dönüşümü destekleyerek ortaya çıkan sol kavramının modern dünya ile bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür (Ateş ve Dinç, 2017, s.50). Modern toplumların doğuşunda eski rejimlerin hızlı bir şekilde pasivize edilmeye çalışılmasıyla birlikte sol, Avrupa'da 17. yy.'da bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat siyasal anlamda 1670'li yıllarda İngiliz parlamentosunda başkanın solunda oturanları göstermek için kullanılmıştır. Bununla birlikte İngiltere'nin o dönemlerde içerisinde bulunduğu siyasal kutuplaşmanın argümanlarını belirtmek için de böyle bir kavram tercih edilmiştir. Sol kavramının siyasal arenada bugünkü anlamı ise 1789 yılına kadar dayanmaktadır. 28 Ağustos 1789 tarihinde Paris Kralı'nın bir yasayı reddetmesi üzerine muhalif olanlar meclis başkanının soluna oturarak milletin seçtiği vekillerin (meclisin) üstünde bir güç olmadığını belirtmişlerdir. Milli iradenin kralın iradesi üzerinde bir güç olduğunu ifade etmişlerdir. Sol kesim; zanaatkârlar, rahipler, burjuva ve aristokratlardan oluşmuş, 1791 yılında siyasal bir kimlik kazanmıştır. Kurulu düzenin tahakkümüne karşı çıkmış ve meşruiyetini reddetmiştir. Bundan dolayı sol, yeni bir düzenin ve kuruluşun sembolü haline gelmiştir (İnsel, 2014, s. 11,12).

Sol kavramı komünizm ve sosyalizmden daha genel bir kavram olmakla birlikte bu iki kavramı bünyesinde barındıran “gevşek” bir kavramdır. Komünist kavramının, komünist ismini bulunduran parti üyelerinden başka birilerinin kullanması sakıncalı bir durumu ortaya çıkartmaya meyillidir. Sosyalist ise gündelik hayata, komünist olmayan ılımlı sol anlamını taşımaktadır. Siyaset arenasında sağ-sol ayrımı 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Birinci Meclis'te ortaya çıkmıştır. Bu meclisin toplantı salonu yarım ay şeklindedir. Salonun solunda köklü değişim, dönüşüm ve eşitlik yanlısı olanlar, sağında ise değişim ve dönüşümü benimsemeyen asiler ve ılımlılar oturmuşlardır. Sol kavramını anlayabilmek için siyasal akımların sosyo-politik ve ideolojik yapısını irdelemek gerekmektedir. “Sosyolojik açıdan toplum piramitlerindeki yukarı, aşağı ve orta sınıflar; sağcılık yukarı sınıf, ortacılık orta sınıf, solculuk aşağı sınıf temeline dayanır yargısı modern siyaset sosyologlarına göre analitik bir önerme yahut bir tanım değil, ampirik bir gerçeğin ifadesidir.” Sol ideolojisinin çıkış noktası insandır. İnsanın aklının ve tabiatının mükemmel olabileceğine inanır. Bu felsefe ile sol ideolojisi, her ferдин eşit haklara yani kişi hak ve hürriyetlere sahip olması gerektiğini savunmaktadır. İdeolojik bağlamda toplumların hâlihazırdaki durumunu değiştirme amacını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bundan dolayı ideolojilerin devrimci olduğunu söylemek mümkün olmakla beraber sol kesimin felsefesi bir nevi rasyonalizm olup evrensel bir nitelik taşımaktadır. Sağ ideoloji ise genellikle romantik fikirlerden ve irrasyonalizmden beslenmektedir (Tunçay, 1967, s. 1,2).

Yeni Sol

Marksizm'in kapitalist topluma yöneltmiş olduğu eleştirinin günümüzdeki açıklaması için yeterli argümana sahip olmayışı ve gerçekleşen sosyalizmin sol kesimi yeisse itmesi ve hayal kırıklığına uğratmasından dolayı 1960'lı yıllardan itibaren yeni arayışlar içerisine girilmiştir. Yeni sol kavramı 68 Hareketi'nin olduğu zeminde ortaya çıkmıştır. “Yeni sol, bütünlüklü ve tutarlılık arz eden bir ideolojik yaklaşım oluşturmaktan çok, sosyalizmde o güne kadar hâkim olan yaklaşımların dışındaki arayışların bütünü anlatmak üzere kullanılmaktadır”.

İster komünist ideolojiyi benimsemiş olsun isterse sosyal demokrasiyi benimsemiş olsun 20. yy.'ın sosyalist yaklaşımlarının ana eksenini oluşturan mihenk taşı, sınıfsal politikaların belirleyiciliği ve iktisadi hususlar olmuştur. Bu bağlamda yeni sol kavramını ortaklaştıran zemin, sosyalizm açısından sınıf kavramına merkezi bir değer vermenin gerekli olmadığını benimsemeleriyle ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda yeni sol akımı siyasal arenada etkin olmaya başlamıştır. Yeni sol, sosyalist bir akım olmanın ötesinde toplumsal bir yapıya dönüşmüştür. Bu durumu tetikleyen etken ise yeni toplumsal hareketin tanımlamış olduğu siyasal sorunlarla bütünleşmesidir.

Yeni toplumsal hareketler içerisinde yer alan savaş, nükleer karşıtlığı ve çevre hareketleri gibi farklı mücadele alanları, sosyalizmin farklı mücadele biçimlerini de ele alıp genişlemesini ve zenginleşmesini benimsemekle beraber bu mücadelelerin hiçbirinin öncelikli olmaması gerektiğini savunmuştur. Bu durum çevre ve işçi arasındaki mücadelenin diğerinden öncelikli olduğunu söylemenin mümkün olmadığını göstergesidir. Bundan dolayı işçi sınıfı merkezi önemini kaybetmiştir. Yeni solun inşa edildiği sosyalist harekete müdahalesinin oluşturmuş olduğu tartışmalar ve merkezi eğilimlerin yaratmış olduğu parçalanma korkusudur (Aytaş, 2017, s. 126,127).

Osmanlı'da Sol

Osmanlı Devleti'nde sol hareketlerin başlaması 19. yy.'ın sonlarına kadar dayanmaktadır. 19. yy.'da Osmanlı Devleti'nde ekonomik amaçlı işçilerin hareketleri baş gösterse de bu hareketlerin tamamı modern solculuk bilincinden mahrumdur. İşçi hareketleri olarak ortaya çıkan bu hareketler işçilerin ortak çıkarlarını koruma güdüsüyle ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti'nde kurulan Amele Teşkilatı, işçilerin iktisadî ve çalışma koşullarının sorunlarına çözüm bulmak amacıyla greve gitmişlerdir. İşçi hareketleri olarak ortaya çıkan bu durumun politik arenada yer bulmamasının en önemli sebeplerinden biri, Osmanlı-Türk aydınlarının Avrupa'da gelişen solculuk ideolojisini benimsememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun tezahür etmesinde yenileşme modelini Batı'da aramaları ve Batı'daki solu görememeleridir (Tunçay, 1967, s. 8-10). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı'da sol ideolojiyi benimseyen ve yaymaya çalışan küçük bir grup oluşmaya başlamıştır. Bu topluluğun bel kemiğini Hüseyin Hilmi oluşturmuştur. Hüseyin Hilmi, 1910 yılında ilk sosyalist parti olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur (Tunçay, 1967, s. 25). İttihat ve Terakki Partisi'nin 1913 yılında darbeye iktidara gelmesiyle birlikte grev hakkı başta olmak üzere siyasal hakların birçoğu kısıtlanmıştır (Tunçay, 1967, s. 45).

1917 yılında Ekim Devrimi olarak bilinen Rusya Devrimi ile, SSCB'nin 20. yy.'da çökmesine kadar geçen süre zarfında dünya ve Türkiye solu biçimlenmiş, önemli ölçüde değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Sovyet Marksizm'i iktidarda sosyalizm deneyimini, gelişimini ve dönüşümünü doğrudan etkilemiştir. Sovyet Devrimi, Sovyet sosyalizmin kusurlarına ve eksikliklerine rağmen sol ve sosyalizm için önemli bir kazanımdır. Sovyet Devrimi'nin amacı iktisadî refahı sağlamak, eğitimsizlik, işsizlik, yoksulluk, açlığın önüne geçmek, toplumun en alt seviyesinde bulunan insanların bile temel ihtiyaçlarını karşılayan bir düzen yaratmak, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi en önemli hizmetleri halka sunmaktır (Yurtsever, 2016, s. 18-20).

Ulusal kurtuluş mücadelelerinde Ekim Devrimi önemli ölçüde mücadeleye katılmış olan ülkelere ilham kaynağı olmuştur. SSCB, bağımsızlık mücadelesini kazanan ülkelere fiili olarak da destek vermiştir. Bu ülkelerden biri de ulusal kurtuluş mücadelesi yürüten ve kazanan Türkiye'dir (Yurtsever, 2016, s. 22). I. Dünya Savaşı sonrasında ve 1917 Sovyet Rusya Devrimi'yle 1917 yılında SSCB kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı'nda almış olduğu ağır yenilginin izlerini silmeye çalıştığı süreçte, SSCB'ye ve

sosyalistlere yakınlaşmaya çalışan gruplar ortaya çıkmıştır. 1919-1923 yılları arasında sol akımlar gelişme göstererek ortaya çıkmaya başlamıştır. 1919 yılında Hüseyin Hilmi öncülüğünde kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası, Osmanlı Devleti'nin ikinci sosyalist partisi olmuştur. 1919-1923 yılları arasında sol kesimde “Yeşil Ordu”, “Türkiye Komünist Fırkası”, “Türkiye Halk İstirakiyun Fırkası” ve “Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası” gibi birçok akım ortaya çıkmıştır (Ateş ve Dinç, 2017, s. 6-7).

Genel olarak Osmanlı Dönemi'ndeki sol hareketlerin işçi sınıfı tarafından grevlerle işçi haklarının iyileştirilmesi (maaş ve çalışma şartları gibi) için ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ancak Osmanlı Devleti'nde politik alanda sol hareketlerin ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir.

Türkiye'de Sol (1980'e Kadar)

Cumhuriyet Halk Fırkası 9 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bakiyesi üzerine zor şartlarda çetin mücadeleler ile kurulan Türkiye'de 1923-1945 yılları arasında tek partili bir siyaset mevcuttu. 22 yıllık süre zarfında birkaç kez çok partili siyasal hayata geçmeye yönelik çalışmalar yapılmasına rağmen başarılı olunamamıştır. Bundan dolayı sol ve sağ ideolojilere mensup kişiler ön plana çıkmaya zorlanmıştır. 1923-1950 yılları arasında toplumu temsil eden siyasilere baktığımızda toplumun muhtelif kesimlerinden olup farklı meslek erbabında olduklarını görmekteyiz. Sahip oldukları bilgi ve birikim noktasında yüksek bir profil karşımıza çıkmıştır (Biçici, 2015, s. 30). II. Dünya Savaşı'nın 1945 yılında sona ermesiyle ve iki kutuplu dünya düzeninin ortaya çıkmasının etkisiyle çok partili hayata geçiş süreci hızlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nden Çiftçi Topraklandırma Kanununa karşı çıkan Adnan Menderes, Celal Bayar, Mehmet Fuad Köprülü ve Refik Koraltan “Dörtlü Takrir” önergesi vermişlerdir. Bu önergenin reddedilmesi üzerine 1946 yılında Demokrat Parti'yi kurmuşlardır (Saygın, 2022). 1946 yılında yapılan genel seçimleri kaybetmelerine rağmen 1950 yılında iktidara gelmişlerdir.

Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 seçimlerini kaybettikten sonra iktidarı Demokrat Parti'ye devretmiştir. Ancak Demokrat Parti Hükûmeti, II. döneminde baskıcı ve otoriter yönetimi sonucunda, elinde tuttuğu “Demokrasi” ve “Hürriyet” bayrağını elinden bırakmıştır. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi; hürriyet, özgürlük ve demokrasi söyleminin içini doldurma çabasına girmiştir. Bu arayış neticesinde 1958 yılında Araştırma ve Dokümantasyon Bürosunu kurarak Hürriyet Partisi'ni CHP ile birleştirmeyi başarmıştır. Türkiye'deki ortanın solu bu minvalde geliştiğini söylemek mümkündür (Bora, 2018, s. 574). Bülent Ecevit tarafından yazılmış olan “Ortanın Solu” isimli kitaba göre; 1966 yılındaki Ortanın Solu Hareketi, 1930'lu yılların Halkçılık düşüncesinden oldukça farklı bir Halkçılık çizgisine sahipti. Bu çizgi, sınıfların varlığını kabul etmiş, ancak birlikte mücadelesine karşı çıkmıştır. Ortanın Solu Hareketi, CHP'nin seçimlerde yenilgiye neden olması görüşünü hâkim kılmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Ecevit, Ortanın Solu Hareketi ideolojisine bağlı kalacağını ısrarla vurgulamıştır (Biçici, 2019, s. 95-96).

1960 yılında Türkiye'de yapılan askeri darbeye kadar solun baskın bir şekilde baş gösterdiğini söylemek mümkün değildir. 60'lı yıllar, solun popüler ideolojik motiflerinin teşekkül ettiği dönemdir. Ortanın Solundan Kemalizmin ‘sosyalizan’ yorumlarına, beri yandan hümanizme ve sosyalizmin muhtelif şubelerine uzanan geniş bir yelpazeye tesir etmiş olan motiflerden söz edilmektedir. 1960-1970'li yıllar solun düşüncesi içerisinde harmanlanmıştır. 1960'lı yıllar solun en görünür olduğu dönemdir. Çünkü adaletsizlik ve eşitsizlik baş göstermiştir. Fakat bu yoksulluğun ve eşitsizliğin ilk defa baş göstermesi değildir. Türkiye'de kapitalizmin 1950'li yıllardan itibaren hızlanarak zenginlik ve fakirlik arasındaki makasın genişlemesiyle ilgilidir (Bora, 2018, s. 595).

27 Mayıs 1960 askeri darbe, yeni bir siyasal yapı ve kültürün ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. CHP ve DP dışında, sağ ve sol partilerin bir kısmı programları ve faaliyetleri açısından radikal olarak tanımlanmıştır. Çok partili dönemi incelediğimizde meşruluk mücadelesi vermeleri yüzünden siyasi varlıklarını sağlıklı bir şekilde gösteremedikleri gibi, öteki güçler ile rejim bunalımında mühim rol oynadıkları görülmektedir. Nitekim ordu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askeri darbesini 1960 yılında gerçekleştirerek yönetime el koymuştur. Bu durum ilerleyen süreçlerde ordunun yönetim üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlamasına yol açmıştır (Budak, 2019, s. 222). Ordunun yönetime el koyması sonrasında sosyal hareketlerin etkinliğini tetikleyerek işçi hareketler ve özgür sendikalaşmalar boy göstermiştir. Bu şartlar içerisinde kısmen de olsa halkın siyaset arenasında aktif rol oynadığı görülmektedir. Türkiye'de işçi hareketlerinin oluşum süreci 1960'larda gündeme gelmiştir. 1960'lı yıllarda Marksizm'in Türkiye'ye girişi sol hareketin gelişimi için önemli bir olgu olmuştur. Bu süreç birbirinden bağımsız iki ayrı eksende gelişmiştir. Bunlardan biri komünist kadroların yıllarca baskı altında tutulduktan sonra ilk defa geniş kitlelere sesini duyurma olanağını elde etmesidir. Diğeri ise siyasal arayışa girdikçe dünyaya bakış açısının değişmesi ve siyasete yeni ufuk getirme isteğidir. Yine bu dönemde örgütsel birikim bağlamında önemli bir nitelik taşımaktadır. Türk sol ideolojisinin ulusal anlamda siyaset yapan en geniş hareketleri bu dönem içerisinde ortaya çıkmıştır. Bunlar; Türkiye İşçi Partisi, Dev-Genç, Yön Dergisi ve Milli Demokratik Devrim gibi hareketlerdir. Siyasal eğilim bağlamında bu dönemin karakteristik özelliklerinden birisi de sol kesimin ilk defa eski sol hareketinin kadrolarının yeni genç kadroları eğitmesidir (Aydınoglu, 1992, 18-21).

12 Mart 1971 tarihinde askeri muhtırasından dolayı 1960'lı dönem sona ermiştir. Muhtıradan sonraki birkaç yıl içerisinde baskı ve istibdat dönemi oluşmuştur. Bu durum son bulduğunda sol kesim ve kitle hareketleri yeniden yükselişe geçmiştir. Türkiye'de 1974 yılı sonrası süreçte kitle hareketlerinin ve solun daha canlı olduğu görülmesine rağmen 1960 yılındaki canlılığını tekrar elde edemediği görülmektedir. 1974 yılı sonrasında sol kesim ve işçi kadroları kendi kabuğuna çekilmelerine rağmen birbirleriyle olan bağlarını tamamen kesmemişlerdir. Nitekim bu bağ, bir siyasal işçi hareketinin oluşumuna değil ivme vermek, bizzat bu sürecin neredeyse görünmez kanallara itilmesi anlamına gelmektedir. Bütünsel olarak sol hareket, 1974 yılı sonrası süreçte gözle görülür bir şekilde ne kadar gelişirse gelişsin bu süreçten sonra her daim devlet politikaların marjinalinde olmuş ve bu oluşan politikaları etkileyememiş, egemen güçler tarafından oluşturulan gündeme tabi olmuşlardır. Genel olarak ise 1960-1980 dönemi arasında Türk solunun değişim ve dönüşüm çerçevesinde gelişip büyüdüğünü söyleyen eğilim güçlüdür (Aydınoglu, 1992, s. 167-169).

Türkiye sol hareketi, 1974 yılı sonrası süreçte yeniden doğuş bağlamında değerlendirilmemesi gerekmektedir. 1974 sonrası süreç 1960 yılındaki solun devamı niteliğindedir. Tüm sol hareketlerin ve grupların kökleri 1960 yılına dayanmaktadır. Bu durumun devamlılığı 1974 yılı sonrası süreçte solun kadrolarında kendini göstermektedir (Dev-Genç, Türkiye İşçi Partisi). Bu noktada unutulmaması gereken önemli hususlardan biri de solun 1974 yılından sonraki süreçte farklı dinamikleri ifade etmesidir. Türkiye İşçi Partisi 1960 sürecinin en önemli örgütüdür. 1960'lı yıllara baktığımızda Türkiye başta olmak üzere siyasal hareketlenmelerin yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olarak kabul edilmektedir. Özellikle bu yıllarda Türkiye'de sol siyasetin hızlanmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemin en önemli gelişmesi Türkiye İşçi Partisi'nin boşluğu doldurmasıdır (Doğanoglu, 2016, s. 944).

1974 yılı sonrasında sol kesimde siyasal işçi hareketlerinin oluşum potansiyeli görülmemiştir. Bu süreçteki sol, parçalanmış bir sol olarak karşımıza çıkmaktadır. Solda 1960 yılının sonlarına doğru başlayan bölünmeler 1974 yılında geri dönüşü imkânsız bir hal almıştır. (Aydınoglu, 2007, s. 277-279).

1980 Sonrası Türkiye’de Sol Siyasal Partiler ve Genel Seçimler

1980 askeri darbesinden sonra siyasal partilerin hepsi kapatılmıştır. 1980-1983 yılları arasında siyasal iktidar ortadan kaldırılmış ve iktidar askeri cuntanın tekelinde olmuştur. Askeri cunta, 1983 yılında siyasal iktidarı sivil iktidara devretmek için seçimlere gitmiştir. 1980-1983 sürecinde sağ veya solun açıktan herhangi bir faaliyetinin olduğunu söylemek güçtür. 1983 Genel Seçimlerine girmek isteyen siyasal partiler Milli Güvenlik Konseyi’ne başvurmalarına rağmen başvuruları reddedildiği için yalnızca üç tanesinin seçimlere girmesine izin verilmiştir. Bu üç parti; Turgut Özal’ın liderliğindeki Anavatan Partisi, Necdet Calp’ın liderliğindeki Halkçı Parti ve Turgut Sunalp’ın liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi’dir. (Toplam Milletvekili Sayısı: 400). Necdet Calp tarafından 25 Mayıs 1983’te Ankara’da kurulan Halkçı Parti, 1983 yılında yapılan genel seçimlere katılabilen merkezi tek sol parti özelliğini taşımaktadır. Parti programında “sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, devletçi, özgürlükçü parlamenter demokrasiye bağlı sosyal demokrat bir parti” şeklinde tanımlanmıştır. Birinci Büyük Kongresi 3 Kasım 1985 yılında yapılmıştır. Yapılan bu kongrede alınan kararda, Erdal İnönü öncülüğündeki Sosyal Demokrasi Partisi ile birleşme olmuştur (Çarık, 2016, s. 180).

1983 ve Sonrası Seçim Sonuçları

Tablo 1: 06. 11. 1983 Genel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	Parti Lideri	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Ülke Genelinde Kazandığı Milletvekili
Anavatan Partisi	Turgut Özal	7.833.148	%45,1	211
Halkçı Parti	Necdet Calp	5.285.804	%30,5	117
Milliyetçi Demokrasi Partisi	Turgut Sunalp	4.036.970	%23,3	71
Bağımsız	-	195.588	%1,1	0
Toplam		17.351.510	% 100	399

Kaynak: (<http://www.yhk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, 2020)

Halkçı Parti, 1983 genel seçimlerinde %30,5 oy ile 117 milletvekili çıkartarak meclise ikinci sıradan girmiştir. Bu durum 1980 Askerî Darbesi’nden sonra yapılan seçimlerde sol partiler adına olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Ancak bunda sonraki seçimlerde sol kesimin etkisinin giderek azaldığı görülecektir.

1984 Yerel Seçimlerinde Sol Partiler

1984 yerel seçimlerine Anavatan, Sosyal Demokrasi, Doğru Yol, Halkçı, Milliyetçi Demokrasi, Refah gibi partiler ve ülke genelinde bazı illerden bağımsız adaylar katılmıştır (Toplam il, ilçe, kasaba belediye sayısı, 1700’dür. Toplam büyükşehir belediye sayısı, 3’tür). Bu partiler arasında sol ideolojiye mensup iki siyasi parti katılmıştır. Bunlardan biri 1983 yılında Erdal İnönü tarafından kurulan Sosyal Demokrasi Partisi’dir. Diğeri ise 1983 yerel seçimlerinden ikinci parti olarak çıkan Halkçı Parti’dir.

Sosyal Demokrasi Partisi 1984 Yerel Seçimlerinde il, ilçe, kasaba bazında %25 oy ile 280 belediye, büyükşehir bazında ise %29 oy almasına rağmen belediye kazanamamıştır. Halkçı parti ise %8 il, ilçe, kasaba bazında oy alarak 92 belediye kazanmıştır. Büyükşehir seçimlerinde ise %4,5 oy almış fakat belediye kazanamamıştır. Bu iki partinin ortalama oy oranı il, ilçe, kasaba bazında %33, kazanmış oldukları belediye sayısı ise 372’dir.

Tablo 2: 25.03.1984 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Anavatan Partisi	4.323.420	%43	868	1.610.621	%50,18	3
Sosyal Demokrasi Partisi	2.485.205	%25	280	930.646	%28,99	0
Doğru Yol Partisi	1.180.186	%12	233	44.396	%4,50	0
Halkçı Parti	777.456	%8	92	254.419	%7,93	0
Milliyetçi Demokrasi Partisi	544.627	%5	105	138.254	%4,31	0
Refah Partisi	374.577	%4	16	119.511	%3,72	0
Bağımsızlar	313.644	%3	106	12.142	%0,38	0
Toplam	9.999.115	%100	1700	3.109.989	%100	3

Kaynak: (<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1984>, 2020); (<https://secimanketi.tv/sonuclar/1984-yili-yerel-secim-sonuclari>, 2020).

1983 Genel Seçimlerinin ardından yapılan 1984 Yerel Seçimleri'nde sağ partilerin oy oranının artması, dört aylık süreçte halkın siyasi iktidardan memnun olduğunu, değişim ve dönüşüme ihtiyaç duymadıklarının birer göstergesidir.

1987 Genel Seçimlerinde Sol Partiler

1987 genel seçimlerine Anavatan, Sosyal Demokrat Halkçı, Demokratik Sol, Milliyetçi Çalışma, İslahatçı Demokrasi ve ülke genelinde bazı illerde bağımsız adaylar katılmıştır. Toplam milletvekili sayısı 450'dir.

1987 genel seçimlerine katılan iki sol siyasal parti mevcuttur. Bunlar: Sosyal Demokrat Halkçı ve Demokratik Sol Partidir (Çarık, 2016, s. 180). Bülent Ecevit siyasi yasaklı olduğundan dolayı partiyi 14 Kasım 1985'te Rahşan Ecevit kurmasına rağmen 1987'de yapılan referandum sonucunda siyasi yasağı kalkması üzerine partinin başına geçmiştir (Çarık, 2016, s. 181).

Tablo 3: 29. 11. 1987 Yılında Türkiye'de Yapılan Genel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	Parti Lideri	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Ülke Genelinde Kazandığı Milletvekili
Anavatan Partisi	Turgut Özal	8.704.335	%36,3	288
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	Erdal İnönü	5.931.000	%24,8	98
Doğru Yol Partisi	Süleyman Demirel	4.587.062	%19,1	52
Demokratik Sol Parti	Bülent Ecevit	2.044.576	%8,5	5
Refah Partisi	Necmettin Erbakan	1.717.425	%7,2	6
Milliyetçi Çalışma Partisi	Alparslan Türkeş	701.538	%2,9	0
İslahatçı Demokrasi Partisi	Aykut Edibali	196.272	%0,8	0
Bağımsızlar	-	89.303	%0,4	0
Toplam		23.971.629	%100	450

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, 2020)

1987 genel seçimlerinde DSP'nin seçim bildirgesinde sloganı; “*Daha çok üreten halkça bir düzen*” olmuştur. Bu söz mevcut üretim seviyesinin yetersiz kaldığını ve halkta bir karşılığının olabileceği düşünülerek hazırlanmış bir sözdür. Ancak partinin yeni kurulması hasebiyle parti, istenilen oy oranına sahip olamamış, sadece 5 milletvekili ile meclise girmiştir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti %25'e yakın oy alarak 98 milletvekili, Demokratik Sol Partisi ise %8,5 oy olarak 5 milletvekiliyle meclise girmeyi başarmıştır. Yaklaşık olarak bu iki sol partinin oy oranı %33 ve kazandıkları milletvekili sayısı 103'tür.

1989 Yerel Seçimlerinde Sol Partiler

1989 yerel seçimlerine Sosyal Demokrat Halkçı, Anavatan, Doğru Yol, Refah, Demokratik Sol, İslahatçı Demokrasi ve bazı illerde bağımsız partiler katılmıştır. İl, ilçe ve kasabada toplam belediye sayısı 1984, büyükşehirler ise 8'dir.

Tablo 4: 26.03.1989 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	4.402.173	%33	652	1.974.110	%38.37	6
Anavatan Partisi	3.190.396	%24	570	1.215.351	%23.62	0
Doğru Yol Partisi	3.155.694	%23	550	917.878	%17.84	1
Refah Partisi	1.174.454	%9	74	464.900	%9.04	1
Demokratik Sol Partisi	868.027	%6	37	449.537	%8.74	0
Milliyetçi Çalışma Partisi	405.944	%3	24	98.996	%1.92	0
Bağımsızlar	175.188	%1	70	2.379	%0.05	0
İslahatçı Demokrasi Partisi	67.591	%1	7	21.425	%0.42	0
Toplam	13.439.467	%100	1984	5.144.576	%100	8

Kaynak: (<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1989>, 2020); (<https://secimanketi.tv/sonuclar/1989-yili-yerel-secim-sonuclari>, 2020).

Seçime iki siyasi sol parti katılmıştır. Bunlardan ilki, seçimi lider olarak götüren Sosyal Demokrat Halkçı Partisi'dir. Diğeri ise Demokratik Sol Parti'dir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti il, ilçe kasaba belediyelerinden %33 oy ile 652 belediye, büyükşehirde ise %38 oy ile 6 belediye kazanmıştır. Demokratik Sol Parti ise il, ilçe ve kasaba belediyelerini %6 oy ile 37 belediye, büyükşehirde ise yaklaşık %8 oy ile belediye kazanamamıştır. Toplamda sol siyasi partilerin il, ilçe ve kasaba da almış oldukları oy oranı %39, kazanmış oldukları belediye sayısı 689'dur. Büyükşehir oy oranı ise yaklaşık olarak %47 ve kazandıkları belediye sayısı ise 6'dır. Sol kesimin bu seçimde başarıyla çıktığını söylemek mümkündür.

1991 Genel Seçimlerinde Sol Partiler

1991 genel seçimlerine, Doğru Yol, Anavatan, Sosyal Demokrat Halkçı, Refah, Demokratik Sol, Sosyalist ve bazı illerde ise bağımsız adaylar katılmıştır. Toplam milletvekili sayısı 450'dir.

Seçimlere 3 sol siyasi parti katılmıştır. Bunlar: Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Demokratik Sol Parti ve Sosyalist Parti'dir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti yaklaşık olarak %21 oy ile 88 milletvekili, Demokratik Sol yaklaşık olarak %11 oy ile 7 milletvekili,

Sosyalist Parti ise %0,4 oy ile hiç milletvekili kazanamamıştır. Bu seçime giren sol partilerin toplam oyu yaklaşık olarak %32, kazandıkları milletvekili sayısı ise 95’dir.

Tablo 5: 20. 10. 1991 Tarihinde Türkiye’de Yapılan Genel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	Parti Lideri	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Ülke Genelinde Kazandığı Milletvekili
Doğru Yol Partisi	Süleyman Demirel	6.600.726	%27	178
Anavatan Partisi	Mesut Yılmaz	5.862.623	%24	115
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	Erdal İnönü	5.066.571	%20,8	88
Refah Partisi	Necmettin Erbakan	4.121.355	%16,9	62
Demokratik Sol Parti	Bülent Ecevit	2.624.301	%10,8	7
Sosyalist Parti	Doğu Perinçek	108.369	%0,4	0
Bağımsızlar	-	32.721	%0,1	0
Toplam		24.416.666	%100	450

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, 2020)

Sosyalist Parti, 1980 askeri darbesinden sonra kurulmuş olan ilk legal sosyalist parti konumundadır. Partinin kurucu başkanı Ferit İlsever’dir. 1991 genel seçimlerinden önce partinin genel başkanlığına Doğu Perinçek getirilmiştir. Parti, Anayasa Mahkemesi tarafından devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçladığı gerekçesinden dolayı 10 Temmuz 1992 tarihinde kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesinin verdiği bu kararı parti yöneticileri Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşımış, AHİM, Türkiye Cumhuriyeti’ni bu hususta mahkûm etmiştir (Çarık, 2016, s. 182).

1994 Yerel Seçimlerinde Sol Partiler

1994 yerel seçimlerine, Anavatan, Refah, Doğru Yol, Sosyal Demokrat Halkçı, Demokratik Sol Partisi, Milliyetçi Hareket, Cumhuriyet Halk, Büyük Birlik, Demokrat, Yeniden Doğuş, Millet, İşçi, Sosyalist Birlik Partileri ve bazı il, ilçe, kasaba ve büyükşehir seçimlerinde bağımsız adaylar katılmıştır. İl, ilçe ve kasabadaki toplam belediye sayısı 2710 büyükşehir belediye sayısı ise 15’tir.

1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi ismini almıştır. 1927’de cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik ilkesini benimsemiş 1935’te ise benimsediği bu dört ilkeye “*devletçilik ve devrimcilik*” ilkesini de eklemiştir. Zira parti ambleminde bulunan altı ok bu altı ilkeyi ifade etmektedir. Çok partili hayata geçildikten sonra muhalefet konumunda bulunan ve 1960’lı yıllardan itibaren ortanın solu olan CHP, 1970’ten itibaren demokratik sol düşüncesi ile kendini tanımlamıştır. 1980 askeri darbesiyle birlikte diğer siyasal partiler gibi kapatılmasına rağmen 9 Eylül 1992 tarihinde yeniden kurulan partinin genel başkanlığına Deniz Baykal getirilmiştir. 1992 yılı sonrasında yeni sol arayışı ile siyaset arenasına giren CHP, 1994’te yapılan kongrede Sosyalist Enternasyonal üyeliğini yenileyerek Sol partileri bünyesinde birleştirmeyi hedeflemiştir. 18 Şubat 1995 tarihinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti, CHP ile birleşmiştir (<https://www.chp.org.tr>, 2020). 2010 yılına kadar Deniz Baykal CHP genel başkanlığını sürdürmüştür. 2010-2023 yılları arasında Kemal Kılıçdaroğlu CHP’nin genel başkanlığını sürdürmüş, 2023 yılından itibaren ise Özgür Özel genel başkanlık görevini sürdürmektedir.

Sosyalist Parti’nin devamı niteliğinde olan İşçi Partisi, Yalçın Büyükdağlı liderliğinde 2 Mart 1992 tarihinde kurulmuş olup, 26 Temmuz 1992 tarihinde yapılan olağanüstü kongrede partinin genel başkanlığına Doğu Perinçek seçilmiştir. İşçi Partisi, “*Türkiye işçi sınıfının, köylülerin, esnaf ve zanaatkarların, kamu çalışanlarının, fikir emekçilerinin milli sanayici ve tüccarlarının ortak milli iktidarı için mücadele eden öncü partisi*” olarak tanımlamış ve “*bilimsel sosyalizm ışığında Kemalist Devrimi tamamlama programını*”

savunmuştur. İşçi Partisi 2015 kongresinde adını “Vatan Partisi” olarak değiştirmiştir (Çarık, 2016, s. 185,186).

Sadun Aren başkanlığında Sosyalist Politika, Kurtuluş Emek ve Yeni Sol gruplarının birleşmesiyle 15 Ocak 1991 tarihinde kurulan Sosyalist Birlik Partisi, genel başkanı ve yardımcılarının söylemlerinde “*devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya amaçladığı*” sebebinden dolayı 19 Temmuz 1995 tarihinde kapatılmıştır. Parti kapatılmadan önce 7 Haziran 1995’te kendisini feshetmiştir (Çarık, 2016, s. 184,185).

Tablo 6: 27.03.1994 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Anavatan Partisi	4.558.747	%23	793	1.992.281	%21,79	3
Refah Partisi	3.784.356	%19	329	2.048.494	%22,40	6
Doğru Yol Partisi	3.750.972	%19	886	1.451.814	%15,88	3
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	3.314.831	%17	436	1.799.064	%19,68	2
Demokratik Sol Parti	1.561.791	%8	23	1.026.674	%11,23	0
Milliyetçi Hareket Partisi	1.490.758	%8	118	413.813	%4,53	0
Cumhuriyet Halk Partisi	865.056	%4	64	267.605	%2,93	1
Büyük Birlik Partisi	186.772	%1	11	35.059	%0,38	0
Bağımsızlar	154.197	%1	44	13.684	%0,15	0
Demokrat Parti	62.283	%0	6	7.100	%0,08	0
Yeniden Doğuş Partisi	34.917	%0	0	21.980	%0,24	0
Millet Partisi	34.162	%0	0	31.888	%0,35	0
İşçi Partisi	32.604	%0	0	16.592	%0,18	0
Sosyalist Birlik Partisi	18.403	%0	0	17.297	%0,19	0
Toplam	19.850.449	%100	2710	9.143.345	%100	15

Kaynak: (<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1994>, 2020); (<https://secimanketi.tv/sonuclar/1994-yili-yerel-secim-sonuclari>, 2020)

Bu seçime 5 sol siyasi parti katılmıştır. Bunlar Sosyal Demokrat Halkçı, Demokratik Sol, Cumhuriyet Halk, İşçi ve Sosyalist Birlik Partileridir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti il, ilçe ve kasabada %17 oy ile 436, büyükşehirde ise yaklaşık olarak %20 oy ile 2 belediye kazanmıştır. Demokratik Sol Parti; il, ilçe ve kasabada %8 oy ile 23 belediye kazanmış, büyükşehirde ise %11 oy ile belediye kazanamamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi; il, ilçe ve kasabada %4 oy ile 64 belediye kazanmış, büyükşehirde ise yaklaşık %3 ile 1 belediye kazanmıştır. İşçi partisi ve Sosyalist Birlik Partisi ise hem il, ilçe, kasaba hem de büyükşehirde %1’e yakın oy almış ve hiç belediye kazanamamıştır.

1995 Genel Seçimlerinde Sol Partiler

1995 genel seçimlerine Refah, Anavatan, Doğru Yol, Demokratik Sol, Cumhuriyet Halk, Halkın Demokrasi, Yeniden Doğuş, Millet ve Yeni Partileri ile bazı illerdeki bağımsız adaylar seçime girmiştir. Ülke genelinde seçilen milletvekili sayısı 550'dir. Liberal Yeni Demokrasi Partisi, 22 Aralık 1994'te Cem Boyner liderliğinde kurulmuştur. Seçimlerde beklenen düzeyde başarıya ulaşamayan parti, 1997'de yapılan olağanüstü kongre ile Barış Partisi'ne katılmıştır.

Murat Bozlak liderliğinde 11 Mayıs 1994'te kurulan Halkın Demokrasi Partisi, Anayasa Mahkemesi tarafından "PKK'ya yardım yataklık ettiği ve yasadışı eylemlerin odağı haline geldiği anlaşıldığından Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı siyasi partiler kanununun 101 ve 103. maddeler" (<https://www.ntv.com.tr>, 2020) gerekçesi yüzünden kapatılmıştır.

Tablo 7: 24. 12. 1995 Yılında Türkiye'de Yapılan Genel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	Parti Lideri	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Ülke Genelinde Kazandığı Milletvekili
<u>Refah Partisi</u>	<u>Necmettin Erbakan</u>	6.012.450	%21,4	158
<u>Anavatan Partisi</u>	<u>Mesut Yılmaz</u>	5.527.288	%19,6	132
<u>Doğru Yol Partisi</u>	<u>Tansu Çiller</u>	5.396.009	%19,2	135
<u>Demokratik Sol Parti</u>	<u>Bülent Ecevit</u>	4.118.025	%14,6	76
<u>Cumhuriyet Halk Partisi</u>	<u>Deniz Baykal</u>	3.011.076	%10,7	49
<u>Milliyetçi Hareket Partisi</u>	<u>Alparslan Türkeş</u>	2.301.343	%8,2	0
<u>Halkın Demokrasi Partisi</u>	<u>Murat Bozlak</u>	1.171.623	%4,2	0
<u>Bağımsızlar</u>	-	133.895	%0,5	0
<u>Yeni Demokrasi Hareketi Partisi</u>	<u>Cem Boyner</u>	133.889	%0,5	0
<u>Millet Partisi</u>	<u>Aykut Edibali</u>	127.630	%0,5	0
<u>Yeniden Doğuş Partisi</u>	<u>Hasan Celal Güzel</u>	95.484	%0,3	0
<u>İşçi Partisi</u>	<u>Doğu Perinçek</u>	61.428	%0,2	0
<u>Yeni Parti</u>	<u>Yusuf Bozkurt Özal</u>	36.853	%0,1	0
Toplam		28.126.993	% 100	550

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, 2020)

Bu seçimlere 5 sol parti katılmıştır. Bu sol partiler; Demokratik Sol, Cumhuriyet Halk, Halkın Demokrasi, Yeni Demokrasi Hareketi ve İşçi Partileridir. Demokratik Sol %19 oy ile 76, Cumhuriyet Halk %11'e yakın oy ile 49 milletvekili çıkartmıştır. Halkın Demokrasi %4, geri kalan diğer iki parti de %0'a yakın oy almış ve milletvekili çıkartamamıştır. Sol partilerin toplam oy oranı yaklaşık olarak %30 olmuş ve kazandıkları milletvekili sayısı ise 125'dir.

1999 Yerel Seçimlerinde Sol Partiler

1999 yerel seçimlere Fazilet, Anavatan, Demokratik Sol, Milliyetçi Hareket, Cumhuriyet Halk, Doğru Yol, Halkın Demokrasi, Büyük Birlik, Demokratik Türkiye, Özgürlük ve Dayanışma, Barış, Millet, Demokrat, Emegın, İşçi, Liberal Demokrat, Sosyalist İktidar, Değişen Türkiye, Demokrasi ve Barış ve Demokratik Halk Partileri ile bazı büyükşehir, il, ilçe ve kasabalarda bağımsız adaylar girmiştir. 3213 il, ilçe, kasaba belediyesi ve 15 büyükşehir belediyesi mevcuttur. Bu seçime 11 sol parti katılmıştır. Bu partiler: Demokratik Sol, Cumhuriyet Halk, Halkın Demokrasi, Özgürlük ve Dayanışma, Barış, Emek, İşçi, Sosyalist İktidar, Değişen Türkiye, Demokrasi ve Barış, Demokratik Halk Parti'sidir.

Özgürlük ve Dayanışma Partisi, Ufuk Uras önderliğinde 21 Ocak 1996'da kurulmuştur. Kurtuluş Geleneği ve Dev-Yol gibi birçok sosyalist gelenekten gelen kişiler tarafından kurulmuştur. Parti amacını şu şekilde belirtmiştir:

Özgürlükçü, özyönetimci, enternasyonalist, demokratik, planlamacı, doğa-insan ilişkilerini yeniden tanımlayan, militarizm karşıtı ve cinsiyetçi olmayan bir sosyalizm doğrultusunda, sermaye güçlerinin egemenliğini emperyalizmin tahakkümünü ortadan kaldırarak emek güçlerinin iktidarını kurmak.

Partinin 26 Ocak 2003 tarihinde yapılan 3. Olağanüstü kongresinde genel başkanlığa seçilen Hayri Kozanoğlu bu görevini 2009 yılına kadar sürdürmüştür. 2009 yılından sonra ise Alper Taş başkanlığa seçilmiştir. Parti 2012 yılında eş başkanlık sistemini benimsemiş ve Alper Taş ile Seçkin Çetinkaya eş başkan seçilmiştir. 2016 yılında eş başkanlık sisteminden vazgeçilmiştir (Çarık, 2016, s. 188-190). 8. Olağanüstü kongresini yapan parti, 12 maddelik manifesto ilan etmiş ve parti ismini "Sol Parti" olarak değiştirmiştir.

Mehmet Eti önderliğinde 1 Ekim 1996 tarihinde kurulan Demokratik Barış Hareketi, programında Diyanet İşleri Başkanlığı'nı devletin bir kurumu olmaktan çıkartmayı benimsemesi yüzünden hakkında kapatılma davası açılmıştır. Bunun üzerine Cumhuriyet Halk Partisi eski Milletvekili Ali Haydar Veziroğlu liderliğinde kurulan Barış Partisi, Alevileri örgütlemek için kurulmuştur. 1996'da yapılan kongrede Abidin Özgünay genel başkan seçilmesine rağmen 1999 yılında Ali Haydar Veziroğlu başkanlık görevini üstlenmiştir. Parti, 1999 yılında yapılan kongrede kendisini feshetmiştir (Çarık, 2016, s. 193,194).

Emek Partisi, Abdullah Levent Tüzel önderliğinde kurulmuştur. Fakat 14 Şubat 1997 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından azınlık yaratma, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma parti programı olmasından dolayı kapatılmıştır. Bunun üzerine Abdullah Levent Tüzel, Emeğin Partisi olarak yeni bir parti kurmuştur. Parti, 27 Kasım 2005 tarihinde yapmış oldukları kongrede Emek Partisi olarak isim değişikliğine gidilmiştir. 2011 yılında genel başkanlığa Selma Gürkan getirilmiş ve görevini halen sürdürmektedir (Çarık, 2016, s. 192,193). Parti programında şu şekilde bir tanımlama yapılmıştır:

EMEP tüm milliyetlerden Türkiye işçi sınıfının partisidir. Nihai hedefi, işçi sınıfının tam ve kesin kurtuluşu; sınıfların, tüm biçimleriyle baskı ve sömürü ilişkilerinin ortadan kalkacağı toplumsal bir düzenin (komünist toplumun) kurulmasıdır. Bu nihai hedefi, doğrudan işçi sınıfının olduğu ve geliştiği toplumsal koşullar (kapitalist toplum) belirler ve toplumsal gelişme sürecinin tarihsel olarak zorunlu bir evresi haline getirir. Aynı koşullar, bütün ülkelerin işçilerini ulusal sınırları aşarak milliyet, din ve cinsiyet farkı gözetmeksizin tek bir dünya işçi sınıfı olarak birleşmeye zorlar. İşçi sınıfının kurtuluş mücadelesi aynı nihai hedefe yönelen uluslararası bir hareket özelliği kazanır. EMEP, dünya işçi sınıfı ve kurtuluş mücadelesinin bir parçasıdır ve diğer ülkelerdeki işçi sınıfının devrimci partileri ve örgütleriyle aynı hedefe sahiptir (<https://www.emep.org/tr>, 2020).

Sosyalist İktidar Partisi, Ali Önder Öndeş liderliğinde 6 Ağustos 1993 tarihinde kurulmuştur. Aydemir Güler 14 Kasım 1993 tarihinde genel başkanlığına getirilmiştir. Değişen Türkiye Partisi ise Demokratik Sol Parti ile yollarını ayıran Gökhan Çapoğlu tarafından 24 Şubat 1998 tarihinde kurulmuştur. 3 Mart 2002 tarihinde parti kongrede kendisini feshetmiştir. Demokrasi ve Barış Partisi, Demokrasi Değişim Partisi'ne açılan kapatma davasından dolayı 11 Mart 1996 tarihinde kurulmuştur. *Özgürlük, barış, demokrasi ve değişimi savunan; temel insan haklarını esas alan bir sol kitle parti* olarak kendilerini ifade etmişlerdir. 3. Olağanüstü kongrelerinin 4 Temmuz 1999'da yaptıkları kongrede Halk ve Özgürlükler Partisine katılma kararı almışlardır (Çarık, 2016, s. 191).

Demokratik Halk Partisi, Halkın Demokrasi Partisi'nin kapatılmasına önlem olarak 24 Ekim 1997 tarihinde Veysi Aydın liderliğinde kurulmuştur. 22 Ekim 1998 tarihinde yapılan kongrede genel başkanlığa Mehmet Abbasoğlu getirilmiştir. 13 Ocak 2005 tarihinde ise bu görevi Tuncer Bakırhan getirilmiştir (Çarık, 2016, s. 195). Anayasa Mahkemesi tarafından

örgütlenmesini tamamlamadan seçime girdiği iddiasıyla 2002’de kapatılma davası açılmıştır. Parti 2005 yılındaki kongresinde kendisini feshetme kararı almıştır (<https://www.hurriyet.com.tr>, 2020).

Tablo 8: 18.04.1999 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Fazilet Partisi	4.301.538	%18	488	2.438.086	%23,37	4
Anavatan Partisi	4.074.986	%17	779	1.759.781	%16,87	2
Demokratik Sol Parti	3.351.412	%15	189	2.011.112	%19,28	4
Milliyetçi Hareket Partisi	3.539.079	%15	499	1.079.697	%10,35	1
Cumhuriyet Halk Partisi	3.233.097	%14	373	1.723.508	%16,52	3
Doğru Yol Partisi	2.980.531	%13	736	769.914	%7,38	0
Halkın Demokrasi Partisi	788.335	%3	38	398.155	%3,82	1
Büyük Birlik Partisi	285.399	%1	25	59.915	%0,57	0
Demokratik Türkiye Partisi	165.818	%1	14	31.394	%0,30	0
Bağımsızlar	151.084	%1	61	13.334	%0,13	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	113.348	%0	0	50.886	%0,49	0
Barış Partisi	36.787	%0	6	16.827	%0,16	0
Millet Partisi	31.849	%0	0	14.983	%0,14	0
Demokrat Parti	31.174	%0	4			0
Emeğin Partisi	21.501	%0	0	11.465	%0,11	0
İşçi Partisi	20.793	%0	0	12.638	%0,12	0
Liberal Demokrat Parti	20.370	%0	0	21.286	%0,20	0
Sosyalist İktidar Partisi	7.573	%0	0	7.505	%0,07	0
Değişen Türkiye Partisi	3.541	%0	0	31.394	%0,30	0
Demokrasi ve Barış Partisi	3.480	%0	1	2.012	%0,02	0
Demokratik Halk Partisi	363	%0	0	206	%0	0
Toplam	23.010.974	%100	3213	10.454.098	%100	15

Kaynak: (<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1999>, 2020); (<https://secimanketi.tv/sonuclar/1999-yili-yerel-secim-sonuclari>, 2020).

Demokratik Sol Partisi il, ilçe ve kasaba bazında %15 oy ile 189 belediye büyükşehir bazında ise %19 oy ile 4 belediye, Cumhuriyet Halk Partisi il, ilçe kasaba bazında %14 oy ile 373 belediye, büyükşehir bazında ise %17'ye yakın oy ile 3 belediye kazanmıştır. Halkın Demokrasi Partisi il, ilçe ve kasaba bazında %3 ile 38 belediye, büyükşehir bazında ise %4'e yakın oy ile 1 belediye kazanmıştır. Barış Partisi ise %0'a yakın oy ile il, ilçe ve kasaba bazında 6 belediye kazanmıştır. Özgürlük ve Dayanışma, Emegın, İşçi, Sosyalist İktidar, Değişen Türkiye, Demokratik Halk Partisi gibi partiler il, ilçe, kasaba ve büyükşehir bazında %0'a yakın oy ile hiç belediye kazanamamışlardır. Sol partilerin bu seçimdeki oy oranı yaklaşık olarak %32'dir. Toplamda il, ilçe ve kasaba bazında kazandıkları belediye sayısı 606, büyükşehir bazında ise 8'dir.

1999 Genel Seçimlerinde Sol Partiler

1999 genel seçimlerine Demokratik Sol, Milliyetçi Hareket, Fazilet, Anavatan, Doğru Yol, Cumhuriyet Halk, Halkın Demokrasi, Büyük Birlik, Özgürlük ve Dayanışma, Demokratik Türkiye, Liberal Demokrat, Demokrat, Millet, Barış, İşçi, Emegın, Yeniden Doğuş, Sosyalist İktidar, Değişen Türkiye, Demokrasi ve Barış Partileri ile bazı illerde bağımsız adaylar seçime girmiştir. Ülke genelinde seçilen milletvekili sayısı ise 550'dir.

Tablo 9: 18. 04. 1999 Yılında Türkiye'de Yapılan Genel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	Parti Lideri	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Ülke Genelinde Kazandığı Milletvekili
Demokratik Sol Parti	Bülent Ecevit	6.919.670	%22,2	136
Milliyetçi Hareket Partisi	Devlet Bahçeli	5.606.583	%18	129
Fazilet Partisi	Recai Kutan	4.805.381	%15,4	111
Anavatan Partisi	Mesut Yılmaz	4.122.929	%13,2	86
Doğru Yol Partisi	Tansu Çiller	3.745.417	%12	85
Cumhuriyet Halk Partisi	Deniz Baykal	2.716.094	%8,7	0
Halkın Demokrasi Partisi	Murat Bozlak	1.482.196	%4,7	0
Büyük Birlik Partisi	Muhsin Yazıcıoğlu	456.353	%1,5	0
Bağımsızlar	-	270.265	%0,9	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	Ufuk Uras	248.553	%0,8	0
Demokratik Türkiye Partisi	Hüsamettin Cindoruk	179.871	%0,6	0
Liberal Demokrat Parti	Besim Tibuk	127.174	%0,4	0
Demokratik Parti	Korkut Özal	92.093	%0,3	0
Millet Partisi	Aykut Edibali	79.370	%0,3	0
Barış Partisi	Abidin Özgünay	78.922	%0,2	0
İşçi Partisi	Doğu Perinçek	57.607	%0,2	0
Emek Partisi	Levent Tüzel	51.756	%0,2	0
Yeniden Doğuş Partisi	Hasan Celal Güzel	44.787	%0,1	0
Sosyalist İktidar Partisi	Aydemir Güler	37.680	%0,1	0
Değişen Türkiye Partisi	Gökhan Çapoğlu	37.175	%0,1	0
Demokrasi ve Barış Partisi	Refik Karakoç	24.620	%0,1	0
Toplam		31.184.496	%100	550

Kaynak: (<http://www.yhk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>, 2020)

Bu seçime 1999 yerel seçimlerine katılan sol partilerin tamamı katılmıştır. Demokratik Sol Partisi %22 oy ile 136 milletvekili kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi %4, Halkın Demokrasi Partisi %5, Özgürlük ve Dayanışma Partisi ise %1 oy almıştır. Geri kalan Barış, Emegın, İşçi, Sosyalist İktidar, Değişen Türkiye, Demokrasi ve Barış ve Demokratik Halk Partileri %1'in altında kalmışlardır. %10 barajını sadece Demokratik Sol Parti geçtiği için, geriye kalan diğer sol partiler de barajı geçemediğinden ülke genelinde herhangi bir milletvekili kazanamamışlardır.

2004 Yerel Seçim Sonuçları

Tablo 10: 28.03.2004 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	9.693.289	%40	1771	4.822.636	%46,06	12
Cumhuriyet Halk Partisi	4.992.061	%21	478	2.560.382	%24,45	2
Milliyetçi Hareket Partisi	2.441.617	%10	268	535,426	%5,30	0
Doğru Yol Partisi	2.779.617	%9	360	565,626	%5,35	0
Saadet Partisi	1.153.243	%5	63	423,014	%4,04	0
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	1.145.6167	%5	64	769,187	%7,30	1
Anavatan Partisi	713.731	%3	100	81,141	%0,77	0
Genç Parti	581.933	%2	11	317,128	%3,02	0
Demokratik Sol Parti	470.527	%2	34	237,509	%2,27	1
Bağımsızlar	249.048	%1	58	16,244	%0,16	
Büyük Birlik Partisi	152.990	%1	3	45,815	%0,42	0
Bağımsız Türkiye Partisi	77.145	%0	2	28,487	%0,27	0
Yeni Türkiye Partisi	53.963	%0	3	10,667	%0,08	0
İşçi Partisi	28.767	%0	0	18,802	%0,18	0
Emek Partisi	25.963	%0	0	1,140	%0,01	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	24.711	%0	1	0	0	0
Türkiye Komünist Partisi	24.321	%0	0	17,965	%0,17	0
Millet Partisi	12.032	%0	0	6,512	%0,05	0
Aydınlık Türkiye Partisi	11.037	%0	0	11,189	%0,10	0
Demokrat Parti	5.693	%0	10	0	0	0

Liberal Demokrat Parti	401	%0	0	0	0	0
Toplam	23.599.756	%100	3226	10.528.870	%100	15

Kaynak: (<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=2004,2020>); (<https://secimanketi.tv/sonuclar/2004-yili-yerel-secim-sonuclari,2020>)

Bu seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yıldızının parlaması sonucu sol partilerin oy oranlarının ciddi oranda düştüğü görülmektedir. Bu sonuçlarda; 1999 yılından itibaren süregelen ekonomik, siyasi iktidarsızlık ve bazı sosyal sorunların etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir.

2009 Yerel Seçim Sonuçları

Tablo 11: 29.03.2009 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	12.449.187	%38.64	1442	7.672.280	%42.19	10
Cumhuriyet Halk Partisi	7.960.562	%24.70	503	5.896.884	%32.43	3
Milliyetçi Hareket Partisi	5.315.180	%16.50	483	2.249.039	%12.37	1
Demokratik Toplum Partisi	1.661.117	%5.16	96	780.176	%4.29	1
Saadet Partisi	1.729.182	%5.37	80	689.025	%3.79	0
Demokrat Parti	1.164.858	%3.62	148	179.350	%0.99	0
Demokratik Sol Parti	925.575	%2.87	60	381.875	%2.10	1
Büyük Birlik Partisi	384.483	%1.19	20	116216	%0.64	0
Bağımsızlar	239.849	%0.74	45	54.260	%0.30	0
Anavatan Partisi	196.049	%0.61	16	48.358	%0.27	0
Bağımsız Türkiye Partisi	101.090	%0.31	4	49.320	%0.27	0
Türkiye Komünist Partisi	28.101	%0.09	0	24.812	%0.14	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	21.745	%0.07	4	1.039	%0.01	0
Emek Partisi	15.298	%0.05	2	801	%0	0
Liberal Demokrat Parti	8.608	%0.03	0	8.518	%0.05	0
Halkın Yükseliş Partisi	8.192	%0.03	0	7.176	%0.04	0
Millet Partisi	5.772	%0.02	0	11.405	%0.06	0
Hak ve Özgürlükler	5.670	%0.02	0	12966	%0.07	0

Partisi						
İşçi Partisi	867	%0	0	394	%0	0
Barış ve Demokrasi Partisi	151	%0	0	0	%0	
Toplam	32.221.536	%100	2903	18.183.894	%100	26

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/ResmiGazete/Buyuksehir.pdf>, 2020); (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/ResmiGazete/BelediyeBaskanligi.pdf>, 2020).

Bu seçimlerde sağ partilerin oy oranları bir önceki seçime göre düşse de Adalet ve Kalkınma Partisi liderliği göğüslemeye devam etmiştir. Sonuç olarak sol kesimin lideri olarak kabul edilen Cumhuriyet Halk Partisi'nin oy oranı bir önceki seçime göre %3 artsa da istenilen sonuca henüz ulaşamamıştır.

2014 Yerel Seçim Sonuçları

Tablo 12: 30.03.2014 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	17.952.504	%43,13	800	15.898.025	%45.54	18
Cumhuriyet Halk Partisi	11.008.961	%26,45	226	10.835.876	%31.04	6
Milliyetçi Hareket Partisi	7.391.458	%17,76	166	4.764.833	%13.65	3
Barış ve Demokrasi Partisi	1.738.372	%4,18	97	1.079.026	%3.09	2
Saadet Partisi	1.181.226	%2,84	27	579.231	%0	0
Halkın Demokratik Partisi	836.741	%2,01	0	817.494	%2.34	0
Büyük Birlik Partisi	592.296	%1,42	6	248.169	%0	0
Demokrat Parti	311.947	%0,75	14	73.530	%0.21	0
Demokratik Sol Parti	162.943	%0,39	5	50.506	% 0.14	0
Bağımsızlar	103.388	%0,25	5	206.029	%0.59	1
Bağımsız Türkiye Partisi	96.707	%0,23	0	63.567	%0.18	0
Hür Dava Partisi	83.430	%0,20	0	50.923	% 0.15	0
İşçi Partisi	62.736	%0,15	0	42.315	%0.12	0
Millet Partisi	18.589	%0,04	1	20.161	%0.06	0
Hak ve Eşitlik Partisi	17.605	%0,04	0	40.448	%0.12	0
Liberal Demokrat Parti	14.660	%0,04	1	7.272	%0.02	0
Doğru Yol Partisi	11.383	%0	0	29.727	%0.09	0
Hak Özgürlük	9.570	%0,02	1	32.081	%0.09	0

Partisi						
Yurt Partisi	9.550	%0,02	0	28.399		
Türkiye Komünist Partisi	7.878	%0,02	1	11.385	% 0.03	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	4.516	%0,01	1	0	%0	0
Toplumsal Uzlaşma Reform Ve Kalkınma Partisi	2.780	%0,01	0	8.338	% 0.02	0
Emek Partisi	455	%0	0	0	%0	0
Halkın Kurtuluş Partisi	103	%0	0	26.381	% 0.08	0
Alternatif Parti	0	%0	0	0	%0	0
Genç Parti	0	%0	0	0	%0	0
Muhafazakâr Yükseliş Partisi	0	%0	0	0	%0	0
Toplam	41.619.798	%100	1351	34.913.716	%100	30

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014MahalliIdareler/Buyuksehir2014.pdf>, 2020); (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014MahalliIdareler/BelediyeBaskanligi2014.pdf>, 2020).

Bu seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yükselişi son hızla devam etmiş ve bir önceki seçimlere göre oy oranının %5 artırmayı başarmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ise %26 oy oranı ile 6 büyükşehir belediyesini kazanmıştır. CHP'nin yanı sıra belli bir sol kesimi temsil eden Barış ve Demokrasi Partisi %4 oy oranı ile 2 büyükşehir belediyesi kazanmıştır.

2019 Yerel Seçim Sonuçları

Tablo 13: 31.03.2019 Yerel Seçim Sonuçları

Parti İsmi	İl Bazında Oy sayısı	İl Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Belediye Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Sayısı	Büyük Şehir Bazında Oy Oranı (%)	Kazandığı Büyük Şehir Belediye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	18.368.421	%42,55	742	16.000.992	%44,5	15
Cumhuriyet Halk Partisi	12.868.053	%29,81	240	12.721.822	%35,5	11
İYİ Parti	3.351.438	%7,76	24	2.607.640	%7,5	0
Milliyetçi Hareket Partisi	3.211.038	%7,44	233	1.418.091	%4	1
Halkların Demokratik Partisi	1.951.185	%4,52	57	1.137.552	%3	3
Saadet Partisi	1.256.235	%2,91	21	942.939	%3	
Büyük Birlik Partisi	685.793	%1,59	10	0	%0	0
Demokratik Sol Parti	418.055	%0,97	6	401.165	%1,	0
Demokrat Parti	415.213	%0,96	8	243.250	%0,5	0

Bağımsızlar	383.282	%0,89	13	397.205	% 1	
Bağımsız Türkiye Partisi	137.887	%0,32	0	112.685	%	0
Vatan Partisi	69.156	%0,16	0	89.348	%	
Türkiye Komünist Parti	48.615	%0,11	1	54.153	%	0
Hür Dava Partisi	0	%0	0	0	%0	0
Toplam	43.164.371	%100	1355	36.126.842	%100	30

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-IBB.pdf>, 2020);

(<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-Liste-2.pdf>, 2020); (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-Liste-3.pdf>, 2020).

Not: İptal edilen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları da eklenmiştir.

Bu seçimlerde sağ partilerin oy oranları düşmüş, sol partilerin ise oy oranları artmıştır. Bu seçimlerde %7 oy alan ancak yeterli oy oranına sahip olamadığından belediye kazanamayan, sağ kesim temsilcisi İyi Parti yeni kurulmasına rağmen dengeleri bozmuştur. Toplamda %29 oy oranı ile büyükşehir belediye sayısını 6'dan 11'e çıkaran Cumhuriyet Halk Partisi yavaş yükselişe geçmiştir. İptal edilen İstanbul Seçimlerinin ardından yapılan ikinci seçim neticesinde CHP, AKP ile aradaki 13 bin oy farkını yaklaşık olarak 1 milyona çıkarmayı başarmıştır.

Tablo 14: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları

Adayın Adı Soyadı	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)
Recep Tayyip Erdoğan	21.000.143	%51.79
Ekmeleddin Mehmet İhsanoğlu	15.587.720	%38.44
Selahattin Demirtaş	3.958.048	%9.76
Toplam	40.545.911	%100

Kaynak: (http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf, 2020)

Bu seçimler sağ kesimi temsil eden Milliyetçi Hareket Partisi ile sol kesimi temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi'ni Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday göstermede birleştiren bir seçim olmuştur. Ancak sol kesim adına istenilen bir sonuca ulaşılamamıştır.

Tablo 15: 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları

Adayın Adı Soyadı	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)
Recep Tayyip Erdoğan	26.330.823	%52,59
Muharrem İnce	15.340.321	%30,69
Selahattin Demirtaş	4.205.794	%8,40
Meral Akşener	3.649.030	%7,29
Temel Karamollaoğlu	443.704	%0,89
Doğu Perinçek	98.955	%0,20
Toplam	48.562.084	%100

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf>, 2020).

2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan, bir önceki seçime göre oy oranını %1 artırarak Cumhurbaşkanlığı koltuğunu muhafaza etmeyi sürdürmüştür. Sol kesimin en büyük temsilcisi olan Muharrem İnce ise istenilen başarıya ulaşamamıştır.

Tablo 16: 21.10.2007 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması Sonuçları

Ülke Geneli Sandık Seçmen Listesine Kayıtlı Olanların Sayısı (Gümrük Dahil)	42.690.252
Ülke Geneli Halkoylamasına Katılanların Sayısı	28.819.319
Ülke Geneli Halkoylamasına Katılma Oranı (%)	%67,51
Ülke Geneli Geçerli Oyların Toplamı	28.167.661
Ülke Geneli Evet Oyu Verenlerin Sayısı	19.422.714
Ülke Geneli Evet Oyu Verenlerin Oranı (%)	%68,95
Ülke Geneli Hayır Oyu Verenlerin Sayısı	8.744.947
Ülke Geneli Hayır Oyu Verenlerin Oranı (%)	%31,05

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2007Referandum/Sonuc/sonuc.pdf>, 2020).

2007 Anayasa seçimleri uzun bir aranın ardından yapılan ilk seçimdir. Daha çok siyasi iktidarı destekleyen kesimin “Evet” oyu verdiği bir seçim olarak kayıtlara geçmiştir.

Tablo 17: 07.05.2010 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması Sonuçları

Ülke Geneli Sandık Seçmen Listesine Kayıtlı Olanların Sayısı	52.051.828
Ülke Geneli Halkoylamasına Katılanların Sayısı	38.369.099
Ülke Geneli Halkoylamasına Katılma Oranı (%)	%73,71
Ülke Geneli Geçerli Oyların Toplamı	37.644.037
Ülke Geneli Evet Oyu Verenlerin Sayısı	21.787.244
Ülke Geneli Evet Oyu Verenlerin Oranı (%)	%57,88
Ülke Geneli Hayır Oyu Verenlerin Sayısı	15.856.793
Ülke Geneli Hayır Oyu Verenlerin Oranı (%)	%42,12

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf>, 2020).

3 yıl aranın ardından yapılan 2010 Anayasa seçimlerine “Evet” oyu verenlerin sayısı düşse de %57,88’lik bir oy oranına sahip olunmuştur.

Tablo 18: 16.04.2017 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması Sonuçları

Sandık Seçmen Listesinde Kayıtlı Olanların Sayısı	58.291.898
Halkoylamasına Katılanların Sayısı	49.798.855
Halkoylamasına Katılma Oranı (%)	%85,43
Geçerli Oyların Toplamı	48.936.604
Geçersiz Oyların Toplamı	862.251
"Evet" Oyu Verenlerin Sayısı	25.157.463
"Evet" Oyu Verenlerin Oranı (%)	%51,41
"Hayır" Oyu Verenlerin Sayısı	23.779.141
Hayır" Oyu Verenlerin Oranı (%)	%48,59

Kaynak: (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf>, 2020).

7 yıl aradan sonra yapılan 2017 anayasa seçimlerinde “Evet” oyu verenlerin sayısı oldukça düşmesine rağmen %51’li bir oy oranıyla tekrar kabul edilmiştir. Yine bu seçimde de, diğer anayasa seçimleri gibi “Evet” oyu veren kesim siyasi iktidarı destekleyen ve dolayısıyla sağ kesim olduğu, “Hayır” oyu verenlerin ise Cumhuriyet Halk Partisi’ni destekleyen kesim ve dolayısıyla sol kesim olduğu düşünülmektedir. Genel olarak anayasa seçimlerinde siyasi partilerin yaptıkları seçim çalışmaları oldukça etkili olmuştur.

Sonuç

Sol kavramı, 17. yy.’da dünyada gerçekleşen modern hareketler ve İngiliz parlamentosu ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak siyasi bir terim olarak ortaya çıkışı 1789 Fransız İhtilali sonrasında yapılan Fransız Meclisi’ne kadar dayanmaktadır. Siyasi bir terim olarak Fransa’da beliren bu kavram, 19. yy.’ın sonlarında Osmanlı’da, 1960 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti’nde kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecinde baş gösteren işçi hareketleri, sol kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak işçilerin bu hareketleri siyasi bir sisteme dayanmaması yüzünde sol kavramı da siyasallaşamamıştır. Sol

kavramının siyasallaşması, 1917 Rusya Devrimi ile başlamasından dolayı Türkiye solunun temelini Osmanlı'da atıldığını söyleyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde ise sol kavramı, 1923-1942 yılları arasında tek partili rejim olması yüzünden belirgin bir hâl alamamıştır. Ta ki 1950 yılı seçimleri ile çok partili hayata geçilmiş ve yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye'de 1960 askerî darbesinden sonra sol hareketlerin baskın bir hale gelmesinin sebebi; 1950 sonrası orta kesimin giderek yok olmaya başlamasının yanı sıra, eşitsizlik ve adaletsizliğin giderek artmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1960'lı yıllardan sonra işçi hareketleri ve sendikalar baş göstererek solun hareketlenmesini sağlamışlardır. Bu hareketler ile sol, 1971 yılına kadar gündemde kalmayı başarmıştır. Ancak 12 Mart 1971 askerî muhtıra ile sol parti, pasif bir konumda yer almasına rağmen 1974 yılından sonra baskı rejiminin sona ermesi neticesinde tekrar baş göstermiştir. Türkiye İşçi Partisi ve Dev-Genç gibi sol grupların temeli 1960 yılına dayanmasına rağmen canlılığını yitirerek iç çatışmalara kadar gitmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında sol grupların çoğalmasının büyük etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. 1980 askerî darbe ile birlikte tüm siyasî partilerin kapatılması yüzünden 1980-1983 yılları arasında herhangi bir faaliyette bulunamamışlardır. 1983 yılında yapılan genel seçimlere sadece Necdet Calp tarafından kurulan Halkçı Parti girmiştir. Halkçı Parti, 1983 genel seçimlerinde Anavatan Partisi'nden sonra, 117 milletvekili ile meclise ikinci sırada girmeyi başarmıştır. 1984 yerel seçimlerine bağımsızlar hariç olmak üzere toplamda altı parti katılmış olup bunların sadece ikisi sol partidir. Bunlar: 1983 seçimlerine katılan Halkçı ve Sosyal Demokrasi Partileridir. Toplamda 372 belediye kazanmalarına rağmen büyükşehir belediyesini kazanamayan iki parti arasında 3 Kasım 1985 tarihinde birleşme olmuştur. 1987 genel seçimlerine bağımsızlar hariç olmak üzere toplamda yedi parti katılmış olup bunların sadece ikisi sol partidir. Sosyal Demokrat Halkçı ve Demokratik Sol Partileri, %34 oy ve 103 milletvekili ile meclise girmeyi başarmışlardır. 1989 genel seçimlerine bağımsızlar hariç olmak üzere toplamda 7 parti katılmış bunların yine sadece ikisi sol partidir. Birincisi Sosyal Demokrat Halkçı ve Demokratik Sol Partileridir. Seçim sonuçlarına göre Sosyal Demokrat Halkçı Parti 8 büyükşehir belediyesinin 6'sını kazanarak büyük bir başarı elde etmiştir. İki sol parti toplamda 1992 belediyenin 695'ini kazanmışlardır. 1989 seçimleri, 1980 yılından sonra ilk defa bir sol partinin birinci geldiği seçimler olmuştur. 1991 genel seçimlerine bağımsızlar hariç olmak üzere katılım sağlayan 6 partinin üçü soldur. Bu partiler, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Demokratik Sol Parti ve Doğu Perinçek liderliğindeki Sosyalist Parti'dir. 1991 genel seçimlerinde Sosyalist Parti'den hiçbir milletvekili meclise girememiş ve diğer iki parti yaklaşık olarak %31 oy ve 95 milletvekili ile meclise girebilmişlerdir. 1994 yerel seçimlerine bağımsızlar hariç olmak üzere toplamda 13 parti katılmış olup 5'i sol partidir. Bunlar: Sosyal Demokrat Halkçı, Demokratik Sol, Cumhuriyet Halk, İşçi ve Sosyalist Birlik Partileridir. 15 büyükşehirden sadece 3'ünü kazanabilen sol partiler, Büyükşehir haricinde ise toplamda 525 belediye kazanmışlardır. Bu seçimlerde CHP'nin uzun bir aradan sonra tekrar seçimlere katıldığını görmekteyiz. 1995 genel seçimlerine bağımsızlar hariç olmak üzere toplamda 12 parti katılmış ve yine bunların 5'i sol partidir. Bunlar: Demokratik Sol, Cumhuriyet Halk, Halkın Demokrasi, Özgürlük ve Dayanışma, Barış, Emek, Sosyalist İktidar, Değişen Türkiye, Demokrasi ve Barış, Demokratik Halk Yeni Demokrasi Hareketi ve İşçi Partileridir. Sol partiler yaklaşık %30 oy oranı ve 125 milletvekili sayısı ile meclise girmeyi başarmışlardır. 1999 yerel seçimlerine bağımsızlar hariç olmak üzere toplamda 20 parti katılmış ve yine bunların 11'i sol partidir. Sol partiler 15 büyükşehirin toplamda 8'ini, 3213 belediyeden ise 601'ini kazanmıştır. Burada sol partilerin sayılarının artması büyükşehirlerde oylarının da yükselmesine sebep olmuştur. Son olarak 1999 yılında tüm partiler yerel ve genel seçimlere katılmıştır. Sol partilerin yaklaşık olarak %32 oy ve 136 milletvekili ile meclise girmeyi başardığı seçimleri Demokratik Sol Parti lider olarak tamamlamıştır.

Kaynakça

Kitap ve Dergiler

- Ateş, H. ve Dinç, G. (2017). Türkiye’de sol partilerin kamu yönetimi anlayışları: Ak Parti ile karşılaştırmalı bir inceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, 1-20.
- Aydınoglu, E. (2007). *Türkiye solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus Kitap.
- Aydınoglu, E. (1992). *Eleştirel bir tarih denemesi 1960-1971: Türk solu*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Aytaş, A. (2017). *Dünya görüşü ve ideoloji. y. taşkın içinde, siyaset: Kavramlar, kurumlar, süreçler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Biçici, M. (2015). *Gaziantep milletvekilleri ve siyasi faaliyetleri (1923-1950)*. *Asia Minor Studies*, 5 (3), 15-33.
- Biçici, M. (2019). *Parties established in Turkey after 1960 and their actors. Social, Educational, Political, Economic and Other Developments Occurred in Turkey Between The Years of 1938-1980*, 87-113.
- Bora, T. (2018). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Budak, Ö. (2019). *The coup of 27 may 1960. Social, Educational, Political, Economic and Other Developments Occurred in Turkey Between The Years of 1938-1980*, 222-233.
- Çarık, Ş. (2016). *Denizlerin yolu kısa Türkiye sol tarihi*. İstanbul: Asi Kitap.
- Doğanoğlu, M. (2016). *Devrimci doğu kültür ocakları (Ddko) ve siyasal araştırma*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 71(3), 941-949.
- İnsel, A. (2014). *Solu yeniden tanımlamak*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Saygın, S. (2022). *Demokrat parti dönemi genel seçimleri: Gaziantep örneği*. Tansü, Y., Çerkezoğlu S. (Ed.). *Tarih Araştırmaları I* (s. 223-252.). İKSAD Publishing House.
- Tunçay, M. (1967). *Türkiye’de sol akımlar (1908-1925)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yurtsever, H. (2016). *Yükseliş ve düşüş: Türkiye solu 1960-1980*. İstanbul: Yordam Kitap.

İnternet Siteleri

- Demokratik Sol Parti seçim bildirgesi. (1987).
- Sosyal Demokrat Halkçı Parti. (1985).
- Sosyal Demokrat Halkçı Parti program. Ankara: Sosyal Demokrat Halkçı Parti.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/696>
- <http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1984> (e.t. 17.05.2020).
- <http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1989> (e.t. 17.05.2020).
- <http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1994> (e.t. 19.05.2020).
- <http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1999> (e.t. 20.05.2020).
- <http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=2004> (e.t. 20.05.2020).
- <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2007Referandum/Sonuc/sonuc.pdf> (e.t. 21.05.2020).
- <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/ResmiGazete/BelediyeBaskanligi.pdf> (e.t. 20.05.2020).
- <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2009MahalliIdareler/ResmiGazete/Buyuksehir.pdf> (e.t. 20.05.2020).
- <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf> (e.t. 21.05.2020).
- <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf> (e.t. 01.05.2020).
- http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf (e.t. 10.05.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014MahalliIdareler/BelediyeBaskanligi2014.pdf> (e.t. 20.05.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014MahalliIdareler/Buyuksehir2014> (e.t. 20.05.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135> (e.t. 21. 05. 2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-IBB.pdf> (e.t. 21.05.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-Liste-2.pdf> (e.t. 21.05.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-Liste-3.pdf> (e.t. 21.05.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf> (e.t. 05.17.2020 / 17.06.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf> (e.t. 05. 08. 2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96D.pdf> (e.t. 05. 08. 2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye> (e.t. 05.01.2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf> (e.t. 05. 02. 2020).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmGazete/D.pdf> (e.t. 05. 01. 2020).

<https://secimanketi.tv/sonuclar/1989-yili-yerel-secim-sonuclari> (e.t. 17.05.2020)

<https://secimanketi.tv/sonuclar/1994-yili-yerel-secim-sonuclari> (e.t. 19.05.2020).

<https://secimanketi.tv/sonuclar/1999-yili-yerel-secim-sonuclari> (e.t. 20.05.2020).

<https://secimanketi.tv/sonuclar/2004-yili-yerel-secim-sonuclari> (e.t. 20.05.2020).

<https://www.chp.org.tr> (e.t. 05.04.2020)

<https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi> (e.t.24.05.2020).

<https://www.emep.org.tr/> (e.t. 24.05.2020).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dehap-tarih-oldu-3541608> (e.t. 25.05.2020).

<https://www.ntv.com.tr>

https://www.ntv.com.tr/turkiye/hep-dep-ve-hadep-de-kapatilmisti,JR_zt6Uy0Ua_XQdEottLsw (e.t. 24.05.2020 / 25.05.2020).

Cizye Defterlerine Göre 17. Yüzyılın Sonunda Siirt Şehrinde Bulunan Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Socio-Economic Situation of Non-Muslims in the City of Siirt at the end of the 17th Century, According to Jizya Registries

Uğur DEMLİKOĞLU*

Öz

Osmanlı Devleti, ülke sınırları içerisinde yaşayan zimmî statüsündeki gayrimüslimlerden kendilerine sunulan güvenlik ve himaye karşılığında cizye adı altında bir vergi almaktaydı. Temeli İslam hukukuna dayanan bu vergi; İmparatorluğunun eyalet dâhilinde bulunan kaza, nahiye, köy ve mezralarında yaşayan kanunlarda belirtilen şartlara haiz gayrimüslimlerden nakit olarak tahsil edilmekteydi. Osmanlı maliyesi için en önemli gelir kaynaklarından biri olan bu verginin kayıt altına alınması ve vergi mükelleflerinin tespiti amacıyla belirli dönemler halinde vücuda getirilmiş pek çok cizye defteri bulunmaktadır. Araştırmaya konu olan 17. yüzyıl sonlarına doğru tertip edilmiş Siirt kazasına ait iki cizye defteri değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv kataloğunda bulunan 3409 numaralı defter 1690/91 (H.1102), 3640 numaralı defter ise 1694/95 (H. 1106) yılına aittir. Bu iki defterin yanında gayrimüslimlerin kayıt altına alındığı 16. yüzyıla ait tapu tahrir kayıtları ile 1615-1616 (H. 1024-1025) yıllarına ait 81 numaralı Mühimme Defteri'nde bulunan çeşitli hükümler incelenmiştir. Her iki yüzyıldaki nüfus değişimleri ve bu değişme neden olabilecek siyasi sosyal ve ekonomik nedenler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Siirt, Gayrimüslim, Vergi

Abstract

The Ottoman Empire collected a tax called jizya from non-Muslims living within the borders of the country in return for the security and protection offered to them. This tax, which was based on Islamic law, was collected in cash from non-Muslims who fulfilled the conditions specified in the laws living in the kaza, district, village and hamlets within the provinces of the Empire. As one of the most important sources of income for the Ottoman finances, there are many jizye books that were compiled in certain periods in order to record this tax and identify the taxpayers. Two jizye books belonging to the Siirt kaza, which were organised towards the end of the 17th century, are the subject of our research. The book numbered 3409 in the catalogue of the Presidential Ottoman Archives belongs to the year 1690/91 (H.1102) and the book numbered 3640 belongs to the year 1694/95 (H. 1106). In addition to these two books, the land registry records of the 16th century, in which non-Muslims were recorded, and various provisions in the Mühimme Register number 81 of the years 1615-1616 (H. 1024-1025) were analysed. Population changes in both centuries and the political, social and economic reasons that may have caused these changes have been tried to be revealed.

Keywords: Jizya, Siirt, Non-Muslim, Tax

Extended Summary

The Ottoman Empire levied a tax called jizya on non-Muslims living in its territory in return for the protection and security offered to them. This tax, which was based on Islamic law, was levied according to the non-Muslim population's ability to pay. Collected in cash, this tax constituted an important source for the Ottoman finances. While non-Muslims who were liable to tax were recorded in tahrir books in the 16th century, they were recorded in jizye books in the 17th century. Thanks to these books, important information about the settlements, demographic changes and economic situation of the non-Muslim population can be obtained. The Ottoman Empire collected the Jizye tax according to the financial power of non-Muslims. Taxes that could be paid by the rich, middle class and poor were evaluated in separate categories.

Yavuz Sultan Selim defeated Shah Ismail in the Battle of Chaldiran in 1514 and 2 years later, he annexed a significant part of the region, especially Diyarbakır, Mardin,

* Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ugurtarih@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7731-3799

Hasankeyf and Siirt. The Ottoman Empire made an administrative restructuring in the Eastern and Southeastern Anatolia region and created the Diyarbakır Province, which included a large region. Siirt kaza was also connected to Diyarbakır Province. In order to determine the taxpayers in the Siirt accident, which was connected to the Diyarbakır Province, tahrir books were created. Important information about the non-Muslim population was found in the tahrir books created during the reign of Suleiman the Magnificent and his son Selim II. Then, there are two jizye books belonging to the Siirt kaza at the end of the 17th century. The first one belongs to the year 1690/91 (H.1102) and the other one to the year 1694/95 (H. 1106). The 16th century land registry records show that the non-Muslim population increased significantly. The rate of increase in the non-Muslim population was around 3.5% per year and reached 3,079. In 1526 and 1568, the Muslim population outnumbered the non-Muslim population. However, while the increase in the Muslim population was 134% in 1526 and 1568, the increase in the non-Muslim population was 149%. The population growth rate of the non-Muslim population in the 42-year period is 3.5 per cent, which is higher than that of the Muslim population. Considering that in the 16th century the natural population growth rate of Anatolian cities was between 1% and 1.5% per annum, this population increase was caused by migration to Siirt city centre. Therefore, it would be more realistic to describe the population increase in Siirt city centre as "population accumulation" rather than an excessive population increase. Both push factors (earthquakes, floods, drought, negative characteristics of the place of residence, diseases, wars, persecution, injustice, low wages) and attractive factors (ensuring security and public order, positive characteristics of the place of residence) may have been effective in migration to Siirt city centre.

Towards the end of the 17th century, it is observed that there was a great loss of population. As a matter of fact, the population decreased to 204 in the first book and 198 in the next book at the end of the 17th century. The Jalali rebellions, which emerged towards the end of the 16th century and continued throughout the 17th century, had a significant effect on this decrease in population. Starting from the late 16th century and continuing throughout the 17th century, the Jalali revolts caused a great destruction in rural areas and one of the most important consequences of the Jalali terror was that the unprotected peasants, who were "retail and distraught", abandoned their homes and retreated to the mountains or joined the Jalali bandits. In the 17th century, the rural organisation, agricultural economy and settlement pattern in Anatolia suffered great destruction and it has been argued that at least half of the rural population was on the move. However, there are also views that the retail population refers to those with temporary residence who came to the city for work and employment.

Until the mid-17th century, it is known that many Assyrians and Armenians migrated to Aleppo due to the Jalali rebellions in Anatolia. As a matter of fact, there were 2,500 non-Muslims in Aleppo in 1640 and this population reached 5,391 in 1695. Migration to Aleppo took place from three regions. These were the Armenians in the villages of Eastern Anatolia, the Arabic-speaking Assyrians in the north of Iraq and Southeastern Anatolia, and the Arabic-speaking Greek Orthodox Christian peasants.

Another noteworthy point in the jizya books is that there are two groups of zimmi in Siirt. There are those who resided in Siirt permanently and a second group recorded as "retail". Not only Muslims but also non-Muslims took part in these rebellions. In the 1616 decree sent from Istanbul to the Sanjakbey of Siirt, there is information that non-Muslims living in Siirt disrupted public order, destroyed the Siirt castle, seized the cannons and ammunition in the castle and persecuted the Muslim people. In the 17th century, it is highly probable that the plague epidemic in Anatolia was also effective in the decrease of the population. It can be said that the plague epidemics in Anatolia were also effective in the decline of the population. In the 16th century, when the Ottoman Empire was politically,

militarily and administratively strong and the Safavid and Mughal empires were growing rapidly, the mobility between regions increased with the development of trade and communication networks. New trade centres were established thanks to newly built roads, bridges and caravanserais, and the movement of people and trade goods increased. This situation affected the course of infectious diseases and caused them to be seen more frequently than in previous periods and to spread more easily and to wider geographies. In 1570, the plague epidemic spread to Europe, North Africa and the Near East and reached the capital of the Ottoman Empire. The plague epidemic in Istanbul continued uninterrupted until the end of the century. The epidemic started to move from the centre of the empire to other regions. The plague epidemic in Istanbul reached its highest point between 1578, 1586, 1587, 1597 and 1599 and this situation continued after 1600. In the 16th and 17th centuries, plague epidemics began to occur at short intervals in almost every region of the Ottoman Empire. The plague epidemics in Thessaloniki, Cyprus, Erzurum, Manisa, Karaman and Erdel resulted in large human losses. There is no evidence of a plague epidemic in the Siirt kaza. However, it is not difficult to guess that measures were taken in Siirt against a widespread plague epidemic in Anatolia. As a matter of fact, the population of non-Muslims in Siirt decreased slightly during the plague epidemic between 1685-95.

Again, it is seen in the jizya books that the non-Muslims living in Siirt were economically middle class. No non-Muslims belonging to the rich class were encountered. The number of middling and poor people is quite high. When the non-Muslims living in Siirt are compared to those living in the other kaza's of Diyarbakır Province, it is seen that they have a smaller population.

When we compare the Siirt kaza with the other kazas of Diyarbakır, it is seen that the highest number of jizya collections were made in the Eğil accident. Compared to the other towns, Eğil is the closest to Diyarbakır. Even in the conditions of that day, there was a geographical proximity that could be travelled daily. Proximity to big cities provided great advantages in terms of security. Therefore, it is obvious that the advantages provided by trade and security significantly affected the amount and income of the non-Muslim population. Siirt has the least amount of jizya income after Çapakçur, Çıskı and Savur. It can be assumed that Siirt's geographical location in a mountainous region, its distance from Diyarbakır, and its location on important trade routes affected the non-Muslim population and the amount of jizya.

Giriş

Cizye, kelime olarak “*kâfi gelmek, karşılığını ödemek*” anlamına gelen cezâ mastarından türemiş olup İslam kaynaklarında tebaadan olan gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerinin kavuşturulması karşılığında ödedikleri verginin adıdır (Erkal, 1993, s. 42).

İslam hukukuna göre Müşrikler İslam dinini kabul etmek ya da öldürülmek şıklarından birine muhatap iken, ehl-i kitap bir dine mensup olanlar ise cizye vergisi ödemek suretiyle kendilerini, ailelerini ve mallarını emniyet altına alabilme imkânına sahiptiler. Bu vergiyi ödeyenler ibadet ve ayinlerini yerine getirme özgürlüklerinin yanında devlet otoritesinden himaye isteme hakkına da elde etmekteydiler. Cizye vergisi, gayrimüslimlerden fert başına tarh edilen bir vergidir. (Becker, 1979, s. 199,200). Nitekim İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim de Cizye vergisinin alınmasına yönelik emir Tevbe süresi 29. ayette açıkça görülmektedir¹.

¹ “Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın”. <https://kuran.diyabet.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1264/29-ayet-tefsiri>

Cizye vergisinin tarihte nasıl ortaya çıktığı, menşei ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Corci Zeydan'a göre bu verginin kökeni İslam öncesine eski Yunan ve Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Yunanlıların, Anadolu halkını Fenike saldırılarından korumak amacıyla cizye aldıkları, Romalıların da Fransa'nın Gol bölgesini aldıklarında yöredeki ahalden cizye tahsil ettikleri bilinmektedir. Ayrıca kelimenin aslının Farsça gezid sözcüğünden geldiğini ve bu kelimenin Arapçaya cizye şeklinde geçtiği kaydedilmiştir. Osmanlı hâkimiyetinden önce Balkanlarda yaşayan halkın krallarına da resm-i filori ya da başka adlarla vergi ödediği bilinmekteydi (Çağatay, 1947, s. 494).

Hız. Muhammed'in sağlığında İslam ülkelerinde yaşayan gayrimüslimler, Müslümanlığı kabul etmemeleri halinde kendilerine mali bir sorumluluk yüklenilmiş ve zimmi statüsünde yer almışlardır (Fayda, 2013, s. 428). Cizye ile ilgili ayetin indirilmesinden sonra 630 yılında gayrimüslimlerden cizye vergisi alınmıştır. Bu durum Halife Ömer ve Ali dönemlerinde devam etmiş ve Mecusilerden de cizye vergisi tahsil edilmiştir. (Erkal, 1993, s. 42)

Halife Ömer döneminde gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin miktarının belirlenmesinde gelir seviyesine göre bir kıstas getirilmiştir. Gayrimüslimler gelir durumlarına göre 3 sınıfa ayrılmıştır. Mali gücü iyi olanlar yani zenginler için her baş için 1 altın para ya da 4 dinar (48 dirhem gümüş) , orta hallilerden 2 dinar veya 24 dirhem gümüş, maddi durumu orta hallilerden daha düşük olanlardan 1 dinar yahut da 12 dirhem gümüş tahsil edilmeye başlandı. Osmanlı Devleti de benzeri bir sınıflandırmaya gitmiş maddi durumu iyi olanlardan âlâ, orta hallilerden evsât ve daha düşük gelire sahip olanları aşağı anlamındaki ednâ ifadesiyle nitelendirmiştir (Nedkoff, 1944, s. 608, 609).

Osmanlı Devleti müesseselerini oluştururken kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin geleneklerini, kurumlarını örnek almıştır. Vergi sistemini oluştururken de İslami gelenekleri ve bu geleneklerin usul ve esaslarını temel prensip olarak kabul etmiştir. Vergiler Örfî ve Şer'î olmak üzere iki ayrı kategoride sınıflanmıştı. Örfî vergiler hükümdarın tasarrufuyla ortaya konulurken, şer'î vergiler ise dini kaideler çerçevesinde oluşturulmuştu (Barkan, 1979:13,14; Tabakoğlu, 2007, s. 582, 584).

Osmanlı Devleti'nde cizye vergisini ifade etmek üzere 16. yüzyıla kadar genellikle haraç kelimesi kullanılmış ve ardından cizye, cizye-i şer'î şeklindeki kullanımı gittikçe yaygınlaşmıştır. Bazı belgelerde arazi haracından ayırmak maksadıyla cizye yerine "baş haracı" tabiri de kullanılmıştır. Bu vergiyi toplayanlara "harâcî" sonraları da "cizyedar" denilmiştir. Cizye vergisi, gayrimüslim ve zimmi statüsünde olup toprak sahibi olanlardan alınan vergidir. Osmanlı Devleti cizye gelirlerini korumak maksadıyla toprak sahibi olma ölçüsünü getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu fethettiği topraklarda geleneksel bir politika izleyerek kendinden önceki döneme ait baş vergilerini aynen kabul etmiş ve cizye adı altında birleştirmiştir (İnalçık, 1993, s. 45).

Cizye vergisi gayrimüslimlerin ödemek zorunda oldukları şer'î bir vergiydi ve nakit olarak tahsil edilmekteydi. Cizye vergileri doğrudan doğruya merkezi hazineye aktarılmaktaydı. Cizye tahsildarları önceleri doğrudan sultanın kulları genellikle de sipahi oğlanlarıydı. Bunlar yaptıkları iş için vergi yükümlülerinden bir ücret aldıkları için imtiyazlı durumdaydılar. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra cizye toplanması işi özel kişilere iltizama verilmeye başlanmıştır. Cizyeden muaf olma istisnai bir durumdur. Gayrimüslim bir ferdin cizyeden muaf tutulabilmesi için aktif askeri bir yükümlülüğü yerine getirmesi gerekmektedir (İnalçık, 2000, s. 107).

Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan erkek gayrimüslimlerden can, mal ve namuslarını, din ve diyanetlerini emniyet altına alma karşılığında fert başına yılda bir defa

nakit olarak cizye vergisi alınmaktaydı. Cizye mükellefi olmanın şartı harbe darbe kâr u kisbe kadir, 300 akçe bir gelire sahip olmak ve bunun yanında âkil ve baliğ olmaktı. Yaş kıstasına bakıldığında 14-15 yaş ile 70 yaş olarak kabul edilmekteydi. Din adamları, kadınlar, çocuklar, kör, felçli, düşkün olanlar bu vergiden muaftı. Cizye gelirleri doğrudan merkezi hazineye aktarılırdı. Fakat cizyenin tımar olarak tevcih edilmesi gibi kimi istisnai durumlarda ortaya çıkmıştı (Öztürk, 2010, s. 586).

Osmanlı vilayet kanunnamelerine göre zimmi statüdeki reayadan cizye vergisinin alınabilmesi için evinden, bağından, evi içindeki örtü ve döşek eşyasının dışında, koyun, keçi hububat ve şarap gibi mahsullerinden elde edeceği gelirin 300 akçeye tekabül etmesi gerekiyordu. Şayet bu gelir kendisinde bulunmuyorsa cizye vergisi alınmazdı (Çağatay, 1947, s. 494).

Tahrir Defterlerine Göre Gayrimüslimler

İnceleme dönemine ait cizye defterindeki bilgileri değerlendirmeden önce 16. yüzyıla ait Siirt sancağı tapu tahrir kayıtlarını incelemekte fayda vardır. Siirt 1514 Çaldıran Savaşı'ndan 2 yıl sonra 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine katıldı (Uzunçarşılı, 1998, s. 263). Diyarbakir Eyaleti'nin dari yapılanmasında Siirt de bulunmuştur. Siirt, 1526 yılında Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı kaza statüsündedir. 1568 yılında Diyarbakir'in idari yapılanmasında ise sancak statüsünde yer almıştı. Siirt'e ait 1526 tarihli (H. 932) icmal defteri ile 1568 tarihli (H.975) mufassal tapu tahrir defterinde gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır² (TTd. 998, s. 270, 271; BOA, TT.d. 1096, s. 227-246.)

16. yüzyıla ait tapu kayıtları incelendiğinde Siirt de gayrimüslim nüfusunun Ermeniler, Süryaniler ve Yahudilerden müteşekkil olduğu görülmektedir. 1526 yılı tapu kaydında Siirt nefsinde Süryaniler bulunmazken; Ermeni ve Yahudilerin iki ayrı cemaat halinde şekilde kaydedilmişti. Ermeniler 217 hane ve 74 mücerred iken Yahudiler ise 14 hane ve 4 mücerredden oluşmaktadır. Dolayısıyla Ermeni nüfusun 1.159, Yahudi nüfusun ise 74 ile nispeten düşük bir nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kırsal bölgedeki nüfusun da 558 olduğu düşünüldüğünde Siirt'te gayrimüslim tahmini nüfusun toplamda 1.791 olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır³. (TT.d.998, s. 227-246).

Siirt kazasına ait 1568 yılına ait mufassal tapu tahrir defterine göre şehir merkezinde Süryani, Ermeniler ve Yahudiler bulunmaktaydı. 1526 yılı ile 1568 yılı verileri mukayese edildiğinde Ermenilerin yüzde %7,5 oranında artış gösterdiği, Yahudilerde ise %110 gibi dikkat çeken bir nüfus artışının meydana geldiği görülmektedir. 1568 yılına ait tapu tahrir defterinde Süryaniler de iki ayrı cemaat halinde deftere kayıt edilmişti. Bu cemaatler *an cemaat-i Ya'kubi*⁴ ve *an cemaat-i Nasturi*⁵ şeklinde tapu kaydında ifade edilmişti.

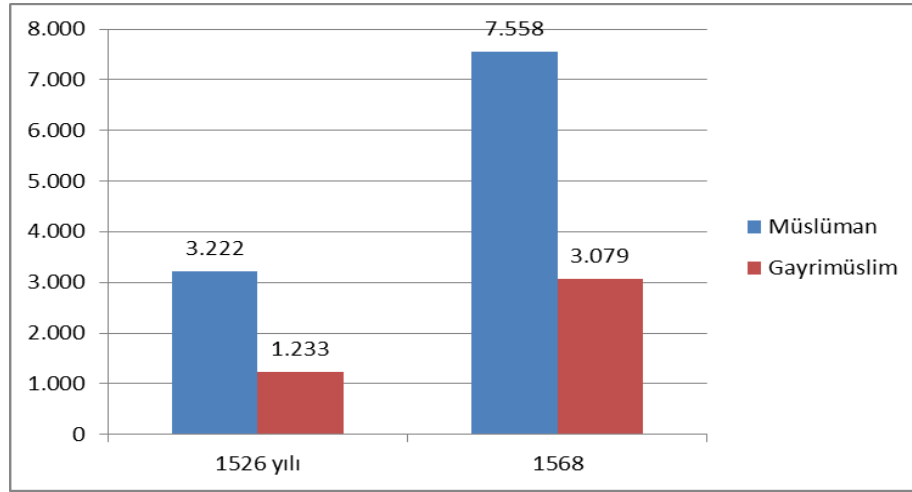
² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defter

³ BOA, TT.d. 998, s.227-246. Tapu tahrir kayıtlarında vergi yükümlüsü birim hane ve mücerred olarak adlandırılmıştır. Hane; ev, bina, ikametgâh ve aile gibi değişik anlamlara gelmekte olup hanenin kaç kişiden oluştuğu ile ilgili net bir bilgi yoktur. Bkz: (Göyünç, 1979: 331); Halil İncalcık ise hane; ev, aile ve vergi birimi olarak hane halkı şeklinde ifade etmiştir (İncalcık, 2000: 452). Vergi yükümlüsü olup evlenme çağına gelmiş bekâr erkekler de mücerred olarak kaydedilmiştir (Koç, 2014: 296). Ömer Lütfü Barkan hane sayısını 5 olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla yapılan çalışmada hane halkı 5 olarak kabul edilmiş ve mücerred sayısı da eklenerek tahmini bir nüfus ortaya konulmuştur (Barkan, 1953: 11)

⁴ Bizans İmparatoru Markianos döneminde 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili ile Doğu Hıristiyanlığı parçalanma sürecine girmişti. Süryani kilisesi iki yüzyıl süren kanlı mezhep mücadelesinin sonucunda yok olma tehlikesiyle karşılaştı. Süryani kilisesinin VI. Yüzyılın ortalarında yok olma sürecine girdiği bir dönemde; Bizans'ın Sasaniler Devleti ile girdiği savaşta Bizans'ın Doğu sınırı tehlikeye girmişti. Bizans İmparatorluğu Süryani kilisesini yeniden güçlendirilmesi fikrini ortaya attı. Yakub Burd'ono (Bar Addai) adlı bir piskoposun liderliğinde Süryani kilisesi güçlendirildi ve bu tarihten itibaren Ya'kubi Kilisesi diye anılmaya başlandı. Bkz: (Çelik, 2010: 176).

Ya'kubilerin Nesturi cemaatinden daha fazla olduğu görülmektedir. Her iki cemaatin 325 hane, 49 mücerreden oluştuğu dolayısıyla tahmini Süryani nüfusun 1.694 olduğu sonucu elde edilmektedir. Bu verilerin ışığında Siirt de en kalabalık gayrimüslim nüfusunu Süryanilerin oluşturduğu anlaşılmaktadır (TT.d.1096, s. 234-238). Süryanilerin Siirt kent merkezine nereden geldiği ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Siirt kırsalına bakıldığında Deyr Ğalib köyünün haricinde her hangi bir gayrimüslim köye de rastlanılmamıştır. Ancak 1526 yılı Siirt kırsalında 558 gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı. Muhtemelen kırsal bölgede ikamet eden gayrimüslimler köyden şehir merkezine göç etmiş olmalıydı (TT.d. 1096, s. 234-238).

Grafik 1: Müslüman, Gayrimüslim Nüfus (1526- 1568)⁶

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere 1526 ve 1568 yıllarında Müslümanlar gayrimüslimlerden fazlaydı. Fakat 1526 ve 1568 yıllarında Müslüman nüfusundaki artış % 134 iken gayrimüslim nüfus artışı % 149'dur. Gayrimüslimlerin 42 yıllık zaman diliminde nüfus artış hızının ise % 3,5 olduğu ve bu artış hızıyla Müslümanlardan daha fazla arttığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Anadolu'daki şehirlerin doğal nüfus artış hızı yıllık %1 ile %1,5 bandında olduğu düşünüldüğünde, bu nüfus artış hızının Siirt şehir merkezine yapılmış göçlerden kaynaklandığı sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla Siirt kent merkezindeki nüfus artışını aşırı bir nüfus artışından ziyade "nüfus yığılması" şeklinde ifade etmek daha gerçekçi olacaktır. Siirt şehir merkezine yapılan göçlerde itici faktörlerle (depremler, sel, kuraklık, yaşadığı yerin olumsuz özellikleri, hastalıklar, savaşlar, zulüm, haksızlıklar, düşük ücretler), çekici faktörler (güvenlik ve asayişin sağlanması, yaşamak istediği yerin olumlu özellikleri gibi) etkili olmuş olabilir (Demir, 2015, s. 565-268). Nitekim Osmanlı yönetiminin Safevi hâkimiyetine son vererek bölgeye hâkim olması sonucu huzur ve güvenliğinin sağlanması ile birlikte bölgede nüfus artışı meydana gelmiştir⁷. Mehmet Öz ve Huricihan İslamoğlu'na göre Doğu Anadolu'nun Safevi tehlikesinden kurtulmasıyla birlikte istikrarlı bir döneme girmiş ve ardından Anadolu'nun orta ve kuzey bölgelerinden yapılan göçler bölgedeki nüfus artışında etkili olmuştur (Demir, 2009, s. 18).

Mukayese edebilmek kabilinden neredeyse aynı döneme ait olan yani 1518 yılında yapılan Diyarbekir tahririndeki bilgilere göre Amid nefsindeki gayrimüslimlere de bakmak gerekmektedir. Nitekim bu sayımda Amid merkezinde yaklaşık 13.260 kişi meskûndü. Bunlardan 7.118'i Müslümandı. Hristiyanlar 5.985 kişi idi ve 157 kişi de Yahudi idi. Yüzdesel olarak kentte % 54 Müslüman, % 45 Hristiyan ve % 1 oranında Yahudi'ye

⁵ Nestorius tarafından IV. yüzyılın ortalarında kurulan Hristiyanlığın bir mezhebidir (Aydın, 1998: 355).

⁶ (TTd. 998: 270, 271; TT.d. 1096: 227-246)

⁷ Vilayat-ı Şarkıyye'nin Osmanlı Devleti'ne iltihakı, Osmanlı tasarrufundaki idari statüsü ve bu süreç hakkında tafsilatlı bir değerlendirme için şu kaynağa bakılabilir: (Gümüş ve Ayhan, 2023: 20-43).

rastlanmaktaydı (Gümüş, 2014, s. 247). Dolayısıyla Siirt'teki Müslim-gayrimüslim mütakabiliyetinin eyalet merkezine benzer şekilde çok yakın olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak 1540 yılına gelindiğinde Diyarbakir'de yaşayan gayrimüslim nüfusta % 94 oranında büyük bir artış yaşanmış ve gayrimüslim nüfus 11.612'ye yükselmiştir. Müslüman nüfusun artış oranı ise %3,8 olmuştur. Müslüman nüfusun artış hızı gayrimüslümlere göre oldukça düşük kalmıştır. Nitekim 1540 yılında gayrimüslim nüfusun Müslümanları geçtiği görülmektedir (İlhan, 1992, s. 59,60).

19. yüzyılda Siirt kazasında Ermen, Keldani, Süryan, Protestan ve Yezidi gibi farklı farklı etnik ve mezheplere bağlı gayrimüslimler bulunmaktadı. 1846 yılında Siirt nefsinde bulunan 14 mahalleden Ayn Salib ve Yakubi Mahallelerinde sadece gayrimüslimler meskundu. Şeyh Halef Mahallesi'nde ise Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Geriye kalan 11 mahallede Müslümanlar yaşamaktaydı. 1846 yılında toplamda 737 erkek gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı (Ayhan, 2022, s. 314).

İnceleme Dönemine Ait Cizye Defterleri

Osmanlı Devleti'nin bir bölgeyi fethettikten sonra yaptığı ilk iş o bölgenin gelir kaynaklarını tespit etmek ve deftere kaydetmek olmuştur. Arazi tahrirlerinin amacı; reayayı yerel askeri sınıfların keyfi uygulamalarına ve suiistimallerine karşı korumak, bütün vergi kaynaklarını kaydedip değerlendirebilir hale getirmek, vergi kaçırmayı önlemek, vergi muafiyetlerini gözden geçirmek ve devletin gelirlerini arttırmak şeklinde özetlenebilir (İnalçık, 2000, s. 175).

Tahrir defterleri devletin gelirlerinin ve vergi mükellefiyetine tabi nüfusun tespiti amacıyla titizlikle vücuda getirilmişti. 15. ve 16. yüzyılları kapsayan 17. yüzyılda ise bazı örneklerinin görüldüğü bu defterlerden bölgede icra edilen ekonomik etkinlikler, insan kaynaklarının tespiti gibi önemli konularda önemli üretilebilmektedir. Klasik dönem tahrir geleneğinin bir uzantısı olan cizye ve avarız defterleri de 17. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kayıtlar, Osmanlı maliye bürokrasisinin değişik kalemlerince üretilmiştir. Tahrir, cizye ve avarız defterleri merkezi hazinenin gelir kaynaklarının tümünün tespitini hedefleyen, aynı bürokrasi ve sayım geleneğinden gelen farklı dönemlerde kaleme alınmış müteferrik ürünler olarak okuyucuların karşısına çıkmaktadır. Tahrir defterleri tımar sisteminin uygulandığı yerlerde merkezi hazineyi ilgilendiren çeşitli vergi kalemlerini ihtiva etmekteydi. Cizye ve avarız defterleri ise tek tek ya da gruplar halinde alındığından yalnızca bu nüfusla ilgili bilgiler içermekteydi. Dolayısıyla ekilebilir toprak büyüklüğü ve ürün miktarını gösteren tahrir defterlerinden farklılık arz etmekteydi (Özel, 2000, s. 40).

Cizye defterleri, Osmanlı Devleti'nin yerleşim birimlerinde bulunan vergi yükümlüsü gayrimüslim nüfusun gelirlerinin kayıt altına alındığı defterlerdi. (Gürhan, 2020, s. 162). Cizye varidatının 17. yüzyılda önemli bir gelir kalemi haline gelmesi üzerine Defterhâne-i Âmire'de 1570'lerden 1604- 1605 arasına kadar cizye gelirlerinin kontrolü maksadıyla "muhasabe-i cizye kalemi" oluşturulmuş ve kâtip sayısı artırılmıştır. Defterhanenin birçok bürosu kapatılırken, 17. yüzyılda cizye vergisi ziyadesiyle ilgili ek bir kalem oluşturuldu. Avarız vergilerinin sayımlarının yapılması ve toplanması için de mevkûfat kalemi genişletildi. (Öztürk, 2009, s. 96)

Geleneksel İslami bir vergi olan zimmet hukuku çerçevesinde buluş çağına ermiş erkek tüm gayrimüslim halktan şahıs başına toplanması gereken cizye vergisinin, zaman zaman hane başına ya da gruplar halinde toplandığı da olmuştur (Özel, 2000, s. 39).

Cizye tahsilinde ortaya çıkabilecek mükellefiyet yaşının tespiti de önemli bir problemdi. Nitekim bu dönemde doğanların, günümüzden farklı olarak nüfusa kaydedilmesi işlemi söz konusu değildi ve akabinde kendilerine verilebilecek bir nüfus hüviyetleri de yoktu.

Dolayısıyla 14 yaşına gelmiş bir vergi mükellefinin tespiti oldukça zordu. Bu sorunun çözümü için basit ve ilkel bir metot geliştirilmişti. Ünlü seyyah Tournefort seyahatnamesinde bu duruma dikkat çekmiş bir iple boyun ve kafa arasındaki gelişimin kıstas alınarak çözüme kavuşturulduğunu ifade etmiştir. Tournefort seyahatnamesinde durumu şu şekilde bildirmektedir: *cizye ödemesi gerekenleri saptamak için, bir iple boyun ölçüsü alınır; daha sonra ipin iki ucu ölçüsü alınan şahsın dişleri arasına konup ölçü tam iki katına çıkarılır; eğer baş ipe hiç değmeden bu ölçünün içinden geçiyorsa o şahsın ödemesi gerekir, eğer başı geçmiyorsa cizye vermez.* (Tournefort, 2013, s. 39).

Cizye vermekle mükellef olanların tahriri ilgili mahallin kadısı tarafından yerine getirilirdi. Hazırlanan deftere ise “defter-i cizye-i gebrân” denilirdi. Bu defterin iki kopyası hazırlanırdı. Biri hazinede, diğeri de beylerbeyliğin merkezinde saklanırdı (İnalçık, 1993, s. 46).

1691 yılına gelindiğinde cizye vergisinin toplanmasında önemli değişiklikler yapıldı. Çıkarılan fermanla cizye vergisinin hane esaslı tahsilinden vazgeçilerek fert başına yani belli bir yaşa gelmiş tüm gayrimüslimlerden toplanılması usulüne geçildi. Ayrıca, maktu sistem ile kimi muafiyetlerin kaldırılması da yürürlüğe girdi. Din adamları, elinde mülkü ya da kazancı olmayanlarda cizye mükellefi sayıldı. Başka bölgede bulunan yabancıların, yolcuların buldukları bölgede cizye ödeme usulü 1691 yılından sonrada devam etmiştir (İnalçık, 1993, s. 45).

Siirt kazasıyla ilgili 17. yüzyılın son dönemine ait iki cizye defteri bulunmaktadır. Bu bilgiler Diyarbakır Eyaleti dâhilindeki kaza ve sancakları havi defterde mündemiçtir. Bu iki defter Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivinde Maliyeden Müdevver defter tasnifi içinde 3409 ve 3640 numaralı defterlerdir⁸. 3409 numaralı defterin tertip tarihinin 1690/91 (H.1102) yıllarına ait olduğu görülmektedir ki Padişah II. Ahmed’in cülûsuna denk gelmektedir. Defter toplamda 131 sayfadan oluşmaktadır. Siirt kazası cizye bilgileri mezkûr defterin 35 ve 38. sayfaları arasında yer almıştır. Defterin 35. sayfasında “*Defter oldur ki fermân-ı şerif-i âlişân minvâl üzere kefere taifesinin üzerine vaz ‘olan cizye-i kazâ nefsi-i Siird’de olan zimmiler*” şeklindeki ifadeyle başlamıştır. Defterin 38. sayfasında ise Siirt kazası cizye kadısı olan *es-Seyyid Bahr bin İbrahim’in* mührü göze çarpmaktadır. Bu defterde zimmilerin yaşadığı yerleşim yerleri, mahalle, köy ve mezra isimleri belirtilmiş ve hemen altında mükelleflerin fiziki görünümelerini tarif eden eşkâllerinden bahisler vardır. Ayrıca gayrimüslimlerin mali güçlerine göre ödemekle mükellef oldukları âlâ, evsâd ve ednâ vergi kategorilerinden hangisini ödemekle yükümlü olduğu da belirtilmiştir. Dolayısıyla 3409 numaralı defter sayesinde gayrimüslimlerin yaşadıkları yerler ile sosyo-ekonomik yapıları hakkında önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur⁹ (MAD. d. 3409, s. 35- 38).

Siirt kazasına dair bilgilerin yer aldığı ikinci defter 3640 numaralı 1694/95 (H. 1106) tarihli Diyarbakır Eyaleti Cizye Defteridir¹⁰. Defterin tertip tarihine bakıldığında, defterin Sultan II. Ahmed’in saltanatının sonuna ve II. Mustafa’nın iktidarının başlangıcına denk

⁸ 3409 numaralı defterin künyesi: “Sadır olan ol babdaki ferman-ı ali mucebince tanzim olunan defterine göre Diyarbakır eyaletinin Eğil, Çüngüş, Siird, Çermik, Savur, Tercil, Çapakçur, Hısn-ı Keyf (Hasankeyf), Hani, Siverek, Atak, Kulb, Mihrani kazaları ile kurasında meskûn olup 1102 senesine mahsus cizye itasıyla mükellef bulunan kefere taifesinin isimlerini ve eşkâliyle adedlerini, yekûnlarını ve tahsil olunan cizyeleri ihtiva eden Diyarbakır’ın cizye defteri. Her kaza defterinin ziri kadıları tarafından musaddaktır.” şeklinde kayıtlıdır.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi.

¹⁰ 3640 numaralı defterin künyesi de “Diyarbakır eyaletinde nefsi-i Diyarbakır mahalleriyle civarında vaki karyelerde ve Harput, Mardin, Pertek, Mazgird, Çemişgezek, Atak, Siverek, Çüngüş, Ergani, Çiska, Mihrani, Çapakçur, Çermik, Silvan (Meyyafarikin / Mefarikin), Hani, Eğil, Akçekale (Esedin) Savur, Siird ve Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) kazalarının muhtelif mahalle ve köylerinde sakin Hıristiyanların adlarını, adedlerini ve berat mucebince tahsil olunan cizyelerini ihtiva eden cizye defteri” şeklinde belirtilmiştir.

geldiği anlaşılmaktadır. Defter 199 sayfadan oluşmaktadır. Bu defterin 186 ve 187. sayfaları Siirt kazasına ayrılmıştır. 186. sayfanın başına “*Defter oldur ki 1106 senesinde Siirt kazasında vaki ehl-i zimmet keferelerinin cizyeleri beyanıdır*” şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Bu başlığın hemen altında şehir merkezinde (nefs-i şehir) bulunan gayrimüslimlerin isimleri belirtilmiştir. Fakat bu defterde gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle ya da köylerle ilgili bilgiler mevcut değildir. Ayrıca hangi vergi kategorisine tabi oldukları da belirtilmemiştir. Sadece gayrimüslimlerin isimlerine yer verilmiştir (MAD. d. 3409, s. 35- 38; BOA, MAD.d. 3640, s. 186-187).

Dikkat çeken diğer bir husus ise 16. yüzyıl tapu tahrir defterlerinde Siirt’te bulunan gayrimüslimlerin hangi millet ve cemaate mensubiyeti kayıt altına alınmış iken 17. Yüzyılın sonlarına doğru tertip edilen her iki cizye defterinde bunu görmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla cizye defterlerinden Siirt’te bulunan Yahudi, Süryani ve Ermeni nüfus hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır (MAD. d. 3409, s. 35- 38; BOA, MAD.d. 3640, s. 186-187).

Tapu tahrir defterlerinde vergi yükümlüsü gayrimüslimler hane ve mücerred olarak ayrı ayrı belirtilmiştir. Aslında bu durum 1691 yılından önceki cizye defterlerinde de görmek mümkündür. Ancak 1691 yılında yapılan cizye reformuyla birlikte hane esasına dayalı vergi toplama usulünden vazgeçilmiştir. Çalışabilecek durumda olan evli ya da bekâr fark etmeksizin gayrimüslimlerin tümü vergi yükümlüsü kabul edilmiştir. Bilindiği üzere tahmini nüfusu elde etmek için daha önceden yapılan hesaplamalarda tahrirlerde yer alan her bir hane sayısı 5 kişiden müteşekkil kabul edilip mücerredler de eklenerek nüfus istatistiği elde edilmekteydi. Fakat kimi araştırmacılar 1691 yılından sonraki Cizye defterlerinde gayrimüslim nüfusun tespitinde farklı katsayıları esas almıştır (Öztürk, 2009, s. 105; Gürhan, 2020, s. 168). Nefer sayıları 2, 2,5 veya 3 şeklinde değerlendirilmiştir. Nitekim Doğan Yörük toplam gayrimüslim nüfusu tespitinde 2 veya 2,5 katsayısının kullanılması gerektiğini (Yörük, 2013, s. 449), Temel Öztürk ise vergi yükümlüsü nefer sayısının 3 ile çarpımının tahmini nüfusa ulaşmakta daha güvenilir olduğunu düşünmektedir. (Öztürk, 2009, s. 105). Oktay Özel de sanayi öncesi toplumlarda yetişkin erkek nüfusun toplam nüfusun 1/3’üne denk geldiğini ifade etmektedir (Özel, 2000, s. 45). Bu değerlendirmelerden hareketle çalışmada cizye defterinde bulunan nefer sayısının 3 ile çarpılarak tahmini gayrimüslim nüfusu elde etmenin daha doğru olacağı kanaatine varılmıştır.

1690/91 (H.1102) yıllarına ait cizye defterine göre Siirt kazasında 68 gayrimüslim ferdin, 1694/95 (H. 1106) yılına ait cizye defterinde ise 66 ferdin vergi yükümlüsü olduğu anlaşılmaktadır. Tahmini nüfusu elde etmek için vergi yükümlüsü fert sayısı 3 ile çarpıldığında 1690/91 yıllarında Siirt kazasında 204 gayrimüslimin yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır. 1694/95 yıllarında tahmini gayrimüslim nüfusun ise 198 olduğu ve bir önceki deftere göre nüfusun azda olsa azaldığı görülmektedir (MAD. d. 3409, s. 35- 38; MAD.d. 3640, s. 186-187).

Cizye defterlerinde dikkat çeken diğer bir husus da Siirt kazasında iki zimmi gurubun bulunmasıdır. Siirt’te bulunan ve daimi surette ikamet edenler ile “perakende” olarak kayıt edilen ikinci bir grubun bulunmasıdır. Oktay Özel, 16. yüzyılın sonlarından başlayarak 17. yüzyıla yayılan Celali isyanlarının kırsal bölgelerde büyük bir tahribata neden olduğunu ve Celali terörünün yarattığı en önemli sonuçlarından birinin de “perakende ve perişan olmuş” korumasız köylünün yerlerini terk edip dağlara çekildiğini ya da Celali eşkıyalarına katıldığını ifade etmektedir. O’na göre 17. yüzyılda Anadolu kırsal organizasyonu tarım ekonomisi ve yerleşim düzeni büyük bir tahribata uğramış ve kırsal nüfusun en azından yarısı hareket halindeydi (Özel, 2000, s. 47). Ancak Oktay Özel’den farklı olarak perakende nüfusu bir iş ve çalışmak amacıyla şehre gelen geçici ikametgâha sahip olanlar için kullanıldığına yönelik görüşlerde vardır (Çoruh, 2020, s. 89; Eken, 2008, s. 294).

İnceleme döneme ait Cizye defterlerinde Siirt kazasında perakende nüfusu oluşturan vergi yükümlüsü gayrimüslimler de bulunmaktadır. 1690/91 (H.1102) yılına ait cizye defterine göre Siirt kazasında toplam 68 gayrimüslim ferdin 11'i perakende nüfusu oluşturmaktadır. 1694/95 (H. 1106) yılına ait cizye defterinde ise toplam 66 ferdin 15'i perakende nüfusu teşkil etmektedir. Siirt kazasında yerli gayrimüslimler ile iş ve çalışmak amacıyla geçici olarak gelen gayrimüslimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: 1691-1695 Yılları Arasında Siirt Merkezinde Bulunan Tahmini Gayrimüslim Nüfus¹¹

Gayrimüslim	1691-1692 Yılı	1695-1696 Yılı
Yerli	57	51
Perakende	11	15
Toplam	68	66

Yukarıdaki tabloda toplam gayrimüslim nüfusun 1691 yılından 1695 yılına göre az da olsa azaldığı görülmektedir. Çalışmak amacıyla geçici olarak Siirt'e gelen perakende nüfus artarken, yerli gayrimüslim nüfus ise azalmıştır. 1691/92 yılına ait cizye defterinde iş bulmak ve çalışmak amacıyla Siirt'e gelen perakende nüfusun da Çıskı'dan¹² geldiği görülmektedir (MAD. d. 3409, s. 35- 38; BOA, MAD.d. 3640, s. 186-187).

1695/96 yılına ait Cizye defterinde ise perakende nüfusun nereden geldiği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca gayrimüslimlerin sadece Beydar mahallesinde ikamet ettikleri belgeden anlaşılmaktadır. Beydar mahallesinin günümüzde Siirt merkezinde bulunan Alan Mahallesi karşılık geldiği düşünülmektedir. (MAD. d. 3409, s. 35- 38; BOA, MAD.d. 3640, s. 186-187).

Tablo 2: Siirt'te Yerli ve Perakende Tahmini Gayrimüslim Nüfus¹³

	1691-1692 Yılı	Yüzde (%)	1695-1696 Yılı	Yüzde (%)
Yerli	171	84	153	77
Perakende	33	16	45	23
Toplam Nüfus	204	100	198	100

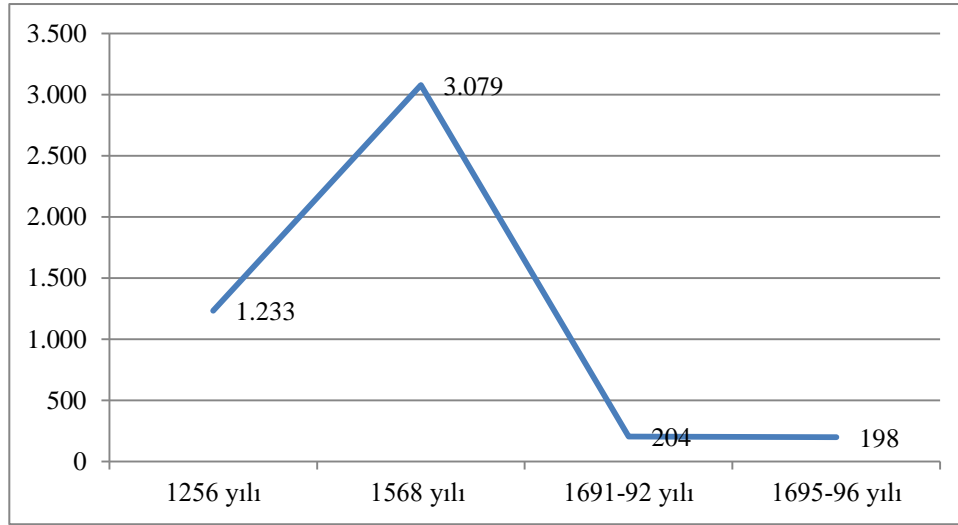
Tablo 2'de görüldüğü gibi Siirt şehir merkezinde 1691/92 yıllarında yerli gayrimüslim nüfus %84, perakende nüfus ise %16'dır. 1695/96 yıllarında yerli nüfusun %77'ye düştüğü, perakende nüfusun %23'e yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla Siirt'e iş bulmak ve çalışmak amacıyla geçici olarak gelen perakende nüfus artmıştır. Yerli gayrimüslim nüfus ise göç etmiştir.

Tapu tahrir kayıtları ile cizye defterleri karşılaştırıldığında 16. yüzyılda Siirt kazasında bulunan gayrimüslim nüfusun 17. yüzyıl sonlarına doğru ciddi bir şekilde azaldığı görülmektedir. Nitekim 1568 yılı tapu tahrir kayıtlarında gayrimüslim tahmini nüfusun 3.079 olduğunu yukarıda ifade edilmişti. Fakat bu nüfusun 1695/96 yılına ait Cizye defterlerine göre oldukça azaldığı görülmektedir. Aşağıdaki grafikte bu durum ele alınmıştır.

¹¹ BOA, MAD. d. 3409, s.35- 38; BOA, MAD.d. 3640, s. 186-187.

¹² Günümüzde Diyarbakır'ın Hani ilçesidir. Bkz: Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın NO: 26, Ankara 2017, s.328.

¹³ BOA, MAD. d. 3409, s.35- 38; BOA, MAD.d. 3640, s. 186-187.

Grafik 2: Siirt'te Yıllara Göre Tahmini Gayrimüslim Nüfus¹⁴

1568 yılı tapu tahrir kayıtları incelendiğinde Siirt'te tahmini gayrimüslim nüfusun 3.079 olduğu ve bu nüfusun 17. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Zikredilen tarihler arasında gayrimüslim nüfusun %93 oranında azaldığı ve adeta nüfusun buharlaştığı anlaşılmaktadır. Aradan 123 yıl gibi uzun bir dönem geçmiş olsa da bu nüfus kaybının nedenlerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu nüfusun azalışında dönemin siyasi, iktisadi, sosyal durumu ile deprem, sel, yangın ve salgın hastalıklar gibi doğal afetler etkili olmuş olabilir. Ayrıca artan vergilerden bıkan gayrimüslim ahalinin ihtida etmiş olma olasılığı da mevcuttur (Lowry, 2005, s. 199,200).

Öncelikle Anadolu da dirlik ve düzenin kalmadığı ve etkileri uzun yıllar sürecek Celali isyanları üzerinde durmakta fayda vardır. 16. yüzyılın sonlarından başlayıp 17. yüzyıla yayılan devlet otoritesine karşı devletin resmi görevlileri tarafından yerine getirilen başkaldırıışlar Anadolu'yu adeta bir yangın yerine döndürmüştü. Bu dönemde fasılalarla devam eden Osmanlı- Avusturya ve Safevi savaşları merkezi hazinenin gelirlerini azaltmıştı. Artan savaş masraflarının karşılanması da kırsal kesimdeki halkın omuzlarına yüklenmişti. Vergi toplamaya memur resmi görevlilerin keyfi ve haksız uygulamaları da kırsal nüfusun hoşnutsuzluğuna başka bir şekilde sebep olmuştu. Bazı idareci sınıftan kimseler yüksek arpalıklar beklentisindeyken bunlara kavuşamayınca isyan yolunu seçmişti Sancakbeyliği beklentisindeyken merkezi otoriteye başkaldıran ve isyancı konumuna düşen çok sayıda örnek bulunmaktaydı. Ayrıca devletten Avusturya ile yapılan 1596 yılındaki Haçova savaşında firar eden yaklaşık 30.000 sipahinin Anadolu'daki celali eşkıyalarına katılmasıyla isyanların dozajı artmış ve asi beylerin gücü pekişmişti (Akdağ, 1995, s. 455-482; Acun, 2002, s. 1275-1298)

Osmanlı Arşiv kayıtlarında bilhassa mühimme defterlerinde Siirt kazasında eşkıyalık faaliyetlerine, cinayet, yağma ve gasp gibi suç teşkil eden olaylara rastlamak mümkündür. 15 Şubat 1616 tarihli mühimme kaydında Şehrizor beylerbeyi ve Cizre hükümeti mutasarrıfı olan Şeref Bey'in aşiretinden bazılarının Siirt kasabası ve köylerine çalışmak için vardıklarında zulüm ve rencide edilmemesi, para ve zahirelerinin gasp edilmemesine yönelik Siirt beyine hüküm gönderilmiş ve ikaz edilmiştir¹⁵ (MHM.d. 81, s. 147/ 322).

¹⁴ BOA, *TT.d.* 998, s.270, 271; BOA, *TT.d.* 1096, s. 227-246; BOA, *MAD. d.* 3409, s.35- 38; BOA, *MAD.d.* 3640, s. 186-187.

¹⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyün Mühimme Defterleri.

9 Haziran 1616 tarihli Siirt sancakbeyine gönderilen diğer bir mühimme hükmünde ise Nasır oğlu Hüseyin ve Kalender oğlu Nasır ve Fakılı oğlu Hasan'ın Ekrâddan¹⁶ hırsız, haramzade ve şakiler olduğu ahalinin emval ve erzakını gasp ettikleri ve çevrelerinin hırsız ve fesat ehline yatak olduğu bildiriliyordu. Eşkıyaların yönetici kesimi de (ehl-i örf) yanına alarak fesat ve kötülük yaydıkları, ahalinin genelini "perakende ve perişan olduğu", yerleri, bağ ve bahçelerinin cebren zapt ve kendi tasarrufları altına aldıkları belgeden anlaşılmaktadır. Ayrıca eşkıyalar Mir Abbas'ı Cuma günü basıp dokuz nefer adamlarını yaralamış bir atını öldürmüştü. Cuma hutbesini okutmayıp Mir Abbas'a ve vilâyet ahalisine çeşitli hakaretlerde bulunmuşlardı. Merkezi hükümet, Siirt sancakbeyinden eşkıyanın haklarından gelinmesi firar etmeleri durumunda ise bulunarak mahkemeye çıkarılması ve üzerinden 15 yıl geçmeyen hususların teftiş edilmesi istenmekteydi (MHM.d. 81, s. 18/ 39).

Siirt kazasında eşkıyalık faaliyetlerine sadece Müslümanlar değil gayrimüslimlerinde katıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 9 Haziran 1616 tarihli Siirt Sancakbeyi Yunus Bey'e gönderilen hükümden bu durum anlaşılmaktadır. Yunus Bey, Siirt sancağında isyan çıkaran zimmilerin durumunu İstanbul'a bir mektupla bildirmişti. Bu mektubun içeriği ile ilgili bilgilere de mühimme kaydından ulaşmak mümkün olmuştur. Yunus Bey, İstanbul'a gönderdiği mektubunda Siirt merkezinde Şammas' oğlu Matran Keşiş, Hızır ve Abdullah oğlu ismindeki zimmilerin Mir Şeref'in vekilleri olduğu, vilâyetteki ahalinin bazıları hapsettiği, kanuna aykırı davranıp nice Müslümanı zorla getirdiğini, on seneden beri şehre hâkim olduklarını bildiriyordu. Mektupta; zimmilerin seyitleri, ulemayı ve halkı rencide ettiği, Müslümanları asıp küfür ve hakaretlerde buldukları, Müslümanların "aman Muhammed aşkına" dediklerinde ise "gelen Muhammed sizi kurtarsın" şeklinde cevap verdikleri anlatılmaktadır. Yunus Bey mektubunda, zimmilerin Müslümanlara ihanet ettikleri, ulema ve seyitlerin de bahsi geçen zimmilerden şikâyetçi oldukları ve Siirt kalesinin Osmanlı beylerinin eline geçmemesi için kaleyi yıkıp harap edip top ve cephanelerini bozup mühimmatın kayıtlarını da Mir Şeref'e gönderdiği ayrıca şehir ahalisine 100.000 gurus zarar verdiğini bildiriyordu. İstanbul'dan gönderilen emirde Siirt Sancakbeyi Yunus Bey'in zimmileri yakalayıp mahkemeye sevk etmesi, zimmilerin bulunamaması durumunda ise kefilleri konumunda olan Mir Hüseyin'e buldurulması ve şehirde 15 yıl içinde meydana gelen olayları teftiş etmesi istenmekteydi. (MHM.d. 81, s. 18/ 40). Mühimme kaydında görüldüğü üzere zimmilerin Siirt kazasında büyük bir tahribat yaptığı görülmektedir.

Anadolu'da görülen veba salgınlarının da nüfusun azalmasında etkili olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve idari bakımından güçlü olduğu, Safevi ve Babür imparatorluklarının hızla büyüdüğü 16. yüzyılda ticaret ve haberleşme ağlarının gelişmesiyle birlikte bölgeler arasındaki hareketlilik de artmıştı. Yeni yapılan yol, köprü ve kervansaraylar sayesinde yeni ticaret merkezleri oluşturulmuş, insan ve ticaret mallarının dolaşımı artmıştı. Bu durum bulaşıcı hastalıkların seyrini etkilemiş önceki dönemlere göre daha fazla görülmesine, daha kolay ve geniş coğrafyalara yayılmasına sebep olmuştu. (Varlık, 2011, s. 175). Veba salgını 1570 yılında Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'da kendisinin göstermiş ve Osmanlı Devleti'nin başkentine ulaşmıştı. İstanbul'daki veba salgını aralıksız bir şekilde yüzyılın sonuna değin devam etti. Salgın imparatorluğun merkezinden diğer bölgelere taşınmaya başladı. İstanbul'daki veba salgını 1578, 1586, 1587, 1597 ve 1599 yılları arasında en yüksek noktaya ulaştı ve bu durum 1600 yılından sonrada devam etti (Varlık, 2018, s. 34). 16 ve 17. yüzyıllarda veba salgını Osmanlı ülkesinin hemen hemen her bölgesinde kısa aralıklarla görülmeye başlanmıştı. Selanik, Kıbrıs, Erzurum, Manisa, Karaman ve Erdel'deki veba salgınlarında büyük miktarda insan kaybı yaşanmıştı. (Kılıç, 2021, s. 105). Salgın hastalıklar 17. yüzyılda özellikle de 1603, 1611-13, 1620-24, 1627, 1636-37, 1647-49, 1653-

¹⁶ Ekrâd: Kürtler.

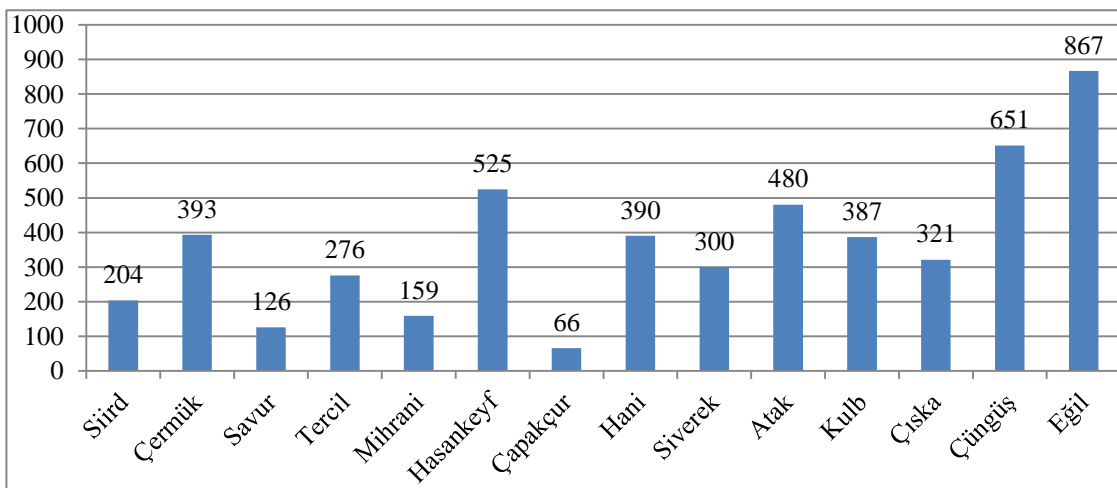
56, 1659-66, 1671- 80, 1685-95'te ve 1697'den 18. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etti (Varlık, 2018, s. 34). Siirt kazasında bir veba salgınına işaret eden herhangi bir bulguya erişilememiştir. Ancak Anadolu'da yaygın bir veba salgınına karşı Siirt'te de önlemler alındığını tahmin etmek zor değildir. Nitekim 1685-95 yılları arasında görülen veba da Siirt de bulunan gayrimüslimlerin nüfusunda azda olsa bir düşüşe neden olmuştur (MAD. d. 3409, s. 35- 38; BOA, MAD.d. 3640, s. 186-187).

16. yüzyıla ait tapu tahrirlerinde Siirt kazasında gayrimüslim nüfusun arttığını fakat 17. yüzyılın sonuna doğru nüfusta büyük kayıplar yaşandığını belgelerden anlamak mümkündür. Bu nüfus azalmasında salgın hastalıkların yanında göç faktörünün de etkili olduğu düşünülebilir. Zira 17. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da görülen Celali İsyanları sebebiyle birçok Süryani ve Ermeni'nin Halep'e göç ettiği bilinmektedir. Nitekim 1640 yılında Halep'te 2.500 gayrimüslim vardı ve bu nüfus 1695 yılında 5.391'e ulaşmıştı. Halep'e göç üç bölgeden gerçekleşmişti. Bu göçmenler, Doğu Anadolu Bölgesinin köylerinde meskûn bulunan Ermeniler, Irak'ın kuzeyi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Arapça konuşan Süryaniler ile Arapça konuşan Grek Ortodoks Hristiyan köylülerdi (Gürhan, 2020, s.172).

Siirt'te bulunan gayrimüslimler Cizye vergisi mükellefiyetinden kaçınmak amacıyla ihtida etmiş ya da kendisini vergiden muaf gösterecek başka yollara başvurmuş olabilir. 1691 yılında Köprülü Mustafa Paşa tarafından yürürlüğe konulan cizye reformuyla birlikte mükelleflerin hane sayısına göre belirlenmesi usulünden vazgeçilip nefer sayısına göre belirlenmesi esası getirildikten sonra 1692-93 yılı cizye kayıtlarında vergi yükümlülerinin sayısında artışların yaşandığı anlaşılmaktadır (Gürhan, 2020, s. 171). Fakat Siirt kazasına ait 1691-92 yılı gayrimüslim nüfus verisini 1695-96 yılıyla karşılaştırdığında nüfusun sadece % 3 oranında azaldığı ortadadır. Bu veriye dayanarak gayrimüslimlerin ihtida etmiş olma olasılığı oldukça zayıftır.

Cizye defterindeki kayıtlardan Siirt kazasında bulunan gayrimüslimleri Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı diğer kazalarda bulunan gayrimüslimlerle mukayese etmekte de mümkündür. Böylece Siirt'teki gayrimüslim nüfus yoğunluğunun ortaya konulması açısından bu verileri değerlendirmek mümkündür.

Grafik 3: Diyarbekir Kazalarında Tahmini Gayrimüslim Nüfus (1691-1692 yılı)¹⁷

Grafik 3'te Diyarbekir Eyaleti'nde en fazla tahmini nüfusun sırasıyla Eğil, Çüngüş, Hasankeyf ve Atak kazalarında olduğu görülmektedir. En az nüfusa sahip kazalar ise sırasıyla

¹⁷ BOA, MAD. d. 3409, s. 1-131.

Çapakçur, Savur, Mihrani ve Siirt'tir. Eğil'de gayrimüslim nüfusun fazla olmasında Eğil'in diğer kazalara göre Diyarbakır'a yakın olması nedeniyle ticaret ve güvenliğin bölgede nüfusun yoğunlaşmasında etkili olduğu kanaatine varılmaktadır.

Gayrimüslimlerin Ekonomik Durumları ve Ödedikleri Cizye Miktarı

Osmanlı Devletinde Şeyhülislam şer'i hukuka göre cizye vergisinin alınması ile ilgili fetvayı verirdi. Miktarının belirlenmesi ve ilanı da hükümdarın sorumluluğu altında olurdu. Cizye mükellefleri mali güçlerine göre âlâ, "evsât" ve "ednâ" şeklinde üç gruba ayrılmıştı. Bu terimler zengin, orta halli ve fakir grupları nitelendirmişti. Cizye miktarları saf gümüş olarak 48, 24 ve 12 Şer'i dirhem olarak belirlenirken, altın rayici ise 4, 2 ve 1 Dinar şeklinde tespit edilmiştir. Cizye ödemeleri piyasadaki gümüş, altın veya nadiren de olsa tedavüldeki bakır para ile yapılırdı. Fakat 16. yüzyılın sonlarına kadar akçe ve daha sonra "para" birimi üzerinden tahsil edildi. Mali bunalımın yaşanmaya başladığı ve akçenin değerinin düştüğü dönemlerde cizye toplayıcılarına her yıl tedavüldeki paranın resmi değer ve miktarını gösteren fermanlar gönderildi. Ancak paranın resmi değeriyle piyasa değeri arasındaki farklılık vergi toplayıcıları ve vergi mükelleflerini karşı karşıya getirdi. Bunun üzerine hazine altın parayı kabul etti. Vergi toplayıcıları mükelleflerden aldıkları altını piyasada akçeye vererek hazineye teslim ediyordu. Ancak aradaki gümüş farkı kendilerine kalıyordu. Bu suistimalin önlenmesi için vergi toplayıcılarından mükelleflerden gümüş parayı da kabul etmeleri istendi. Halil İnalçık, Osmanlı gümüş parasına göre 1691- 1834 yılına kadar cizye vergisinin esedi guruş cinsinden şu şekilde ortaya koymuştur. (İnalçık, 1993, s.47).

Tablo 3: 1691'den 1834 Yılına Kadar Cizye Miktarları (Esedî Guruş)¹⁸

Yıllar	Âlâ	Evsât	Ednâ
1691	9	4,5	2,25
1696	10	5	2,25
1743	11	5,5	2,75
1804	12	6	3
1816	16	8	4
1824	24	12	6
1827	36	18	9
1834	60	30	15

İncelenen döneme ait 1691-92 yılına ait cizye defterinde Siirt'te bulunan gayrimüslimlerin gelirlerine göre evsât ve ednâ adı altında iki ayrı vergi kategorisine ayrıldığı görülmektedir. Maddî durumu iyi olanlardan alınan âlâ vergisine tabi nüfus ise yoktur. Dolayısıyla zengin bir gayrimüslim nüfustan söz edilemez. Defter göre Siirt'te orta halli olan gayrimüslim nüfus sayısı 11'dir. Ednâ denilen daha düşük gelir seviyesine sahip nefer sayısı ise 57'dir. Dolayısıyla Siirt'te bulunan gayrimüslimlerin büyük bir bölümünü fakir durumundaki vergi yükümlülerinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmak amacıyla dışardan Siirt'e gelen gayrimüslim perakende nüfusun tümü de ednâ vergisi ile yükümlü kılınmıştır. (MAD. d. 3409, s. 35- 38; Koçak, 2018, s. 234).

Tablo 3'te 1691 yılında evsât durumunda olan her bir gayrimüslimden tahsil edilen cizye miktarı 4,5 esedî guruştur. Dolayısıyla Siirt'te bulunan orta halli 11 evsât vergi yükümlüsü gayrimüslim devlete 49,5 guruş ödeme yapmıştır. Yine tablo 3'te 1691 yılında ednâ grubunda yer alan her bir gayrimüslime 2,25 guruş cizye ödeme yükümlülüğü getirilmiştir. Dolayısıyla Siirt'te bulunan fakir durumdaki 57 gayrimüslimden 128,25 guruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. 1691 cizye reformundan önce hasta, kadın, çocuk, düşkün, fakir, malul ve din adamları cizye vergisinden muaf tutulmuştu. Bu tarihten sonra din

¹⁸ Tablonun hazırlanmasında istifade edilen kaynak: (İnalçık, 1993, s. 47)

adamları ve yaşlılardan da cizye vergisinin alındığı görülmektedir. Nitekim bu hususa dair bir örnekte Makdis veledi Simo(?) adındaki gayrimüslimin alçak boylu, aksakallı ve pir-i fâni olduğu belirtildikten sonra evsât vergisiyle yükümlü olduğu belirtilmiştir (MAD. d. 3409, s. 35- 38).

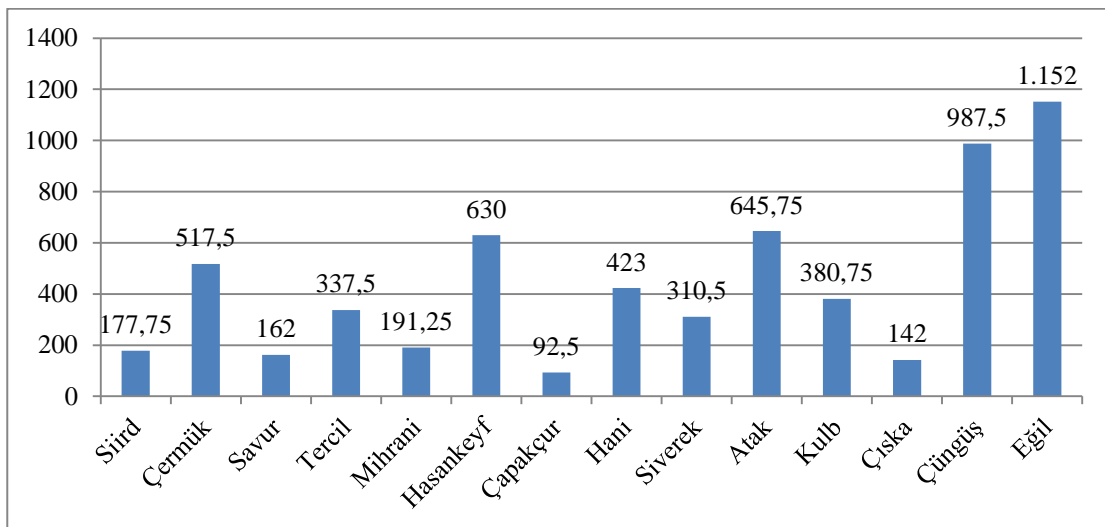
Siirt kazasında bulunan vergi yükümlüsü gayrimüslimlerin mali gücünü gösteren aşağıdaki tabloda Diyarbakir kazalarında bulunan diğer gayrimüslimlere de yer verilmiştir.

Tablo 4: Diyarbakir Kazalarında Bulunan Gayrimüslimlerin Cizye Mükellefleri (1691-1692 Yılı)¹⁹

Kaza İsmi	Âlâ	Evsâd	Ednâ
Siirt	-	11	57
Çermük	-	99	32
Savur	5	15	22
Tercil	8	34	50
Mihrani	2	26	25
Hasankeyf	-	105	70
Çapakçur	2	13	7
Hani	4	46	80
Siverek	-	38	62
Atak	10	97	53
Kulb	4	30	95
Çıska	5	43	59
Çüngüş	38	108	71
Eğil	31	130	128

Tablo 4'te Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı Siirt, Çermük, Hasankeyf ve Siverek kazalarında âlâ vergi yükümlüsü gayrimüslim sınıftan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla bahsi geçen kazalarda zengin bir gayrimüslim topluluk yoktur. Ancak Çüngüş'te 38, Eğil'de 31 âlâ vergisi cizye mükellefi bulunmaktadır. Dolayısıyla bahsedilen yerlerdeki zengin gayrimüslim nüfusun diğer kazalara göre daha fazla olduğu görülmektedir. (MAD. d. 3409, s. 1-131).

Grafik 4: 1691/1692 Yılı Diyarbakir Kazalarında Gayrimüslim Nüfusun Ödediği Cizye Vergisi (Esedi Gurus)²⁰

¹⁹ BOA, MAD. d. 3409, s. 1-131.

²⁰ BOA, MAD. d. 3409, s. 1-131.

Grafik 4'te Cizye tahsilinin en fazla Eğil kazasında yapıldığı görülmektedir. Eğil, diğer kazalara göre Diyarbakir'e en yakın olanıdır. O günkü koşullarda bile günlük gidilip gelinecek bir coğrafi yakınlık söz konusudur. Büyük şehirlere yakınlık güvenlik anlamında büyük avantajlarda sağlamaktır. Dolayısıyla ticaret ve güvenliğin sağladığı avantajlar gayrimüslim nüfusun miktarını ve gelirlerini önemli ölçüde etkilediği aşikârdır. Siirt'in; Çapakçur, Çıkska ve Savur'dan sonra en az cizye gelirine sahip olduğu görülmektedir. Siirt'in coğrafi anlamda dağlık bir bölgede bulunması, Diyarbakir'e uzaklığı, önemli ticaret yollarına uzak kalması gayrimüslim nüfusu ve cizye miktarını etkilemiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti gayrimüslim halka sunulan güvenlik ve himaye karşılığında kendilerinden cizye adı altında bir vergiyle anılanları yükümlü kılmıştır. İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Diyarbakir Eyaleti'ne tabi Siirt kazasında bulunan vergi yükümlüsü gayrimüslimlerde kayıt altına alınmıştır. Tapu tahrir kayıtları ile Cizye defterleri gayrimüslim nüfus hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

16. yüzyılda ait Siirt kazası ile ilgili tapu tahrirler incelendiğinde gayrimüslim nüfusun önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 1526 yılı tapu kayıtları ile II. Selim dönemine ait tapu kayıtları incelendiğinde aradan geçen 42 yıllık zaman diliminde gayrimüslim nüfusun her yıl %3,5 oranında artış gösterdiği ve nüfusun 3.079'a yükseldiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslim nüfus kazadaki tüm nüfusun 1/3'üne denk gelmektedir. 16. yüzyılda Anadolu'daki şehirlerin doğal nüfus artış hızının yıllık %1 ile %1,5 bandında olduğu düşünüldüğünde, bu nüfus artışında Siirt'in başka bölgelerden göç alması etkili olmuştur. Ancak 17. yüzyıla ait cizye defteri incelendiğinde bu nüfusun büyük ölçüde azaldığı görülmektedir. Nitekim 1690/91 yılı cizye defterinde nüfusun 204'e, 1694/95 yılına ait cizye defterinde ise nüfusun 198'e düştüğü görülmektedir. 16. yüzyılın sonları 17. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Celali isyanları ile 17. yüzyılın neredeyse tamamında Anadolu'da kendini gösteren salgın hastalıklar bu nüfusun azalışında etkili olmuştur.

Anadolu'da baş gösteren Celali İsyanlarının Siirt kazasında da mevcut olduğu mühimme kayıtlarında görülmektedir. Bu isyanlarda sadece Müslimanlar değil bölgede yaşayan gayrimüslimlerde otoriteye başkaldırmıştır. Gayrimüslimlerin çıkarmış olduğu isyanların çok ciddi boyutta olduğu düşünülmektedir. 9 Haziran 1616 tarihinde Siirt Sancakbeyi Yunus Bey'e gönderilen mühimme hükmünden bu durum anlaşılmaktadır. Bu kayda göre Siirt'te yaşayan gayrimüslimler bölge halkına büyük zararlar vermiştir. 10 yıl süreyle Siirt'e hâkim olmuşlardır. Siirt Kalesi'nin Osmanlı beylerinin eline geçmemesi için yıkmışlardır. Kaledeki top ve mühimmata el koymuşlardı. Siirt halkına verdikleri maddi zararın toplamı da 100.000 guruşa ulaşmıştı.

Siirt kazasında nüfusun azalmasında etkili olan diğer bir faktör de 17. yüzyıl boyunca devam eden salgın hastalıklardır. Siirt kazasında bir veba salgınına işaret eden her hangi bir bulguya erişilememiştir. Ancak Anadolu'da yaygın görülen veba salgınının Siirt'i etkilemesi ihtimal dâhilindedir. 1685-95 yılları arasında Siirt de bulunan yerli gayrimüslim nüfusta azda olsa bir düşüş gerçekleşmiştir.

Siirt'te yaşayan gayrimüslimlerin bir kısmı da perakende olarak tabir edilen ve çalışmak amacıyla dışardan kente gelenlerlerden oluşmaktaydı. Siirt şehir merkezinde 1691/92 yıllarında yerli gayrimüslim nüfus %84, perakende nüfus ise %16'dır. 1695/96 yıllarında yerli nüfusun %77'ye düştüğü, perakende nüfusun ise %23'e yükseldiği görülmektedir. Bu nüfus Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı Çıkska kazasından gelmiştir. Perakende nüfus 1690/91 yılında %16'dan 1694/95 yılında ise %23'e yükselmişti.

Ekonomik durumlarına bakıldığında âlâ kategorisinde olan zengin bir gayrimüslim nüfus yoktu. Gayrimüslimlerin çoğu fakir yani ednâ kategorisinde yer almaktaydı. 1691/92 yılı cizye defterine göre Siirt'te orta hali olan gayrimüslim nüfus sayısı 11'dir. Ednâ dediğimiz daha düşük gelir seviyesine sahip nefer sayısı ise 57'dir. Dolayısıyla Siirt'te bulunan gayrimüslimlerin büyük bir bölümünü fakir durumundaki vergi yükümlüleri olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmak amacıyla dışardan Siirt'e gelen gayrimüslim perakende nüfusun tümü de ednâ vergisi ile yükümlü kılınmıştır. Siirt'te bulunan gayrimüslimlerin ekonomik durumlarını Diyarbakir'e bağlı diğer kazalarla karşılaştırdığımızda ise oldukça zayıf kalmaktadır. Etrafının dağlık olması, ana ticaret yollarından uzak kalması ekonomik durumu zayıflatmıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynaklar

Bâb-ı Âsafi Divân-ı Hümâyün Mühimme Defterleri

No; 81.

Tapu Tahrir Defterleri

No; 998, 1096.

Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi

No; 3409, 3640.

B. Araştırma ve İncelemeler

Acun, F. (2002). "Celâli isyanları (1591-1611)", *Türkler, C. IX*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 1275- 1298.

Aydın, M. (1998). "VI. mezhepler ve tarikatlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi, C.17*, İstanbul, s.353-358.

Ayhan, R. (2022). 19. yüzyılın ikinci yarısında Siird (1847-1900), Ankara: Gece Kitaplığı.

Barkan, Ö. L. (1979). "Avarız", *İslam Ansiklopedisi, C. II*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 13-18.

_____. (1953). "Tarihi ve demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi", *Türkiyat Mecmuası, C. X*, s. 1-25.

Becker, H.C. (1979). "Cizye", *İslam Ansiklopedisi, C. III*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 199-201.

Çağatay, N. (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda reayadan alınan vergi ve resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. V, Sayı: 5*, Ankara, s. 483-511.

Çelik, M. (2010). Süryânîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi, C.38*, İstanbul, s. 175-178.

Çoruh, H. (2020). "Cizye tahrirlerine göre Antakya'da gayrimüslim cemaatler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, C. V, Sayı: 1*, s. 74-124.

Demir, A. (2015). "15-16. yüzyıl göçlerinin Osmanlı iskân yapısına etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi, C.34, Sayı: 58*, s. 563-581.

_____. (2009). "Diyarbakır (Amid) şehir demografisine göçleri etkisi", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 50*, Ankara, s.15-30.

Eken, G. (2008). "19. Yüzyılda Kangal Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 23*, 2008, s. 263- 299.

Erkal, M. (1993). "Cizye", *TDV İslam Ansiklopedisi, C.VIII*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 42-45.

Fayda, M. (2013). "Zimmî", *TDV İslam Ansiklopedisi, C.44*, s. 428- 434.

Göyünç, N. (1979). "Hane deyimini hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.32*, İstanbul, s.331-348.

Gümüş, E. ve Ayhan, R. (2023). *Osmanlı Devleti'nde bir Kürd aşireti: Aşiti*, Nubihar Yayınları, İstanbul.

- Gümüş, E. (2014). *18. yüzyılın ilk yarısında Amid Kazası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gürhan, V. (2020). “17. yüzyılın sonunda Cizye defterlerine göre Diyarbakır (Amid) şehrinde gayrimüslimler (1691-1695)”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. XII, Sayı: 1 (26), s. 159-193.
- İlhan, M. (1992). “XVI. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır şehrinin nüfusu ve vakıfları: 1518 ve 1540 tarihli tapu tahrir defterlerinden notlar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, Sayı: 27, Ankara, s. 45-113.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi*, C.I, İstanbul, s. 107.
- _____ (1993). “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 45-48.
- Joseph DE T. (2013). *Tournefort seyahatnamesi*, C. I, Çev. Ali Berktaş, Ed. Stefanos Yerasimos İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013.
- Kılıç, O. (2021). *Mikrop, salgın ve toplum insanlığın ölümle imtihanı*, İstanbul.
- Koç, Ü. (2014). ” Pirlepe kırsalında nüfus- vergi bağlamında ekonomik refah düzeyinin tespiti ve gelir dağılımı üzerine bir deneme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV, Sayı: 2, s. 295-310.
- Koçak, Z. (2018). “H. 1102 (M. 1690-1691) tarihli Diyarbakır eyaleti cizye defterinin tanıtımı ve tahlili”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.37, Sayı: 63, s.219- 266.
- Nedkoff, B. C. (1944). “Osmanlı İmparatorluğunda cizye (baş vergisi)”, *Belleten*, C. VIII, Sayı: 32, s.599-652.
- Özel, O. (2000). “Osmanlı demografi tarihi açısından avarız ve cizye defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalçık, Şevket Pamuk, (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s.33-50.
- Öztürk, M. (2010). “Osmanlı Devletinde vergilerin hayat standartlarıyla mukayesesi”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri- 2*, Elazığ, s.585-596.
- Öztürk, T. (2009). “XVIII. yüzyıl ilk yarısı trabzon sancağı nüfus tespitinde avarız ve cizye defterlerinin kullanılabilirliği”, *Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. V, Sayı: 5, Trabzon, s. 93-112.
- Lowry, H. W. (2005). *Trabzon şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461- 1583*, Çev. Demet ve Heath Lowry, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın NO: 26, Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2007). “Resim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, s. 582-584.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Varlık, N. (2011). “Tâun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, s. 175- 177.
- _____ (2018). “Osmanlılarda veba salgını”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 216, s.30-36.
- Yörük, D. (2013). “H.1259/ M.1843 tarihli cizye defterlerine göre Kayseri’de Rum ve Ermeniler”, *Turkish Studies*, C. 8/ 11, Ankara, s.439-466.

C. İnternet Erişim Adresleri

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1264/29-ayet-tefsiri>

Ömer Ziyâüddin Dağıstânî ve Dönemin Siyasî Dönüşümüne Etkisi

Ömer Ziyâüddin Dagestani and His Effect on the Political Transformation of the Period

Demet KARASU*

Mehmet Kerem KARASU**

Öz

İslami kaynaklar içerisinde önemli bir referans kaynağı olan hadis, dini boyutun yanı sıra sosyal hayata dair yönüyle de önem arz etmektedir. Özellikle sosyal boyutu, sahih hadislerin korunması ve meşrulaştırılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Hemen her dönemde değişim ve dönüşüm çabalarına bakılırsa, ulema kesimin toplum üzerindeki etkisi dikkate alındığında hadis ilminin özellikle Türk modernleşme sürecine etkisi yadırganamaz. Bu bağlamda tasavvuf ehli modernleşme sürecinde arka planda kalmayarak tam tersi istikamette, idareciler, dönemin yöneticileri üzerinde etkili olmuşlardır. Bunlardan bir tanesi de hiç kuşkusuz Gümüşhanevi dergâhı mensuplarından Ömer Ziyâüddin Dağıstânî'dir. Dağıstânî bu anlamda devlet-tasavvuf ilişkisi üzerinde pek çok eser kaleme almıştır. Modernleşmeye karşı olmayan Dağıstânî, eserleriyle siyasî dönüşüme katkıda bulunmuştur. Devletin bekasını, modernizeyle birlikte tasavvuf özellikle de Kur'an ve Hadislerin bağdaştırılmasında görmüştür. Bu iki İslami ana kaynaktan vazgeçilmediği müddetçe devletin uzun ömürlü olacağı kanaatindeydi. Bu bağlamda Dağıstânî'nin hadis eserleri, özellikle kırk hadis üzerindeki görüşleri ve siyasî açıdan ilişkilendirmesi dikkat çekmektedir. Bu hususta yapılan çalışma bu yönde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dağıstânî, Kur'an, Hadis, Siyaset, II. Abdülhamid

Abstract

Hadith, which are an important reference source among Islamic sources, are important both from the point of view of social life and from the point of view of its religious aspect. In particular, its social component revealed the need to protect and legitimize authentic hadiths. Considering the efforts of change and transformation in almost every period, the influence of hadith studies on the modernization process of Turkey cannot be underestimated, especially when one takes into account the influence of the ulema on society. In this context, the Sufis don't stand aside in the process of modernization, but, on the contrary, the administrators influenced the rulers of that period. One of them, undoubtedly, is Omer Ziyaüddin Dagestani, one of the members of the Gyumushkhanevi monastery, who wrote many works on the relationship between the state and mysticism in this sense. The Dagestani, who was not against modernization, contributed to political transformations with his works. Sufism, especially the application of the Qur'an and Hadith, saw the survival of the state with modernization. He is of the opinion that until these two main sources of Islam will not be abandoned, the state will continue to exist for a long time. In this context, Dagestani's hadith works, especially his views on forty hadiths and his political associations draw attention. Research on this issue will be evaluated in this direction.

Keywords: Dagestani, Koran, Hadiths, Politics, Sultan II. Abdulhamid

Extended Summary

Raised in a family of scholars from childhood in the last periods of the Ottoman Empire, the Dagestani was educated and served in important sects. Although he wrote various works on Islamic literature, he mainly excelled in the science of hadith and commented on authentic hadith. Omer Ziyaüddin Dagestani led the political views of the lodge of dervishes and its sheikhs, as well as the sultan of that period, Sultan Abdulhamid II. He defended the policy of pan-Islamism adopted by Abdulhamid, especially in foreign policy. Therefore, the loyalty of the Dagestani to the caliph and this institution is an indisputable fact, which is easy to understand from the hadiths that are the subject of their treatise. Considering the period of time in which the Dagestani lived, he believed that submission to the ruler and the unity of the ruling people were necessary for the survival of the Ottoman state, which was an Islamic state, he researched, analyzed and brought together the hadiths in this context: "The Sultan is a sacred being." This is a subject that is never criticized and required obligatory submission.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, demetdural@hotmail.com , ORCID: 0000-0003-4784-6671

** Öğretim Görevlisi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, mkeremk@hotmail.com , ORCID: 0000-0002-0638-9112

Apart from his mystical and hadith personality, the fact that Dagestani and some scholars of that period took part in the military struggle of the Ottoman Empire against foreign military forces clearly reveals the characteristic features of the muhaddis of that period. Although Omer Efendi was not directly involved in politics, given the turbulent period in which he lived, he was closely associated with his native Dagestan, the city of Istanbul, where he lived for a long time, as well as the political and military situation during his stay in Egypt. He argued that the Union and Progress on which the empire was based would lead the country to disaster, and in this sense it was necessary to depend on the caliph for the survival of the state and the World Islamic Union. Although he was politically condemned, he never compromised on patriotism and carried out Muslim awareness activities against the British, who supplied mercenaries to Egypt. In this context, he wrote many works and tried to explain his themes by applying them within the framework of the Qur'an and Hadith.

In his works, the Dagestani draws attention to the fact that the hadiths, which he reconciles with some of the evidence put forward by him about the policies pursued by the state and the practices he performs, do not actually correspond to reality, it is important that he interprets the hadiths, forcing their meanings to attract attention in the context it needs. In fact, what the Dagestani wants to do is to strictly bow down to the caliph, claiming that it is an act of worship and emphasizing submission in an absolute sense. It also aimed to encourage both the people and administrators to have good morals and do good deeds. Although the hadiths and verses he tried to harmonize by showing examples were sometimes not suitable for articles, he tried to legitimize Qanun-i Esasi by adapting it to the Quran and hadith, which are the main sources of Islam. Among these discourses, it is a fact that a Dagestani is a traditionalist, and this situation is important for traditionalist Ottoman intellectuals. Although codification activity in the West influenced the formation of Qanun-i Esasi, Omer Efendi emphasized that each new development always has a counterpart in religion, and in this context he tried to base the articles of the Law on the Qur'an and Hadith. Similarly, given the period in which the Dagestani lived and the environment in which he lived, it is not surprising that he believed that the pan-Islamic and Islamic Ummah should not be left without leadership, and therefore he wrote works in this context.

When considering his works, it is noteworthy that the Dagestani tried to legitimize religion, that is, he interpreted the Koran and hadiths in accordance with the conditions and needs of the time. The Dagestani tried to apply certain themes with the corresponding Qur'anic verses and hadiths, without resorting to explanations or comments on these issues in the Qur'an and hadiths. In fact, he sometimes did not even base it on hadith, but made explanations within the framework of his own views or approaching events with a traditional view. As a result, Omer Ziyauddin Dagestani put the survival of the state at the forefront and argued that this was possible if one adhered to the Koran and hadiths, and thus carried out his work.

The purpose of this work was to give detailed information about the Dagestani and to acquaint people with him, and on the other hand, to identify the purpose for which he wrote his works. The study was conducted by searching for answers to questions such as: "Who is a Dagestan? What tasks did he perform? What is the content of the relevant work that is the subject of research? Does it have a political personality as well as a religious dimension? What contribution does he make to politics? Does his relationship with the leader of that period affect the leader? Did he contribute to the survival of the state and whose side is he on? What is the relationship between Sufism and politics in the period under review?"

Previously, a lot of research has been done about Dagestani and its works. Although there have been critical studies of his personality, works and content, especially his works of

forty hadith and the purpose of writing this work, its connection with the leader of the period and its impact on political transformation has not been discussed in detail. This study was carried out to fill this gap. The identity and purpose of the Dagestani will be clearly revealed with appropriate research. In addition, since the establishment of the Ottoman Empire, under no circumstances did they depart from religion, and the means of salvation were economic, military, etc. It was revealed that solutions are sought both in religious terms and in other areas, and in this context, especially the Sufis, are in constant communication with the supreme leaders. As a result, the opinion of the Dagestani that the sultans should not deviate from the Koran and hadiths for the survival of the state, that they should approach the matter fairly, that the people should obey their leader, despite the fact that the sultans are sacred and that they are connected with them in mystical plane, have been explored and identified.

Giriş

İslam ilmi, Kur'an, sünnet, icmâ, gibi birçok önemli referans kaynağını kullanmakla birlikte hiç şüphesiz hadis bunlar içinde önemli bir yere sahiptir. Hz. Muhammed (Sav) Efendimizin mübarek kelâmı olan hadis (Şemseddin Sami, 2004, s. 542), onun sünnetini nakleder ve bağlayıcılığını birinci kaynak olan Kur'an'dan alır (Gündüz, 2013, s. 344). Peygamber Efendimizin yaşadığı ilk devirlerden itibaren onun söz ve fiillerine değer verilmiş, ezberi ve yazımı konusunda azami özen gösterilmiş ve bu bağlamda sünnet ve hadislerin ilmi bir düzeyde öğretilmesi için çeşitli müstakil hadis medreseleri açılmıştır (Gündüz, 2013, s. 286; Demirel, 2005, s. 265). Medrese haricinde hadis ilmine önem veren kurumlar, tarikatlar icra edilmiştir ki bunların içerisinde özellikle Nakşibendi tarikatını zikretmek gerekir. Gümüşhanevi dergâhı şeyhi Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevi'nin katkılarıyla başlayan ve günümüze kadar da devam eden hadis ilmine olan eğilim (Erginli, 2018, s. 29), dergâh şeyhlerinden biri olan Ömer Ziyâüddin Dağüstânî tarafından da önemle üzerinde durulan bir mesele olmuş ve bu bağlamda çeşitli eserler kaleme almıştır (Demirel, 2005, s. 265). Eserleri arasında bulunan "Hadîs-i Erbaîn fi hukûki's-selâtîn" adlı bir eseri vardır ki bu eser özellikle onun gözünden yaşadığı dönemin siyasi durumunu, devlet-tasavvuf ilişkisini bizlere sunmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada Ömer Ziyâüddin Dağüstânî, önemle üzerinde durduğu kırk hadis ve bu hadislerle dönemin devlet-tasavvuf ilişkisine değinilecektir.

Biyografisi

Kökleri ulema ailesine dayanan, Kuzey Kafkasya'da Çerkay kasabasına bağlı Miyatlı köyünde 1849 yılında dünyaya gelen Ömer Ziyâüddin Efendi, Avar Türklerinin Lezgi aşiretindedir (İmamoğlu, 2019, s. 281; Dağınık Erçetin, 2017, s. 136). Kalabalık bir ailede dünyaya gelen Ömer Efendi'nin annesi Fatma hanımdır (Cebecioğlu, 2002, s. 152). Babası Abdullah Dağüstânî'den Arapça ve çeşitli Kafkas dillerini öğrenerek dil eğitiminin yanı sıra medrese eğitimini de alarak dini ilimleri tahsil etmiştir (Binatlı, 1993, s. 406).

Osmanlı Devleti'nin hem siyasî hem de askerî anlamda çalkantılı bir döneminde yaşayan (Demirel, 2005, s. 266), Osmanlı Rus Savaşı (1876) sırasında Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Mehmed Paşa'nın maiyetinde Kafkas cephesinde muharebeye katılan Dağüstânî (Erginli, 2018, s. 38) sonrasında İstanbul'a dönerek Nakşibendi Halidi şeyhi Gümüşhanevi Ahmed Ziyaeddin Efendi'ye tabi oldu (Erel, 1961, s. 248; İmamoğlu, 2019, s. 281). Şeyhinin kendisine hafız olarak seslenmesi üzerine hafız olmaya karar vermiş ve bunu 6 ay içinde tamamlamıştır (Demirel, 2006, s. 46). Şeyhinden hadis, tefsir, fıkıh gibi önemli derslerden icazet alan Ömer Efendi halife tayin edilmiştir. Kuvvetli bir hafızaya sahip olan ve tüm hadis kitaplarını ezberleyen Dağüstânî (Aydoğdu, 2013, s. 70), 1878 yılında Edirne ikinci Ordu Alay müftülüğüne, ertesi yıl da İstanbul müderrisliğine atanmıştır. 1893 (Haziran) 1901 (Mayıs) yılları arasında Malkara kadılığı, 1903'te Kudüs mevleviyeti, ertesi yıl Tekirdağ kadılığı gibi önemli görevleri icra eden Dağüstânî, 1906'da İstanbul'a yerleşerek (Demirel, 2005, s. 268-

269) burada saltanat ve hilafeti savunan Hadis-i Erbain fi Hukûki's-Selatin adlı eserini kaleme almıştır (1908).

İttihat ve Terakki Fırkasının karşı cephesinde yer alan Dağıstânî, Derviş Vahdeti'nin gazetesi olan ve İstanbul'un en cesur muhalefet organları içerisinde yer alan Volkan Gazetesinde (Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, s. 20) yazılar yazmış (Demirel, 2006, s. 65) ve bu sebeple 1909 yılında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti¹ ve Derviş Vahdeti ile ilişkisi olduğu, dolayısıyla Nakşibendi şeyhinin de teşvikiyle olduğu düşünülen (Mardin, Türk Modernleşmesi, s. 11) 31 Mart Vak'ası'na karıştığı iddiasıyla Divan-ı Harb-i Örfî tarafından kalebentliğe müebbet mahkûm edilmiştir. Ancak müebbet olarak verilen cezası bir süre sonra Medine'ye sürgün olarak değiştirilmiştir. Burada iken Medine'ye ziyarete gelen Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın daveti üzerine firâr eden (BOA, DH.MUI. 82/56) Ömer Efendi, davete icabet ederek İskenderiye'ye gidip burada Müntezehe Sarayı'nda saray hocalığı ve imamlığı görevini icra etmiştir. 1912 yılına geldiğinde çıkan genel af üzerine şeyhülislamlığa başvurursa da bu yönde kendisine olumlu cevap verilmemiştir. Mısır'da sürgünde bulunduğu ve Birinci Dünya Savaşının vukuu bulduğu sırada Dağıstânî, İngilizlerin Araplardan paralı asker tutup bunları Osmanlı aleyhinde kullanmaları karşısında durumla alakalı beyannâmeler yazıp konferanslar düzenlemiştir. Dolayısıyla İngilizler Dağıstânî'yi durdurmak istemişlerde de pek vâkıf olamamışlardır (Dağınık Erçetin, 2017, s. 140; Demirel, 2006, s. 276). Hatta İngiliz arşiv vesikalarında Dağıstânî ile alakalı bir belgeye rastlanmaktadır. Bu belgede "Dağıstânî'nin ailesiyle birlikte Mekke'ye gönderileceği ve Kral Hüseyin'in onları karşılamaya hazır olduğu" bilgisi mevcuttur (Dağınık Erçetin, 2017, s. 140). Bu bilgiden İngilizlerin Ömer Ziyâüddin'i yakinen takip ettikleri aşıkardır. 7 yıl Mısır'da kalıp 1916 yılında İstanbul'a dönen Ömer Efendi, 5 Ağustos 1919'da Süleymaniye Medresesi'nde hilafiyat², 27 Ekim 1920'de de hadis müderrisliğiyle görevlendirilmiştir (Binatlı, 1993, s. 406-407). Hem tasavvuf hem hukuk hem de eğitim alanında kemâlâta ermiş bir kişiliğe ve insan yetiştirme mevzusu üzerinde hassasiyete sahip olan Dağıstânî (Demirel, 2006, s. 63), 1919 yılında İsmail Necati Efendi'nin Rahmani rahime kavuşmasıyla boşalan Gümüşhanevi Dergâhı meşihatına³ getirildi. Ancak bu görevini uzun süre icra edememiş ve 30 Kasım 1920 tarihinde vefat etmiştir. Naaşı Süleymaniye Camii haziresinde bulunan ve Gümüşhanevi'nin halifelerine ayrılan bölüme defnedilmiştir (Binatlı, 1993, s. 407; Demirel, 2005, s. 269).

Özel hayatına değinilecek olursa, dört defa evlilik yapmış olan Ömer Ziyâüddin Efendinin çok sayıda çocuğu dünyaya gelmiş ancak bunlardan sadece son eşi Nazife Hanımdan olan sekiz çocuğu yaşamıştır. Dolayısıyla soyu da son eşinden doğma çocuklarıyla devam etmektedir. Hayatı boyunca daha çok dini ilimlerle ilgilenen Ömer Ziyâüddin, başta hadis olmak üzere fıkıh ve kıraat gibi ilimlerle meşgul olmuş, bu alanlara yönelik çeşitli eserler kaleme almıştır. Ziyâüddin Efendinin şöhret ve nüfuzunun geniş coğrafyalara yayılması neticesinde eserleri, Edirne, Bursa, Trabzon, Mısır ve Dağıstan gibi bölgelerde yayımlanmıştır. Çalışmalarını araştırıp tespit eden ve İslam Ansiklopedisinde ilgili maddede dile getiren Yusuf Ziya BİNATLI (Oğlu), babasının 14 eserinden bahsetmiştir (İmamoğlu, 2019, s. 285). Kaleme aldığı eserler ise şu şekildedir:

1. Et-Teshîlâtü'l- 'Atire fi Kırâ'ati'l- 'Aşere (İstanbul 1304)
2. Âdâbü Kırâ'ati'l-Kur'an (İstanbul 1326)
3. Tercüme-i Akâid-i Nesefiyye (Bursa 1308)

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 19-21.

² Bazı dini ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği, fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafları konu edinen ilim dalı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Hilâf", İA, C 17, TDV, İstanbul 1998, s. 527.

³ Şeyhlik, şeyhislâmlık pâyesi, makamı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2005, s.630.

4. Sünenü'l-Akvâli'n-Nebeviyye Mine'l-Ehâdîsi'l-Buhâriyye (İstanbul 1308)
5. Hadîs-i Erbaîn fî Hukûki's-Selâtîn (İstanbul 1326). Eserin yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY. nr. 3729)
6. Zübdetü'l-Buhârî (Kahire 1330)
7. Zevâ'idü'z-Zebîdî (Kahire 1325)
8. Zübdetü'l-Buhârî Tercümesi (I-II. Trabzon 1341-1345)
9. Mir'ât-ı Kânûn-ı Esâsî (İstanbul 1324)
10. Beyânât-ı Fetâvâ-yı Ömeriyye fî't-Tarâiki'l-Aliyye (Edirne 1301) Bu eser Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar adıyla İrfan Gündüz ve Yakup Çiçek tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1984)
11. Mevlid-i Şerif (Edirne, ts., Avarca)
12. Kısas-ı Enbiyâ (Dağıstan, ts., Avarca. manzum).
13. Mu'cizâtü'n-Nebî (Edirne 1304)
14. Kitâbü'l-Mu'cizât li-Cemû'l-Enbiya (İstanbul 1338) (Binatlı, 1993, s. 407)
15. Es'ile ve Ecvibe fî İlm-i Usû'l-i Hadîs Mürettebe
16. Miftâhu'l-Kur'an
17. Luğât-ı Evzan
18. Mevhibe-i Bârî Tercüme-i Buhârî (Demirel, 2000, s. 552)

Kaleme aldığı eserleri dikkate alındığında Dağıstânî'nin, hadis ve Kur'an hafızı olması hasebiyle 8 tane eserinin hadis ilminden oluştuğu aşikardır.

Kendisini hafızlar cemiyetine mümeyyiz olarak seçtiren Ömer Efendi, yazdığı mektupların bazılarının sonuna Hâfîzû'l Buhârî ifadesini kullanmıştır (İmamoglu, 2019, s. 285).

Dönemin Siyasî Durumu ve Dağıstânî'nin Siyasî Dönüşüme Etkisi

Yükselme döneminde siyasî, askerî, ekonomi ve kültürel anlamda ileri seviyede olan Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu başarısını muhafaza edememiştir. Avrupa'da ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'ni özellikle ekonomi anlamda derinden etkileyen sanayi devrimi neticesinde burjuvazi sınıfının oluşumuyla siyasî anlamda bozulmalar da meydana gelmiştir. Yeni durum karşısında çeşitli alanlarda reformlar yapılmak istenirse de ne yazık ki Avrupa'nın gücüyle baş edilememiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere, Almanya gibi ülkelerde petrol, kimya gibi çeşitli alanlarda birtakım gelişmelerin yaşanması ve dolayısıyla ikinci bir sanayi devriminin gerçekleşmesiyle tekelleşme yani küçük şirketlerin büyük şirketlere dönüşümü ortaya çıkmıştır. Bu durum netice itibarıyla sömürgeciliği yeniden hortlatmıştır. İktisadî anlamda durumu iyice kötüye giden, Avrupa'da yaşanan ekonomik gelişmelerin karşısında daha fazla tutunamayan Osmanlı Devleti'nde gelirlerine el konulması demek olan 1881 Muharrem Kararnamesiyle Duyûn-ı Umûmiye İdaresi kurulmuştur (Akşin, 2014, s. 40-42; (Demirel, 2005, s. 266-267).

Osmanlı'nın son dönemlerinde dini anlamda tasavvuf ve tarikatlar rağbet edilen kurumlar haline gelmiş ve toplumun her kesiminde etkili olmuştur (Lewis, 2004, s. 403-404). Bu kurumlarda tasavvufi ve felsefi dersler okutulurken bir taraftan tıbbi destekler de verilmiştir. Bunlardan bir tanesi de Medresetü'l Mütessâsın medresesidir. Burada tefsir, hadis, fıkıh, kelam, felsefe, mantık gibi çeşitli ilimler icra edilmiştir ki Ömer Ziyâüddin

Dağıstânî Efendi bu medresede 1919 senesinden rahman-ı rahime intikal ettiği süreye kadar hadis ve hilâfiyat dersleri vermiştir. Bu medrese daha sonra Süleymaniye Medresesi adını almıştır.

Dönemin kuşkusuz en önemli hadisesi ordu üzerinde etkili olan ve devlet için menfi duygular besleyen Bektaşî tekkelerinin kapatılması mevzusudur. Bu tekkeler daha sonra Nakşi tarikatına bağlanmıştır. İslam devleti olması hasebiyle dinin yönetici ve halk üzerinde etkili olması kaçınılmaz olmuştur. Hal böyle iken sultanların birçoğu bu doğrultuda tarikatlarla daima iletişim halinde olmuş ve onlara intisap etmiştir. Bu kurumların çoğalıp gelişmesinde önemli devlet adamlarının maddi ve manevi destekleri etkili olmuştur. Ancak dini kurumlar da devletin diğer kurumları gibi son dönemde dejenere olmuştur. Yine de Osmanlının kurtuluş mücadelesi yıllarında devlete desteklerini esirgememişlerdir (Demirel, 2006, s. 26-28, 30).

Sosyal ve kültürel anlamda çok hızlı değişimlerin yaşandığı XIX. yüzyıl bu anlamda Avrupa için yükselme demek iken Osmanlı açısından yozlaşmanın, dağılmanın habercisiydi. Devlet, yapılan ıslahat çalışmalarında yetersiz olmuş ve kalifiyeli insan yetiştirme konusunda sınıfta kalmıştır. Hal böyle olunca devletin bekası konusunda endişeye düşülmüş ve farklı bir devletin güdümüne girme veya tam bağımsızlık fikirleri kök salmaya başlamıştır. Bu döneme kadar yapılan yenilikler İslam medeniyetine uygun olarak yapılırken artık batının etkisi iyice artmaya başlamıştır. Aranılan çareler taklitten öteye gidememiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal ve kültürel anlamda birtakım icraatlar gerçekleştirilmiş, daha modern adımlar atılmıştır. Birçok alanda modern ıslahatlar yapılmış olsa da sultanın özellikle siyasî alanda monarşik bir yapıyı benimsemesi ve bu alanda reformlara kapalı olması muhalif bir güruhun ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur (Demirel, 2006, s. 18, 20, 22-23).

Siyasî anlamda durumu pek iç açıcı olmayan Osmanlı Devleti'ni, İttihat ve Terakki adında siyasî bir örgüt uzun bir süre yönetmiştir. Özellikle 1913 yılında sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle birlikte 1918 yılına kadar devlet, bazı paşaların fiili ve askerî diktatörlüğüne tanıklık etmiştir (Akşin, 2014, s. 387-471). Dolayısıyla sertleşen devlet mekanizması, muhalif görüşlerin karşısında baskıcı bir politika izlemiş ve ittihatçılar bir süre hâkim siyasal grup olarak kalmışlardır (Demirel, 2005, s. 267).

Askerî anlamda peş peşe yaşanan Osmanlı-Rus savaşları etkisini devletin her alanında göstermiş adeta devletin belini bükmüştür. Ayrıca devletin varlığını hem içeriden hem de dışarıdan tehdit eden Anadolu'da ve Balkanlarda meydana çıkan milliyetçi çözümler, ayaklanmaları, 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması (İnalçık, 2013, s. 35) ve diğer azınlıklara örnek teşkil etmesi, çeşitli azınlık unsurlar tarafından çıkan isyanlarda bir türlü iç sükûnetin sağlanamaması gibi durumlar da söz konusu olunca askerî sistem içinden çıkılmaz bir hal almıştır (Alkan, 2013, s. 798).

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin adeta sorunlarla boğuştuğu, devlet adamlarının yıldığı bir dönem (Engelhardt, 2010, s. 372) olmasına rağmen aynı zamanda sorunlara daha radikal çözüm yollarının bulunmaya çalışıldığı da bir gerçektir. Osmanlı'nın en uzun yüzyılı (Ortaylı, 2017) olarak tabir edilen bu dönem, sorunlar ve bunlara aranan çözümler asrı olarak nitelenebilir (Alkan, 2013, s. 798). XIX. yüzyılın, siyasî çalkantılara rağmen, geleneksel devlet anlayışından merkezîyetçi modern devlet mekanizmasına geçişin (Dağınık Erçetin, 2017, s. 136), ilmî ve toplumsal açıdan gelişmelerin, yeniliklerin ve tartışmaların yaşandığı bir dönem olduğu da muhakkaktır. Gelenekler ve modernleşme arasındaki gelgitler dönemin ilim insanlarını da etkilemiş ve özellikle sünnet ilmine eğilimler artmıştır. Devlet erkanının bu dönemde önemli tekkelerde görünmesi, dergâh mensuplarıyla birlikte ortak hareket etmesi, hatta matbaa kurularak hadis kitaplarının ücretsiz dağıtılması ve kütüphanelerin oluşturulduğu da aşikardır (Dağdeviren, 2019, s. 19,21).

Yaşanan tüm olumsuz gelişmelere, çalkantılara rağmen devletin bekasını düşünen kesim, kurumlar da hep var olmuş ve bunlar bizzat Padişah tarafından yakın alaka görüp yardımlarla desteklenmiştir. Nakşibendiyye, Hâlidîyye gibi tarikatlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca gayri ahlaki ve gayri İslami davranışlarda bulunan tarikatların, tekkelerin bir fermanla kapatılması gibi aksi bir durum da söz konusu olmuştur. Şiiliğe meyleden, yeniçeri ordusuyla iş birliği yapan ve siyasî önemini kaybeden Bektâşi tekkeleri de bu duruma örnektir (Mardin, Türk Modernleşmesi, s. 244; Demirel, 2005, s. 267).

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde yapılan ıslahatlar ve ilan edilen Kanûn-ı Esâsî ile parlamenter rejimin ilk adımları atılarak meşruti idare şekli fiiliyata geçmiştir. İslam ilmiyle iştigal olanların çoğunluğu Kanûn-ı Esâsî'nin maddelerini şeriatla ilgili bulmuş ve bu çerçevede maddeleri ayetlere, hadislerle dayandırarak yorumlamışlardır. Niyazi Berkes'e göre İslamcılar, Sultan II. Abdülhamid dönemi devlet rejiminin şeriata dayandığını var gücüyle savunmuşlardır. Misal verilecek olunursa Dağistânî'nin Mir'at- Kanûn-i Esâsî adlı eserinde anayasa maddeleri tek tek incelenip şeriata uygunluğu hadislerle, Kur'an'dan ayetlerle ortaya konmuştur (Gürler, 2013, s. 786) ki anayasanın mebus seçimiyle alakalı olan 65. Maddesini (Düstür, 1299, s. 12) Kur'an'dan bir ayetle⁴ yorumlamıştır. Hatta İstanbul'un başkent olması ile alakalı anayasa maddesini Buhari'nin; "Peygamberin İstanbul'un bir gün İslam başkenti olacağına dair hadisiyle" bağdaştırmıştır (Berkes, 2009, s. 421-422).

Devletin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik vaziyet, Rusya ile olan harp durumu ve meclisin müslim ve gayri müslim temsilcileri ve birbirleriyle olan çıkar çatışmaları neticesinde Meclis-i Mebusan tatil edilmek (Mardin, Türk Modernleşmesi, s. 9) durumunda bırakılmıştır. Dolayısıyla bütün yetkileri tekrar eline alan Sultan II. Abdülhamid sıkı bir merkeziyetçilik gütmüştür. Devletin bekası için, muhtariyet isteyen unsurları, teşkilatsız ve başıboş davranan Müslümanları, tekke ve medrese gibi müesseselere, tarikatlara dayanarak hilafet merkezli bir yapı altında Pan-İslamizm siyaseti ile toplamak istemiştir (Sırma, 2014, s. 49,128; Mardin, Türk Modernleşmesi, s. 93). Bu bağlamda sultan sık sık Gümüşhanevi Dergâhı şeyhi Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevi ve diğer tarikat şeyhleriyle istişareler yapmıştır (Alkan, 2013, s. 801). Savaş için sadece silah ve stratejinin değil, askere manevi kuvvetin verilmesinin de önemini vurgulamak isteyen, 93 Harbi'ne müritleriyle birlikte katılan Gümüşhanevi ve diğerlerinin orduya olan hizmetleri sultanın bu doğrultuda bir strateji gütmesine vesile olmuştur (Demirel, 2005, s. 268; Sırma, 2014, s. 50). Ayrıca sultan II. Abdülhamid'in dünya Müslümanlarıyla ilgilenme politikası olarak bilinen İslamcılık siyasetiyle sultan, bazı sûfileri çeşitli bölgelere göndermiştir (İmamoğlu, 2019, s. 296; Dağdeviren, 2019, s. 22; Demirel, 2006, s. 10). Gümüşhanevi de sultana bu konuda destek vermiş ve tebliğciler göndermiştir (Alkan, 2013, s. 801). Bunlardan bir tanesi de hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin siyasî ve iktisadî anlamda sıkıntılı zamanlarında yaşayan ve 1876 Osmanlı-Rus savaşında devlet için mücadele eden Ömer Ziyâüddin Dağistânî'dir ki İkinci Ordu Alay müftülüğü, müderrislik, kadılık, imamlık ve halifelik gibi önemli görevlere getirilerek hizmetinin karşılığını almıştır.

Dağistânî, yaşadığı dönemin siyasî, askerî, iktisadî, sosyal sorunlarını göz önünde bulundurarak içinde bulunduğu konumu ve anlayışı çerçevesinde bu sorunlara çözüm yolları aramış ve yapmış olduğu çalışmalarında devletten yana bir tavır takınmıştır. Dönemini iyi anlayan ve gereğini yapmaya çalışan Dağistânî, İslâmî geleneğe müracaat ederek çözüm yolları aramıştır. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda Batı Avrupa tarzında reformların uygulandığı görülmekte ve Ömer Efendi'nin batılılaşmaya karşı toplumu İslâmî anlamda bilinçlendirmek ve batılılaşmaya karşı bir denge kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

⁴ "Onu yüz bine hatta daha da fazla kimselere peygamber gönderdik." Bu ayet Kur'an-ı Kerim'de Saffat Sûresi 37/147 ayette geçmektedir. Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzül Furkân (Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli)*, Server İletişim, İstanbul 2010, s. 450.

Zaten dönemin Padişahı sultan II. Abdülhamid'in de faaliyet alanları gelenekle modernleşmeyi sentezleme şeklinde olmuştur.

Dağıstânî, Peygamber Efendimizin “Ümmetinden her kim kırk hadis ezberlese Allah (c.c.) kıyamet günü onu fakib ve alim olarak yaratır.” hadisine nail olabilmek ve aynı zamanda geçmiş zamanlardan itibaren padişahlara yazılmış olan kaside ve methiyelerden ziyade tasavvufî anlamda sultanların gönlünü hoş edecek olan Hz. Peygamber Efendimizin onlar hakkında metihlerini de duyurmak istemiştir ve bunu da Hadîs-i Erbaîn Fî Hukûk-i Selâtin adlı eserinde dile getirmiştir (Dağıstânî, 1326, s. 4-5). Bu risale, kırk hadisin derlendiği, dönemin siyasî koşullarının değerlendirildiği, padişah ve halife II. Abdülhamid'in rivayetlerle desteklendiği bir çalışmadır (İmamoğlu, 2019, s. 291). Hadis-siyaset ilişkisini yansıtmaları bakımından önem arz eden ve sadece bir kısmı hadis olarak yazılan (Dağdeviren, 2019, s. 100) söz konusu eserde sultanlarla, sultanların hukuku ile alakalı gördüğü hadisleri seçmede ihtimam göstermiş ve bunu yaparken de sahih kaynaklardan faydalanmaya özen göstermiştir. Bu bağlamda Kütüb-i Sitte eseri dışında Buhârî, Müslim, Tebrizi, Teberanî gibi yaklaşık 21 önemli şahsın eserlerine başvurmuştur (Demirel, 2005, s. 270). Hilafet ve saltanatı savunan hadisleri içermesi dolayısıyla söz konusu eser önem ihtiva etmekte olup, II. Meşrutiyet'in ilanında basılmış ve sultan II. Abdülhamid'in son zamanlarında (Dağıstânî, 1326, s. 4) kendisine takdim edilmiştir. Bu süre zarfında Dağıstânî 9. Alay Müftülüğü görevini icra etmekteydi (Aydoğdu, 2013, s. 70; Karahan, 1954, s. 266-268).

Dağıstânî adı geçen eserde zikrettiği hadislerin şerhlerinde özellikle sultan II. Abdülhamid'in siyasî görüşünü yani Panislamizm'i destekleyen yorumlar yapmıştır (Demirel, 2000, s. 560). Ayrıca eserde daha önce de zikredildiği üzere İstanbul'un fethiyle alakalı “İstanbul elbet fetholunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan...” hadisi üzerinde durulmuş ve sultan II. Abdülhamid'e aşırı övgüler yapılmıştır (Dağıstânî, 1326, s. 27-28). Hatta “Kim Allah yolunda bir gaziye teşhiz ederse muhakkak ki kendisi de gaza etmiştir.” hadisi aslında bütün Müslümanlara söylenmiş olsa da Dağıstânî bu hadisi Osmanlı padişahlarına atfederek, askerlerinin tüm ihtiyaçlarını, teşhizatlarını karşılayan cihan padişahının Allah huzurunda gazilik unvanı alacağına ve elli defa yapılan hacdan daha hayırlı olacağına hatta her gecesinin kadir gecesinde yapılmış sevaplara denk geleceğine yorar. Çünkü Dağıstânî'ye göre düşmana direniş ancak mühimmat, teşhizat ve levazım ile mümkündür (Dağıstânî, 1326, s. 28; Demirel, 2000, s. 554-555; 560). Ki bu durumu Enfal suresinin 60. ayetine dayandırmaktadır (Feyizli, 2010, s. 183).

Yine eserinde başka bir konu üzerinde durduğu “Velisi olmayanın velisi sultandır.” hadisinden yola çıkarak Ömer Efendi bunu padişahlar üzerinde yorumlamış ve velisiz kalan her kim ise kibar ve şefkatli sultanların o kimselerin hamisi olduğunu dile getirmiştir (Dağıstânî, 1326, s. 12; Demirel, 2000, s. 555). Dağıstânî'nin bir diğer eseri olan Mir'ât-ı Kanûn-i Esasî ise yine sultan II. Abdülhamid zamanında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazılmış ve sultana takdim edilmiştir. Hadis eserinde olduğu gibi yine bu çalışmasında da Kanûn-ı Esasî'nin her maddesi Kur'an, hadis, hadis kaynakları, bunlar dışında bazı sahabe sözleri ve uygulamaları çerçevesinde irdelenip yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Dağıstânî'nin eserlerinde geleneksel argümanlara da rastlanmaktadır. Ed-Deylemî İbn Abbas'tan rivayet ettiği “Sultan ve İslam ikiz kardeştir (Dağıstânî, 1326, s. 10). Onlardan biri diğeri olmaksızın faydalı değildir. İslam esastır ve es-Sultan haristir. Temeli, aslı olmayan şey yıkılır, harisi -koruyucusu- olmayan şey ise kaybolur.” (Demirel, 2000, s. 555) sözünü bu duruma örnek gösterebiliriz.

Eserinde hilafeti, yöneten bir kurum olarak değil de İslam dininin hamisi olarak göstermiş ve ruhani bir reisliğe dönüştürmüştür (Dağıstânî, 1326, s. 7). Anayasanın birinci maddesinde (Düstûr, 1299, s. 4) zikredilen tefrikayla alakalı madde hadislerle açıklanmıştır.

Hakeza yukarıda da zikredilen İstanbul'un fethiyle alakalı hadis de tekrar zikredilmiştir. Ayrıca Kanûn-ı Esasînin halifelik makamına kimin getirileceğine dair üçüncü maddesi de (Düstûr, 1299, s. 4) "Büyük, büyük, büyüğün büyüğü" hadisine göre yorumlanmıştır. Anayasanın 15. maddesi olan "emr-i tedris serbesttir." ibaresinden yola çıkarak bu doğrultuda "İlim öğreniniz ve öğretiniz.", İlmî yazı ile zaptediniz.", "İlim Çin'de de olsa talep ediniz.", "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz. Hikmet müminin yitik malıdır. Nerede bulursa alır.", Kim bir kavmin lisanını öğrenirse onların şerhlerinden emin olur." gibi başlıca hadisleri örnek göstermiştir (Demirel, 2000, s. 555-557).

Meclis-i Umûmî azalığına kimlerin ve nasıl seçileceğine dair anayasanın 46. maddesini ise Peygamber Efendimizin "Bana bey'at ediniz. Maruf olan şeylerde de isyan etmeyiniz." hadisini delil olarak kullanan Dağıstânî, ayan yaşının 40 olarak belirtildiği anayasa maddesini de "Hiçbir peygamber 40 yaşından önce gönderilmemiştir." hadisini örnek göstermiştir (Dağıstânî, 1324, s. 60-68).

Örnekleri arttıracak olursak; Gayrimüslimlerin haklarını savunan 17. madde için "İnsanlar bir tarağın dişleri gibi eşittirler. Aralarında takvadan başka üstünlük yoktur." hadisini ve "İnsanlar arasında hükmettiğin zaman adaletle hükmediniz." (Feyizli, 2010, s. 86) ayetini de delil gösterdiği gibi Heyet-i Vükelânın 14 kişiden oluşması kararını da Tirmizi'nin aktardığı "Her peygambere 7 tane nüceba ve rüfeka verilmiştir. Bana ise 14 tane verilmiştir." hadisini delil olarak göstermiştir. Ancak burada kendisi de bunun bir tesadüf mü yoksa bu hadis doğrultusunda 14 sayısının belirlenmiş olması hususunda şüpheye düşmüştür (Dağıstânî, 1324, s. 35, 44-45).

Halifeliğin Allah tarafından verilmiş kutsal bir görev olduğunu vurgulayan Dağıstânî bunu "Allahu Teala yarattıklarından herhangi birisini halife yapmak istediği zaman o kişinin alnını eliyle mesheder. Hiçbir göz o kişiyi görmüş olmasın ki onu sevmemiş olsun." hadisine dayandırmaktadır (Dağıstânî, 1326, s. 6). Ayrıca "Sultan Allah'ın gölgesi ve mızrağıdır." hadisinden yola çıkarak (Demirel, 2000, s. 558) Dağıstânî bunu "Yeryüzünde halife Allah'ın gölgesi ve vekilidir. Herkes ona hayır duada bulunmak, sadakat ve hizmetleri yerine getirmekle yükümlüdür." şeklinde yorumlamıştır (Dağıstânî, 1326, s. 2, 7, 10, 14). Ayrıca Hz. Ademden kıyamete kadar hangi kavim ve millet olursa olsun padişahlarına ihanet ettiği takdirde, Cenab-ı Hakkın onları muhakkak kıyametten önce cezalandıracağını yani ihanet edenin cezasını ahirete bırakmayıp dünyada verecektir (Dağıstânî, 1326, s. 7-8). Dağıstânî sultanlara o kadar üstünlük atfetmiştir ki bazı hadislere dayanarak sultanların namaz gibi yaptığı ibadetlerin diğer insanların ibadetlerinden daha üstün olduğunu doksan bin kat daha fazla sevap kazandıklarını da kasem ederek dile getirmiştir (Dağıstânî, 1326, s. 9; Demirel, 2000, s. 558).

Hz. Peygamber Muhammed'in (Sav) kendisinin son peygamber olduğu ancak kendisinden sonra halifelerin eksik olmayacağını sahabelerine bildirmesi üzerine sahabelerinden halifelere nasıl muamele edilmesi, gerektiği yönündeki sorularına ise; "halifelerinize asi olmayınız, biat ediniz" yanıtında bulunmuştur. Hatta Dağıstânî'nin, Müslüman halkın İslam sultanını gözden düşürmesi İslamiyet'e gölge düşürmesi, bir gedik açması demek olduğu, bu durumun düzeltilmemesi halinde tövbelerin asla kabul edilmeyeceği yönünde açıklamaları da mevcuttur (Dağıstânî, 1326, s. 14-15, 21). Sultana yapılması gereken itaat üzerinde önemle duran Dağıstânî, ayrıca sultan tarafından seçilen-tayin edilen ve rütbesi ne olursa olsun tüm yöneticilere de itaat edilmesi gerektiğinin vazife ve iman gereği olduğunu vurgulamıştır (Dağıstânî, 1326, s. 18-19). Hakeza halifenin de Peygamberin ahlakıyla ahlaklanması, onun adalet anlayışını uygulaması ve emirlerine uymasının vacip olduğunu da savunmuştur (Dağıstânî, 1326, s. 22).

“Sultan Allah’ın yeryüzünde gölgesidir, eğer padişah adaletli davranırsa Allah katında sevaba mazhar olur ve halk da sultanına teşekkür etmelidir. Yok eğer sultan halkına adaletli yaklaşmaz ise yine de reaya padişahına itaat etmeli sabır göstermelidir.” diyen Dağıstânî, bu duruma Hz. Ömer’in “Padişah’ın yasağı Kur’an’ın yasağından daha müesserdır.” sözüyle açıklama yapmıştır (Dağıstânî, 1326, s. 11). Ayrıca bu açıklamanın tam tersi bir durumda yani; öfkeyle davranmayan, öfkesini yutan, sıla-i rahimde bulunan padişahın mahşerde affedileceğine ve mülkünün bekasına işaret etmektedir (Dağıstânî, 1326, s. 12-13). Emir ve nasihatler sultan ve onun tayin ettiği kişiler tarafından verilir bunlar dışındakiler iki yüzlüdür diyen Dağıstânî, verilen emirlerin bütün alemin ıslahı ve salahı için olması gerektiğini vurgulayarak sultanın halife sıfatıyla Kur’an ve hadisten ayrılmaması gerektiğini savunmuştur (Dağıstânî, 1326, s. 22-23).

İslam dininde, Allah katında adaletin önemli olduğu muhakkaktır ki Dağıstânî, bir saatlik adaletin altmış senelik ibadetten daha hayırlı olduğunu ve padişahların bu doğrultuda hareket etmesini istemiş ve adaletle davrananların ahirette mükafatlandırılacağını dile getirmiştir. Hatta duası kabul olacak üç zat içinde adaletli ve iman ehli olan padişahı zikretmiştir (Dağıstânî, 1326, s. 23-24, 26). Son olarak devlet yönetiminde ya da herhangi bir durumda istişarenin önemini vurgulayan Dağıstânî, eserinde; istişarenin insanı nedametten ve ayıplanmaktan koruduğunu, akılların müzakere ile aşılması gerektiğini, fukahâ ve âbidînlerle istişare edilmesini nasihat etmiştir (Dağıstânî, 1326, s. 31).

Sonuç

Osmanlı’nın son dönemlerinde çocukluğundan itibaren ulema bir ailede yetişen Dağıstânî, bu yolda eğitim almış ve önemli tarikatlarda görevler ifa etmiştir. İslam Edebiyatı üzerine çeşitli eserler kaleme alsada daha çok hadis ilminde teberrüz etmiş ve sahih hadisleri bir araya getirerek şerh etmiştir. Ömer Ziyâüddin Dağıstânî, bulunduğu dergâhın ve şeyhlerinin siyasî görüşlerini kendisine yol edinmiş ve dönemin Padişahı sultan II. Abdülhamid’in özellikle dış politikada benimsediği Panislamizm politikasını savunmuştur. Dolayısıyla Dağıstânî’nin halifeye ve bu müesseseye olan bağlılığı tartışılmaz bir gerçektir ki risalesine konu olan hadislerden de bu durum kolayca anlaşılmaktadır. Dağıstânî’nin yaşadığı zaman dilimi göz önüne alındığında bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti’nin bekası için yöneticiye itaat edilmesi, idareci halk birlikteliğinin gerektiği görüşünde olan ve bu bağlamda hadisleri araştırıp, inceleyip, bir araya getiren Dağıstânî’ye göre “Padişah mukaddes bir varlıktır” (Demirel, 2005, s. 276).

Mutasavvıf ve hadisçi kişiliğinin yanı sıra Dağıstânî’nin ve dönemin bazı alimlerinin Osmanlı Devleti’nin dış mihraklarla olan askerî mücadelesinde bizzat yer alması dönemin muhaddislerinin karakteristik özelliklerini açıkça ortaya koymaktadır (Dağdeviren, 2019, s. 68). Ömer Efendi, siyasetle doğrudan ilgilenmiş olmasada yaşadığı çalkantılı dönem göz önüne alındığında memleketi Dağıstan, uzun süre yaşadığı İstanbul şehri ve Mısır’da bulunduğu süre zarfında siyasî ve askerî çevreyle yakından alakadar olmuştur. İmparatorluğu elinde bulduran İttihat ve Terakki’nin ülkeyi felakete götüreceği ve bu anlamda devletin bekası ve Dünya İslam Birliği için halifeye bağlı olunması gerektiğini savunmuş ve bu yönde eserler kaleme aldığından ötürü sadrazamın emriyle tutuklanmıştır. Siyaseten mahkûm edilmiş olsa da vatanseverlikten asla taviz vermemiş ve Mısır’da paralı asker sağlayan İngilizlere karşı Müslümanları bilinçlendirmek için faaliyetlerde bulunmuştur (Demirel, 2006, s. 65-66). Bu bağlamda birçok eser kaleme almış ve işlediği konuları Kur’an ve hadis çerçevesinde bağdaştırarak anlatmaya çalışmıştır.

Dağıstânî’nin kaleme aldığı eserlerinde, devletin uyguladığı siyaseti, yapmış olduğu icraatları hakkında ileri sürdüğü delillerin bazılarında bağdaştırdığı hadislerin aslında gerçek olmadığı dikkat çekse de bu bağlamda ilgi kurabilmek adına hadislerin manalarını zorlayarak

yorum yapması önem arz etmektedir. Aslında Dağıstânî'nin yapmak istediği şey halifeye kesinlikle ibadet edilmesi ve bunun bir ibadet olduğunu ileri sürmek ve mutlak manada itaati vurgulamaktır. Ayrıca hem insanları hem de yöneticileri güzel ahlak sahibi olmaya ve salih amel işlemeye teşvik etmeyi amaçlamıştır (İmamoğlu, 2019, s. 293). Her ne kadar örnek göstererek bağdaştırmaya çalıştığı hadis ve ayetler maddelere bazen uygun olmasa da Kanûn-ı Esâsî'yi, İslam'ın temel referansları olan Kur'an ve hadislere uydurarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu söylemlerden Dağıstânî'nin gelenekçi olduğu ve bu durumun da geleneklere bağlı Osmanlı aydınları için önem arz ettiği de bir gerçektir. Kanûn-ı Esâsî'nin oluşumunda batıdaki kanunlaştırma faaliyetlerinin etkisi olmuş olsa da Ömer Efendi, her yeni gelişmenin her zaman dinde bir karşılığının olduğunu vurgulayarak bu bağlamda Kanûn-ı Esâsî maddelerini Kur'an ve hadislere dayandırmaya çalışmıştır. Ha keza Dağıstânî'nin yaşadığı dönem ve içinde bulunduğu çevre dikkate alındığında onun Panislamist ve İslam ümmetinin başsız kalmaması yönünde düşüncede olması ve bu bağlamda eserler kaleme alması pek yadırganamaz.

Eserleri incelendiğinde Dağıstânî'nin, dini meşrulaştırmaya çalıştığı yani zamanın koşullarına, ihtiyaçlarına göre Kur'an ve hadisleri yorumlaması dikkat çekmektedir. Dağıstânî Kur'an ve hadislerde birebir konuyla alakalı bir açıklama, yorum olmasına gerek duymadan mevzuu bir şekilde ilgili Kur'an ayeti ve hadisle bağdaştırmaya çalışmıştır. Hatta bazen hadislerle bile dayandırmadığı, kendi görüşleri çerçevesinde ya da gelenekçi bir görüşle olaylara yaklaşarak açıklama yaptığı da olmuştur. Netice itibariyle Ömer Ziyâüddin Dağıstânî, devletin bekasını her şeyden önce tutmuş ve bunun da Kur'an ve hadislerle bağlı kalınarak mümkün olduğunu savunmuş ve bu yolda çalışmalarını icra etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgesi

BOA, *DH.MUI*. 82/56, 22 Ca 1328 (1 Haziran 1910).

Sürelî Yayınlar

DÜSTÜR, (1299). *Birinci Tertib*, C 4, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akşin, S., (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi.

Alkan, N., (2013). "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî: Döneminin Osmanlısı ve "zamanın ruhu" nu anlamak", I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gümüşhane, ss. 797-802.

Aydoğdu, R., (2013). "19. yüzyıl Osmanlısında tasavvuf-hadis geleneğinin bir temsilcisi: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gümüşhane, ss. 65-74.

Berkes, N., (2009). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Binatlı, Y. Z., (1993). "Dağıstânî Ömer Ziyâüddin (1850-1920)", İA, C VIII, İstanbul: TDV Yay., ss. 406-407.

Cebecioğlu, E., (2002). *Allah dostları*, C III, Ankara: Alperen Yayınları.

Dağdeviren, R. B., (2019). *Sultan II. Abdülhamid dönemi hadis çalışmaları (Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı.

Dağınık Erçetin, Z., (2017). "Osmanlı son dönem âlimlerinden Ömer Ziyâeddin Dağıstânî" *Turkish Studies*, Volume: 12/35, Ankara, ss. 133-146.

Demirel, H. R., (2000). "Osmanlı muhaddislerinden Ömer Ziyaüddin Dağıstani'nin hadis anlayışına Mir'at-ı Kanunî Esâsî ve Hadis-i Erbain fî Hukuk-i Selâtin bağlamında eleştirel bir yaklaşım", *Yeni Türkiye*, C 6, S 33, ss. 551-560.

- , (2005). “Dağıstâni ve ‘Hadis-i Erbaîn fi Hukûkî Selâtîn’ isimli risâlesi”, Dini Araştırmalar, C 7, S 21, ss. 265-276.
- Demirel, A. H., (2006). Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî’nin hayatı eserleri ve tasavvuf anlayışı, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı.
- Devellioğlu, F., (2005). Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Engelhardt, E, (2010). Türkiye’de çağdaşlaşma hareketleri tanzimat, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Erel, Ş., (1961). Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Erginli, Z., (2018). “Siyâsetle tasavvufun bir kesişme noktası olarak Gümüşhane”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 7, S14, Gümüşhane, ss. 11-39.
- Feyizli, H. F., (2010). Feyzü’l Furkân (Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meâli), İstanbul: Server İletişim.
- Gündüz, T., (2013). Osmanlı teşkilat tarihi, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gürler, K., (2013). “Gümüşhanevî dergâhından Osmanlı-Türk modernleşmesine bir destek: Ömer Ziyaüddin Dağıstânî”. Gümüşhane Üniversitesi I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, ss. 785-795.
- İmamoğlu, A. T., (2019). “Ömer Ziyâeddin Dağıstânî’nin hadis eserlerinde siyasete zımnî atıflar”, Tekirdağ’da Dinî ve Kültürel Hayat, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 281-301.
- İnalçık, H., (2013). Osmanlı ve modern Türkiye, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karahan, A., (1954). İslam Türk edebiyatında kırk hadis: Toplama, tercüme ve şerhleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Lewis, B., (2004). Modern Türkiye’nin doğuşu, Ankara: TTK Yay.
- Mardin, Ş., (2012). Türk modernleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- , (2012) Türkiye’de din ve siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ., (2017). İmparatorluğun en uzun yüzyılı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ömer Ziyâüddin Dağıstânî, (1324) Mir’ât-ı Kânûn-ı Esâsî, İstanbul: Saika Matbaası.
- , (1326) Hadîs-i Erbaîn fi Hukûkî’s-Selâtîn, İstanbul.
- Özen, Ş., (1998). “Hilâf”, İA, C 17, İstanbul: TDV Yay., ss. 527-538.
- Sırma, İ. S., (2014). II. Abdülhamid’in İslâm birliği siyaseti, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Şemseddin Sami,(2004). Kâmûs-ı Türkî, C 1-2, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Kaynaklar Işığında Eleştirel Bir Biyografi Denemesi: Çaka Bey*

A Critical Biography Experiment in the Light of Sources: Çaka Bey

Hasan AKYOL**

Öz

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde ön plana çıkan bazı şahsiyetler bulunmaktadır. Özellikle Batı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması hususunda ön plana çıkan en önemli şahsiyetlerden biri muhakkak ki Çaka Bey'dir. Önemli bir Türk fatihi olarak temayüz eden Çaka Bey'in adı, kökeni, siyasi-askerî faaliyetleri ve ölümü gibi hayatının neredeyse bütün aşamalarına bir bilinmezlik hâkimdir. Bu durum, kaynakların Çaka Bey hakkında bilgi vermemesi, kısmî bilgi sunması ya da olayları yanlış kaydetmelerinden kaynaklanmaktadır. Onun hayatına dair kayıtlar içeren başlıca kaynaklar Dânişmend-nâme, Alexiad ve Zonaras'ın Tarihlerin Özeti adıyla Türkçeye tercüme edilen kroniğidir. Bu eserlerde bulunan kayıtlar arasındaki boşluklar, çağdaş araştırmacılar tarafından yorumlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Bu durum, Çaka Bey'in biyografisi hususunu sübjektif hale getirmektedir. Çalışmamızda Çaka Bey'in biyografisi kaynaklar ışığında yazılırken, kaynaklardaki verilerin değerlendirmesi yapılacak ve Çaka Bey dönemi olayları eleştirel bir bakış açısıyla yeniden incelenecektir. (Dânişmend-nâme'de) Çavuldur Çaka ya da Çaka olarak anılan Türk Beyinin Çaka Bey olması ihtimali, Çaka Bey'in Bizans sarayından kaçma sebebi, onun asıl hedefi, siyasi-askerî faaliyetleri, Peçeneklerle ittifakı, ölümü vb. gibi hususlar, kaynaklar ışığında yeniden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çaka Bey, Aleksios Komnenos, Kılıç Arslan, Danişmend, Yalvaç, İzmir

Abstract

There are some personalities who came to the fore in the process of Turkification of Anatolia. Çaka Bey is one of the most important personalities that came to the fore especially in the Turkification and Islamization of Western Anatolia. There is an obscurity in almost all phases of Çaka Bey's life, such as her name, origin, political-military activities and death, who stood out as an important Turkish conqueror. This is due to the fact that the sources do not provide information about Çaka Bey, provide partial information or record the events incorrectly. The main sources containing records about her life are Dânişmend-nâme, Alexiad and Zonaras' chronicle translated into Turkish under the name of The Summary of History. The gaps between the records found in these works have been tried to be filled with interpretations by contemporary researchers. This situation makes the biography of Çaka Bey subjective. In our study, while Çaka Bey's biography is written in the light of the sources, the data in the sources will be evaluated and the events of Çaka Bey's period will be re-examined from a critical point of view. The possibility that the Turkish Chief known as Çavuldur Çaka or Çaka (in Danishmend-nâme) was Çaka Bey, the reason Çaka Bey escaped from the Byzantine palace, his main target, his political-military activities, his alliance with the Pechenegs, his death...etc. Such matters will be re-evaluated in the light of sources.

Keywords: Çaka Bey, Aleksios Komnenos, Kılıç Arslan, Danişmend, Yalvaç, İzmir

Structured Abstract

There is very little information in the sources about Çaka Bey's identity and activities. However, with the interpretation of the data found in a small number of sources, an idea can be made about Çaka Bey and his activities. The main sources that contain records about Çaka Bey's activities are Dânişmend-nâme, Alexiad, and Zonaras' chronicles translated into Turkish under the name of the Summary of Histories. Dânişmend-nâme comes first among the sources giving information about Çaka Bey. When we take Danişmend-nâme as a basis, it is understood that Çaka Bey played an important role during the conquest of Anatolia and acted together with other beys operating in Anatolia. While the information given by Danişmend-name about Çaka Bey came to an end, probably because of Çaka Bey's captivity; We can follow his life in captivity and his post-captivity political/military activities from Alexiad until Çaka Bey's death.

* Bu makale, 22 Mart 2018 tarihinde, *1081 İzmir'in Türkler Tarafından Fetih Kutlamaları ve II. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu* 'nda sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi A.B.D., hasan.akyol@cbu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3061-3567.

Çaka Bey's appearance on the stage of history coincides with the period of conquest after the Battle of Manzikert in Danishmend-nâme. It is seen that Çaka in Danishmend-nâme belongs to the Çavuldur clan. According to Zaireddin Nişâbüri's Selçuknâme, there was a commander named Emir Çavuldur in Sultan Alp Arslan's army along with Artuk, Saltuk, Mengüçük and Danişmend. From this point of view, it can be said that the Çavuldur clan also contributed to the conquest of Anatolia, and it can be thought that Emir Çavuldur, who is mentioned in the source, has a connection with Çavuldur Çaka, who is mentioned in Danishmend-name. Çaka Bey, who is understood to be from the ruling family of the Çavuldur clan, took the helm of the Çavuldurs at a young age, and the origin of the name "Çaka" is "Çağa", which means "Child, Small", and Çaka is his name as "Çavuldur Genç or Küçük Çavuldur". It's likely that he had a nickname. In this case, Çaka's real name is unknown.

The fact that Çaka's name was not found again in Danishmend-name after a campaign against Istanbul coincides with the information recorded in Alexiad that Çaka was captured and strengthens the possibility that Çavuldur Çaka, who is mentioned in Danishmend-name, is Çaka Bey. Based on the information given by Anna Komnena, it can be thought that Çaka Bey was gifted to the Emperor Nikephoros Botanietes due to his nobility, that he was in Istanbul until the beginning of Alexios Komnenos's rule and that Çaka Bey remained in a free environment in the palace. Çaka Bey escaped from the Byzantine palace somehow and came to the city of İzmir and conquered this place and made it the center. Since the most important places of Central and Eastern Anatolia were captured by the Turkish Beys in this period, it is necessary for Çaka to head for a place that has not yet been conquered, in order not to face the hostility of his other cognates. Since Çaka Bey realized the necessity of having a strong navy in order to conquer Istanbul, he formed a fleet of forty pieces in İzmir and supported this navy with land forces and captured the coastal settlements of Urla and Foça.

At a time when the Pechenegs were standing on the walls of Istanbul, Çaka Bey must have contacted the Pechenegs and the Turks in the Byzantine army against Byzantium. "The idea that Çaka Bey and the Pechenegs agreed to strike the final blow to Byzantium in the spring of 1091" is an inference. There is no record that these two forces, which indirectly supported each other's movement, would join forces in the spring of 1091. However, the two powers appear to be natural allies. In our opinion, this situation that may arise should be the concern of Alexios Komnenos. Therefore, there is no historical basis to question why Çaka Bey did not go to the aid of the Pechenegs in the Battle of Levunion. The elimination of the Pechenegs by the Cumans left Çaka Bey alone against Byzantium. After the Byzantine Emperor Alexios Komnenos left Çaka Bey alone politically, he started to gather intelligence about him. He was getting the news that Çaka Bey had strengthened himself in İzmir and the islands and used the title of emperor / basileus. Therefore, Çaka Bey was dangerous for the emperor with both his political/military activities and his life.

When we look at Çaka Bey's relations with the Seljuks, we know that he, together with the first Turkish conquerors of Anatolia, made conquest movements right after the victory of Manzikert. It is seen that Kutalmışoğlu Süleyman Shah, the first Sultan of the Turkish Seljuks, turned his direction to the east while Çaka Bey was active in İzmir and the islands after his captivity, so there was no struggle for dominance between Çaka Bey and the Turkish Seljuks. However, it is certain that these two powers will fight for Anatolian dominance. Because when it comes to dominance, the idea of acting together against the common enemy persists to a certain extent. The reason for Kılıç Arslan's killing of Çaka Bey must be that Çaka Bey saw his activities in Western Anatolia against his own interests. The authenticity of the letter that Anna Komnena, who has praised her father's intelligence and administrative ability in many parts of her work, relates to the death of Çaka Bey, is also questionable. In our opinion, the reason why Anna Komnena stated that I. Kılıç Arslan killed Çaka Bey, based on

this letter and letter, It is the desire to attribute the elimination of such a powerful enemy as Çaka Bey to Alexios Komnenos and to present this situation as an achievement of Alexios. In our opinion, Sultan Kılıç Arslan's elimination of Çaka Bey must also be related to his campaign on Malatya. Probably, Kılıç Arslan was disturbed by the presence of a strong and sultan-like brain close to the capital before his campaign on Malatya.

Giriş

Çaka Bey'in kimliği ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda oldukça az malumat bulunmaktadır. Ancak az sayıda kaynaktan bulunan verilerin yorumlanmasıyla Çaka Bey ve faaliyetleri hakkında bir fikir yürütülebilmektedir. Çaka Bey'in faaliyetleri hakkında kayıtlar içeren başlıca ana kaynaklar, *Dânişmend-nâme*, *Alexiad* ve Zonaras'ın *Tarihlerin Özeti* adıyla Türkçeye tercüme edilen kroniğidir.

Çaka Bey hakkında bilgi veren kaynakların başında *Dânişmend-nâme* gelmektedir(Dânişmend Gazi Destanı, 2006). Dânişmend-nâme'yi esas aldığımızda, Çaka Bey'in Anadolu'nun fethi esnasında önemli bir rol oynadığı ve Anadolu'da faaliyet yürüten diğer beylerle birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Dânişmend-name'nin Çaka Bey hakkında verdiği malumat, muhtemelen Çaka Bey'in esareti nedeniyle son bulurken; esaret hayatı ve esaret sonrası siyasi/askerî faaliyetlerini Çaka Bey'in ölümüne kadar *Alexiad*'dan takip edebiliyoruz(*Alexiad*, 1996). Çaka Bey'in hayat hikayesini kronolojik olarak, Bizans sarayında esareti öncesi dönem, esaret dönemi, İzmir Beyliği ve ölümü şeklinde inceleyeceğiz.

Esaret Öncesinde Çaka Bey

Çaka Bey'in tarih sahnesine çıkışı, Dânişmend-nâme'de Malazgirt Meydan Muharebesi sonrasındaki fütihat dönemine denk gelmektedir. Dânişmend-nâme'deki Çaka'nın Çavuldur boyuna mensup olduğu görülmektedir. Zahîreddîn Nişâbüri'nin Selçuknâmesine göre, Sultan Alp Arslan'ın ordusunda Artuk, Saltuk, Mengüçük ve Dânişmend ile birlikte Emir Çavuldur adlı bir kumandan da bulunuyordu.¹ Buradan hareketle Anadolu'nun fethinde Çavuldur boyunun da katkısının olduğu söylenebileceği gibi, kaynaktan anılan Emir Çavuldur'un Dânişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka ile bir bağlantısının bulunduğu da düşünülebilir. Bu durumda Emir Çavuldur, Çavuldur Çaka ise, Çaka Bey'in Sultan Alp Arslan'ın ordusundaki beylerden biri olarak Malazgirt Meydan Muharebesi'ne katıldığı söylenebilir. Ancak, Çaka Bey'in Aleksandros Kabalikos tarafından esir edildiği 1078/79 yılında henüz delikanlılığın başlarında olduğu düşünüldüğünde, Malazgirt Savaşı'nda anılan Emir Çavuldur'un, Çaka Bey'in babası veya yakın bir akrabası olduğu da düşünülebilir. Çavuldur boyunun yönetici ailesinden olduğu anlaşılan Çaka Bey'in, genç yaşta Çavuldurların başına geçtiği ve buradan hareketle "Çaka" adının menşeinin "Çocuk, Küçük" anlamlarına gelen "Çağa" olması ve Çaka'nın da "Çavuldur Genç ya da Küçük Çavuldur" şekliyle onun lakabı olması kuvvetle muhtemeldir.² Bu durumda Çaka'nın asıl adı bilinmemektedir.

Dânişmend-nâme'de geçen kayıtlara göre Çaka Bey, Malazgirt Meydan Muharebesi sonrasında Dânişmend Gazi, Sultan Turasan, Kara Togan gibi Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında rol oynayan komutanlarla birlikte, Bizans üzerine gaza etmekteydi. Malazgirt Meydan Muharebesi sonrasında Türklerin Anadolu'da hâkimiyet kurma sürecini

¹ Selçuk-nâme'de Çavuldur'un imlası چاولدوز şeklindedir(Zahîreddîn Nişaburî, 1332, s. 25; Sümer, 1999, s. 321).

² Çaka sözcüğünün geç dönem Osmanlı arşiv belgelerinde sıfat olarak kullanılması (Çaka Hüseyin Ağa, Ali Çaka, Mustafa Çaka...vb.) geç dönem olmasına rağmen "Çaka"nın sıfat özelliğini sürdürmüş olabileceğini destekleyebilir(bkz. DABOA, TFR.I..MN., 46, 4511; YB.021, 74, 45; HR.SYS., 82, 1).

efsanevî tarzda işleyen Dânişmend-nâme'de *Çavuldur Çaka* ya da *Çaka* olarak anılan bir komutan vardır ki, onun İzmir fâtihi Çaka Bey olduğu düşünülmektedir.

Gerçekten de İstanbul üzerine düzenlenen bir seferden sonra Dânişmend-nâme'de onun adına bir daha rastlanmayışı, Alexiad'da kaydedilen, Çaka'nın esir düştüğü bilgisiyle örtüşmekte ve Danişmend-nâme'de anılan Çavuldur Çaka'nın, Çaka Bey olma ihtimalini güçlendirmektedir. Akdes Nimet Kurat ve Mücteba İlgürel gibi araştırmacılar da Alexiad'da bahsedilen Çaka Bey'in Dânişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka ile aynı kişi olabileceğini kaydetmişlerdir(Kurat, 1966, s. 15, 16; İlgürel, 1993, s. 186, 187).

Dânişmend-nâme'de Çavuldur Çaka'nın, İstanbul seferi dolayısıyla son kez anılması şöyle işlenmektedir:

"... Yirmi bin askerle Sultan Turasan'ın İstanbul tarafına gitmesi gerekir. İki bin er Çavuldur Çaka'ya verdiler. İki bin er de Kara Togan'a verdiler ki deniz kenarında Karaman dağlarından tarafa yürüsün. Hasan, Eyyüb ve Süleyman, Melik Dânişmend'in yanında kaldılar. "Biz Melik ile gideriz" dediler.

Üç gün Sivas Ovasında oturdular, dördüncü gün ordu hazırlandı. Sultan Turasan yirmi bin er ile İstanbul tarafına çıktı. Kara Togan'ı ve Çaka'yı beraberinde götürdü..."(Dânişmend Gazi Destanı, 10a, 3-10)

Çaka Bey'in de katıldığı bu İstanbul Seferi'nde Sultan Turasan komutasındaki Türk ordusunun Bizans karşısında mağlup olduğunu, olayı efsaneleştirerek Dânişmend Gazi'nin rüyası formatına sokan Dânişmend-nâme anlatısından ve Dânişmend-nâme'de geçen diğer ifadelerden anlayabiliriz(Dânişmend Gazi Destanı, 10a, 14; 203a, 15).

Muhtemelen Çaka Bey, Dânişmend-nâme'de anılan seferde (Bu sefer, 1078-79 yılına tarihlenebilir) tecrübesizliğinden dolayı meşhur Bizans kumandanı Aleksandros Kabalikos tarafından esir edilmiş ve esaret hayatı başlamıştır(Akyol, 2018, s. 136).

Bizans Sarayında Çaka Bey

Delikanlılık çağındaki Çaka Bey'in Bizans esareti sırasında yaşadıkları, Anna Komnena tarafından, Sakız Adası'nda Dalassenos ile görüşmeleri sırasında, kendi ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

"... Bilesin ki ben, bir zamanlar Asya'da [Anadolu'da], hep yiğitçe dövüşerek, akınlar yapan, ama deneyimsizliğinin kurbanı olup şu ünlü Alexandros Kabalikos'ça tutsak edilmiş olan o genç adamım. Sonra, onun tarafından, hizmetinde bulunmam için, İmparator Nikephoros Botanietes'e armağan edilir edilmez bana Protonobilissimos [En Soyluların Birincisi] san'ının verilmesiyle onurlandırıldım, değerli armağanlara boğuldum ve ona bağlılık sözü verdim. Ne var ki, Alexios Komnenos'un devlet dizginlerini eline geçirmesinden bu yana her işim bozuldu. İşte şimdi benim giriştiğim düşmanca tutumun nedenini sana açıklamaya geldim. Bunu İmparator da öğrensin ve eğer ortaya çıkan düşmanlığa bir son vermek istiyorsa, benim hak kazanmış olup da sonradan yoksun bırakıldıklarımın tümünü bana geri versin..."(Alexiad, VII, 8. 7)

Anna Komnena'nın verdiği bilgilerden hareketle Çaka Bey'in soyluluğundan dolayı İmparator Nikephoros Botanietes'e armağan edildiği, Aleksios Komnenos'un hâkimiyetinin başlarına kadar İstanbul'da bulunduğu ve Çaka Bey'in sarayda özgür bir ortamda kaldığı düşünülebilir(Arı, 2013, s. 36). Çaka Bey, bu sürede Bizans devlet teşkilatını, iç ve dış siyasetini yakından görmüş ve Homeros'u okuyup ondan bilgi aktaracak seviyede Grekçe de öğrenmişti. Çaka Bey'in esaret yılları, Bizans İmparatorluğu'nun dostunu ve düşmanını tanıması yanında donanmanın önemini kavramasını da sağlamıştır. Çaka Bey'in İzmir'i alması ve burada bir donanma inşa etmesinin temelinde de İstanbul'a karşı yapılacak kesin saldırının deniz yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini idrak etmesi yatmaktadır(Ostrogorsky, 2011, s. 332).

1081 yılına gelindiğinde Bizans tahtına karşı bir ayaklanma gerçekleşti ve Nikephoros Botaniates, bir saray darbesiyle tahttan indirilerek yerine I. Aleksios Komnenos getirildi. I.

Aleksios tahta geçtiğinde, siyasî-askerî ortam Bizans açısından hiç de iç açıcı görünmüyordu. Doğuda Selçuklular, Anadolu'nun Kocaeli'ne kadar olan önemli bölümünü ele geçirmişler; Batıda Peçenekler ve yerel gruplar Balkanların büyük kısmını kontrollerine almışlardı. Ayrıca Robert Guiscard ve Normanlar, Adriyatik kıyılarından Bizans ülkesine girmeye hazırlanıyorlardı(Gregory, 2011, s. 251).

Aleksios Komnenos'un başa geçtiği bu dönemde Çaka Bey'in de İstanbul'da olduğu ve Bizans'ın bulunduğu zorlu durumu okuyabildiği düşünülebilir. Bu durumda daha önceden Çavuldur Çaka ya da Çaka olarak bahsettiğimiz Türk-İslâm komutanı Çaka'nın daha fazla İstanbul'da kalmasının bir anlamı yoktur. Bu noktada Anna Komnena'nın Çaka Bey'in Bizans'a isyan etme nedeni olarak aktardığı verilerin tarihsel gerçeklik taşımadığı görülmektedir. Anna Komnena'ya göre Çaka Bey, kendisine Nikephoros Botaniates tarafından verilen asalet unvanlarının ve ayrıcalıkların Aleksios Komnenos tarafından kendisinden alınması ve saraydaki mevkiini kaybetmesi dolayısıyla Bizans'la mücadele etmektedir. Yine Anna Komnena'da geçen Çaka Bey'in, İmparatora hitaben; "...eğer ortaya çıkan düşmanlığa bir son vermek istiyorsa, benim hak kazanmış olup da sonra yoksun bırakıldıklarımın tümünü bana geri versin..."(Alexiad, VII, 8. 7) ifadesi, Çaka Bey'in fetih siyasetiyle örtüşmemekte ve onun kendi namı hesabına Bizans'ın vereceği bir mevki için mücadele ettiğini düşündürmektedir. Bu ortamda Çaka Bey, Bizans sarayındaki eski durumunu korusaydı, unvanları alınmasaydı da kanaatimizce zaten İstanbul'da kalmazdı. Ayrıca yine kaynağın diğer bölümlerinde Çaka Bey'in asıl maksadının, Bizans'ın içinde bulunduğu bu zorlu durumu fırsat bilerek deniz yoluyla İstanbul'u fethetmek olduğu belirtilmektedir.³ Çaka Bey'in taht değişikliğini getiren isyanın oluşturduğu kaos ortamında İstanbul'dan kaçtığı ve İzmir civarına geldiği düşünülebilir.

Çaka Bey'in Bizans'a karşı uyguladığı politikanın, Müslümanların İstanbul'u fetih ideali doğrultusunda değerlendirilmesi, kaybettiği Bizans sarayındaki mevkiini yeniden kazanmak için uğraşması düşüncesinden tarihsel açıdan daha doğrudur. Zira onun esaret öncesi ve sonrası hayatının incelenmesi, bizi bu sonuca ulaştırmaktadır. Çaka Bey, önemli bir Türk-İslâm fâtihi olarak faaliyette bulunmuş ve dış politikasını nihai hedefi olan İstanbul'u fethetme doğrultusunda kurgulamıştır.

Çaka Bey'in İzmir'i Fethi ve Askerî Faaliyetleri

Çaka Bey, Bizans sarayından bir şekilde kaçıp İzmir şehrine gelmiş ve burayı fethederek merkezi yapmıştır. Bu dönemde Orta ve Doğu Anadolu'nun en mühim yerleri Türk Beyleri tarafından ele geçirilmiş olduğundan Çaka'nın henüz fethedilmemiş bir yere yönelmesi, diğer soydaşlarının düşmanlığına uğramaması açısından da gereklidir. Çaka Bey'in İzmir civarına gelişinin nedenlerinden biri de esaret öncesi kader birliği yaptığı kuvvetlerin bir kısmının veya tamamının, muhtemelen Danişmend-name'de anılan Çavuldur boyunun, bu bölgede bulunuyor olmasıydı. Zira Çaka Bey, İzmir'e gelir gelmez önemli miktarda bir askerî güce kavuşmuştur(Turan, 1998, s. 88). Çaka'nın esaret yıllarında sıradan bir esir gibi muamele görmemesi ve İzmir civarındaki Türklerin Çaka Bey'in liderliğini kabulü onun Türkler arasında tanındığını ve asil bir soydan geldiğini göstermektedir.

Çaka Bey, muhtemelen Çavuldur boyunun başına geçip, bölgedeki Türk unsurlarını bir araya getirerek İzmir'i fethetmiştir. Çaka Bey'in İzmir'i nasıl fethettiği konusunda kaynaklarda açık bir kayıt bulunmamakla birlikte, Çaka Bey'den "Önemsiz bir Türk olan, ama pek kurnaz Emir Çaka" olarak bahseden Zonaras'a göre, Çaka Bey, yerli Rum ahaliyi kendi yanına çekerek İzmir'i ele geçirmiştir(Zonaras, s. 165). Çaka Bey, "βασιλεύς της

³ "...Bu sırada, Tzakhas/Çaka, İmparatorun batıda [Rumelinde] karşı karşıya bulunduğu birçok sıkıntıyı ve Peçeneklerle süregiden savaşları öğrenerek, kendisi için uygun fırsatı buldu ve bir donanma kurmaya karar verdi...", (Alexiad, VII, 8. 1).

Σμύρνης” *İzmir İmparatoru* olarak anılmaktadır(Alexiad, VII, 8.1; IX, 2-4). İzmir’de maiyetindeki Türklerle birlikte Türk hâkimiyetini başlatan Çaka Bey, İzmir’de bulunan yerli ahaliye de otoritesini kabul ettirmiştir. Bu durumun en önemli göstergesi de İzmir’in Karataş semtinde bulunan tersanedeki yerli Rum denizci ustalarının Çaka Bey için çalışmalarını(Daş, 2017, s. 22).

Çaka Bey, İstanbul’u fethetmek için güçlü bir donanmaya sahip olmanın gerekliliğini kavramış bulunduğundan İzmir’de kırk parçalık bir donanma oluşturmuş ve bu donanmayı kara kuvvetleriyle de destekleyerek sahil yerleşimi olan Urla ile Foça’yı ele geçirmiştir. Kıyıda güçlü hale gelmesinin ardından Çaka Bey’in adalara yönelerek Sakız, Sisam, Midilli ve Rodos Adalarını ele geçirerek hâkimiyetini adalara doğru genişlettiği görülmektedir(Alexiad, VII, 8; Zonaras, s. 165). Çaka Bey’in Bizans’la Ege Denizindeki mücadelesi, Bizans’ın bölgedeki otoritesini sarsmış; Girit ve Kıbrıs Adalarında da Bizans’a karşı isyan hareketleri baş göstermiştir. Buralardaki isyan hareketlerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlaması açısından Çaka Bey’in faaliyetleri önemli olduğu gibi, Çaka Bey’in Bizans’a karşı Ege Denizi hakimiyet mücadelesinin ikinci safhasında bu isyanlar Çaka Bey’in başarısına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Çaka Bey’in Bizans’la mücadelede her fırsatı değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir.

Çaka Bey’in İzmir ve adalardaki faaliyeti İmparator Aleksios Komnenos’u rahatsız etmiş ve Çaka Bey’e karşı bir donanma hazırlatmıştır. Başında Niketas Kastamoniates’in bulunduğu Bizans donanması ile Çaka Bey’in donanması arasında gerçekleşen savaşta Çaka Bey galip gelmiştir. Koyun Adaları⁴ Zaferi adıyla tarihe geçen bu zafer, tarihi kesin olmamakla birlikte (1089/1090?) Türklerin denizlerde Bizans’a karşı kazanmış olduğu ilk zafer olarak tarihe geçmiştir.

Niketas Kastamoniates komutasındaki donanmasının Çaka Bey karşısında mağlup olması üzerine İmparator Aleksios Komnenos, Konstantin Dalassenos komutasında ikinci bir donanmayı Ege Denizi’ne göndermiştir. Opus adlı bir yardımcısı bulunan Dalassenos’un donanmasında Peçenek ve Uzlardan oluşan ücretli askerlerin yanında Flanderli Şövalyeler de bulunmaktaydı. Bizans donanması Ege’ye geldiğinde doğrudan Sakız adasına ilerlemiş, adaya çıkarma yaparak adadaki kaleyi kuşatmıştır. Mancınıklarla kaleyi dövüp kalede bir gedik açıldıktan sonra askerler kaleye girmeyi beklerken Dalassenos ve Opus, askerlerin şehre girip yağmalamasından ve kendilerine bir şey kalmayacağından endişelenerek askerlerin Sakız’a girmesini engellemişlerdir.

Sakız Adasındaki gelişmeler karşısında İzmir’de bulunan Çaka Bey, durumdan haberdar olduğunda hazırda bekleyen donanmasıyla Sakız adasına doğru yola çıkmıştır. Çaka Bey’in donanmasıyla harekete geçtiği haberi Bizans amiraline ulaşınca, Opus komutasında bir donanmayı Türk donanmasıyla karşılaştığı yerde savaşması emriyle Çaka Bey’e karşı göndermiştir. Opus, Çaka Bey ile karşılaşmış ancak savaşmaya cesaret edememiş ve Sakız’a geri dönmüştür. Opus’un Çaka Bey’le bir savaşı göze alamayarak Sakız’a geri dönmesi, Çaka Bey’in yeni bir zafer kazandığı anlamına gelmektedir. Çaka Bey, Opus’un peşinden hareket ederek Sakız Adasına gelmiş ve Bizans donanmasıyla mücadeleye başlamıştır. Mücadele sırasında Çaka Bey, askerlerini karaya çıkardığında sayarak deftere not etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı döneminde askerlerin savaş meydanında sayılması usulü, Çaka Bey tarafından Sakız Adası’nda gerçekleştirilmiştir. Daha sonra askerleriyle önce şövalyeleri oklarla atlarını vurmak suretiyle düşürüp etkisiz hale getirmiş ve Dalassenos ile Opus’u limandaki gemilerine sığınmak zorunda bırakmıştır. Bizans askerlerinin Sakız’ı boşaltmasıyla kale, Çaka Bey’in idaresine geçmiştir.

⁴ Koyun Adaları, Çeşme ile Sakız Adası arasında bulunan küçük adalardır.

Bu olayların tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte Akdes Nimet Kurat'a göre, 1090 yılından önce olmalıdır. Çünkü Bizans, 1090 yılında adalara kuvvet gönderecek durumda değildir. Zira Peçenekler, bu dönemde İstanbul surlarına dayanmışlardı.

Çaka Bey'in yaptığı bütün seferler ve mücadelelerin Bizans'a dönük olduğu görülmektedir. Çaka Bey'in Anadolu'da bulunan diğer güçlerle iyi ilişkiler kurarak yönünü Bizans'a dönmesi, onun faaliyetlerini hem meşrulaştırmış hem de kendine taraftar bulmada onu desteklemiş olmalıdır. Çaka Bey'in Bizans ile mücadelesinde müttefiki iki güç bulunmaktaydı. Bunlardan biri Anadolu'da hâkimiyet kurma faaliyetlerinin henüz başında bulunan Selçuklular, diğeri de Balkanlarda Çaka Bey ile aynı zamanlarda Bizans'a karşı muhalefetin liderliği konumunda bulunan Peçeneklerdi.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 'Ayn Saylam mevkiinde (4 Haziran 1086) Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'la yaptığı mücadelede şehit düşmesinin (Kırpık, Akyol, 2012, s. 286, 287) ardından Anadolu Selçuklu Devleti'nin içine düştüğü durumun Bizans tarafından değerlendirilememesinin nedeni de Peçeneklerin Balkanlarda Bizans'a taarruzu olarak yorumlanmaktadır(Kurat, 2016, s. 196).

Peçenekler, Balkanlarda Ortodoks kilisesi tarafından heretik bulunan Bogomiller ve yerel yöneticilerle de iş birliği yaparak Bizans ile mücadele ediyorlardı(Ostrogorsky, 2011, s. 332). Anna Komnena'ya göre, Çaka Bey'e donanma hazırlama ve denizlerde Bizans aleyhine hâkimiyet kurma fırsatını veren de Peçenek saldırılarıydı(Alexiad, VII, 8. 1). İstanbul'u fethetme niyetinde olan Çaka Bey'in, Balkanlarda Bizans'la mücadele halinde olan Peçeneklerle ortak düşmana karşı münasebette bulunması doğaldır. Muhtemelen Çaka Bey, Ege Adaları hâkimiyeti mücadelelerinde Bizans donanmasında görevli Peçeneklerle temas kurmuştu(Alexiad, VII, 8. 6). Peçenekler, Bizans'la giriştikleri birçok mücadelenin ardından 1090 yılında İstanbul önlerine kadar ilerleyerek Bizans için ciddi bir tehdit unsuru olmuşlardır. Peçeneklerin İstanbul surlarına dayandığı bir zamanda Çaka Bey, Bizans'a karşı Peçenekler ve Bizans ordusundaki Türklerle temasa geçmiş olmalıdır. "Çaka Bey ile Peçeneklerin anlaşıp 1091 yılının baharında Bizans'a nihai darbeyi vurmaya kararlaştırdığı düşüncesi" (Kurat, 1966, s. 40) bir çıkarımdır. Birbirlerinin hareketini dolaylı olarak destekleyen bu iki gücün 1091 yılının ilkbaharında güçlerini birleştireceklerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak iki gücün doğal müttefik oldukları görülmektedir. Kanaatimizce ortaya çıkabilecek bu durum, Aleksios Komnenos'un endişesi olmalıdır. Dolayısıyla Çaka Bey'in Levunion/Lebonuion Muharebesi'nde Peçeneklerin yardımına niçin gitmediğini sorgulamanın tarihî bir altyapısı yoktur. Ancak Çaka Bey'in, Peçeneklere gönderdiği elçi heyeti vasıtasıyla Peçenekleri, Gelibolu Yarımadasının fethine teşvik ettiği bilinmektedir(Alexiad, VIII, 3. 2).

Aleksios Komnenos bu zorlu durumda kendine yeni müttefikler aramış, Batı'dan yardım talebinde bulunmuştur(Ostrogorsky, 2011, s. 334). Bizans'ın güneyden Çaka Bey, kuzeyden Peçenek saldırılarına uğramasının arifesinde imdadına Kumanlar yetişmiş ve Aleksios, Kumanlarla ittifak yaparak Peçenekleri 29 Nisan 1091 Levunion Savaşında mağlup etmiş ve Peçenek boy birliğini dağıtmıştır(Alexiad, 8. 4. 1-6; Zonaras, XVIII. 23; Kurat, 1966, s. 253-268). Steven Runciman'ın ifadesiyle Aleksios Komnenos, tam bu ortamın ustasıydı(Runciman, 2008, s. 60).

Peçeneklerin, Kumanlar vasıtasıyla bertaraf edilmesi, Çaka Bey'i Bizans karşısında tek başına bırakmıştır. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Çaka Bey'i siyaseten yalnız bıraktıktan sonra onun hakkında istihbarat toplamaya başlamıştır. Çaka Bey'in İzmir ve adalarda kendini güçlendirdiğini ve imparator/basileus unvanını kullandığı haberlerini alıyordu. Dolayısıyla Çaka Bey, hem siyasi/askerî faaliyetleri hem de yaşantısıyla imparator için tehlikeliydi. Neticede imparatorun bu rahatsızlığı 1092 yılında Çaka Bey'e karşı bir sefer

düzenlemesine yol açmıştır. 1092 yılında Dalassenos komutasında Midilli Adasına üç ay sürecek bir sefer düzenlenmiş, Çaka Bey, Midilli'yi Bizans donanmasına karşı savunsa da sonunda Bizans'a terk etmek zorunda kalmıştır.

Midilli'yi ele geçiren Dalassenos buradan Sisam adasına yönelir ve burayı da bir hücumla ele geçirir. Midilli ve Sisam'ı ele geçiren Dalassenos, İstanbul'a geri döner. Buradan anlaşılan Sakız ve Rodos adalarına bir müdahalesi söz konusu değildir. Dalassenos'un İstanbul'a dönme sebebi olarak Girit ve Kıbrıs adalarında çıkan isyanlar gösterilmektedir. Bizans, Girit ve Kıbrıs'ta çıkan isyanlardan dolayı donanmasını buralara sevk etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu durum Çaka Bey'e rahat bir ortam sağlamış ve yeniden büyük bir donanma oluşturma imkânı vermiştir. Çaka Bey hazırlamış olduğu donanma ile Bizans'ın eline geçmiş olan Midilli ve Sisam'ı tekraren geri almayı başarmıştır. Çaka Bey'in baştan beri amacı, Bizans'ı zor durumda bırakmak, mümkün olabilirse de İstanbul'u fethetmekti. Bunun için yönünü Marmara kıyılarına çevirerek Edremit'i ele geçirmiş ve Çanakkale Boğazı'nın doğu yakasında bulunan Abydos'u kuşatmıştır. Çaka Bey'in Abydos'u kuşatması, Bizans İmparatorunu ciddi ölçüde rahatsız etmiştir.

Çaka Bey'in Ölümü

Çaka Bey'in bölgedeki faaliyetlerinin Bizans İmparatorunu rahatsız ettiği kadar kendini Anadolu'nun tek hâkimi olarak gören Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ı da rahatsız etmiş olmalıdır. Bu anlamda Çaka Bey'in Türkiye Selçuklularıyla olan münasebetini gözden geçirmek gerekmektedir.

Çaka Bey'in Selçuklularla olan ilişkilerine baktığımızda, onun Anadolu'nun ilk Türk fâtilhleriyle birlikte Malazgirt zaferinin hemen akabinde fetih hareketlerinde bulunduğunu biliyoruz. Çaka Bey'in esaret hayatından sonra İzmir'de ve adalarda faaliyetlerde bulunduğu sırada Türkiye Selçuklularının ilk Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın yönünü doğuya döndüğü (Kırpık, Akyol, 2012, s. 285-287), dolayısıyla Çaka Bey ile Türkiye Selçukluları arasında bir hâkimiyet mücadelesinin olmadığı görülmektedir. Ancak bu iki gücün Anadolu hâkimiyeti için mücadele edeceği muhakkaktır. Zira hâkimiyet söz konusu olduğunda ortak düşmana karşı ortak hareket etme düşüncesi bir yere kadar sürmektedir.

Çaka Bey'in Selçuklu devlet felsefesinin içinden çıktığı ve bu yapıyı çok iyi bildiği düşünülebilir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1086'da vefatından sonra İznik merkezli Türkiye Selçuklularının başına hanedan mensubu olmayan Ebu'l-Kasım ve onun ardından Ebu'l-Gazi'nin geçmesi ve 1086-1092 yılları arasında Türkiye Selçuklularının bu iki kardeş tarafından yönetilmesi Çaka Bey'i rahatlatmış olmalıdır. Ebu'l-Kasım ve Ebu'l-Gazi dönemlerinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin, Sultan Melikşah tarafından baskı altında tutulma politikası da Türkiye Selçuklularının dış politikada etkin olmasını engellemiştir. Bu durum Çaka Bey'in Batı Anadolu'da daha rahat hareket etmesini sağlamış olmalıdır.

Ebu'l-Kasım'ın Emir Porsuk'un saldırısına kadar Çaka Bey ile ittifak halinde olduğu düşünülebilir. Zira Çaka Bey'in Ege Adalarında faaliyete başladığı bir sırada Ebu'l-Kasım'ın da Nikomeia/İzmit üzerine bir saldırı hazırlığı içinde olması bu ihtimali ortaya çıkarmaktadır (Alexiad, VII. 8. 4; Turan, 1998, s. 84; İlgürel, 1993, s. 187). Ancak Melikşah'ın Türkiye Selçukluları üzerine Emir Porsuk ve ardından Emir Bozan'ı göndermesi, Ebu'l-Kasım'ın Bizans ile mücadeleyi bırakmasına ve İznik'e çekilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Çaka Bey'in Ebu'l-Kasım ile Bizans üzerine kuvvetli bir ittifak yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Peçeneklerin, Bizans tarafından Kumanlar vasıtasıyla bertaraf edilmesi, Bizans'a yönünü Anadolu'ya dönme fırsatı vermiştir. 1091 sonrası Peçenekler gibi Bizans'ı kuzeyden baskılayan ve Çaka Bey'e rahat hareket etme imkânı veren Peçeneklerin bertaraf edilmesi

sonrasında yalnız kalan Çaka Bey'in, amacı doğrultusunda faaliyetlerine devam ettiği ve hükümdarlara has kıyafetlere bürünerek kendisine “imparator”⁵ dedirttiği görülmektedir(Alexiad, IX. 1. 2) Bu durum Çaka Bey'in teb'ası ve Anadolu'daki nüfuzuyla ilgili olmalıdır.

Sultan Melikşah'ın vefatı sonrasında, Kılıç Arslan ve kardeşi Kulan Arslan'ın İznik'e gelmeleri ve Kılıç Arslan'ın tahta oturmasıyla hem Türkiye Selçuklu Devleti için hem de Anadolu için yeni bir dönem başlamıştır. Artık tahta hanedan üyesi (kut sahibi) bir yönetici bulunmaktadır. Sultan I. Kılıç Arslan tahta oturduğunda çevredeki yerel yöneticiler içerisinde en güçlüsü Çaka Bey'dir. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'in kızıyla evlenmesi de Çaka Bey'in nüfuzuyla ilgilidir. Bu akrabalık bağının kurulması, iki tarafın da birbirinden emin olmak amacıyla olduğunu göstermektedir. Sultan Kılıç Arslan tahta oturduğunda Çaka Bey'den başka, Batı Anadolu'da kendine rakip olarak görebileceği bir oluşum bulunmamaktaydı. Anna Komnena'nın 1091 yılı sonrasında Çaka Bey'in siyasî gücünü anlatan;

“...Çaka'ya ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgiler geldi; karada ve denizde uğradığı yenilgilerin hiçbiri bu adamı ilk tasarılarından vazgeçirmemişti; tersine o, kendine Emir[Basileus] dedirterek hükümdarlara özgü kılıklara bürünmüştü ve sanki kendisinin hükümdarlık sarayı[nın bulunduğu kent] imiş gibi İzmir'de oturup, yeniden adaları talan etmek, Byzantion'un kendisine kadar gelmek ve eğer olabilirse İmparatorlukta baş makama[taht'a] çıkmak için bir donanma hazırlamakta idi...”

Şeklindeki kayıtları Çaka Bey'in bu dönemdeki vaziyeti hakkında bir fikir vermektedir(Alexiad, IX. 3. 1-4).

Çaka Bey'in Basileus/İmparator ünvanını kullanıp kullanmadığı kesin olmasa da (ki bize göre Çaka Bey'in akıbeti göz önünde bulundurulduğunda kullanmış olması daha muhtemeldir) bir sultan gibi davrandığı aşikârdır. Bu durumda Çaka Bey-Türkiye Selçuklu ilişkilerinde çatışma kaçınılmazdır. Nitekim Kılıç Arslan, Abydos kuşatması sırasında Çaka Bey'i öldürmüştür. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i öldürmesinde, Çaka Bey'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerini kendi çıkarı hilafına görmesi yatmalıdır. Eserinin birçok yerinde babasının zekâsı ve idarî kabiliyetini öven bir anlatımı olan Anna Komnena'nın, Çaka Bey'in ölümü bahsinde aktardığı mektubun gerçekliği de şaibelidir. Kanaatimizce Anna Komnena'nın bu mektup ve mektuba istinaden I. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i öldürdüğünü aktarmasının nedeni, Çaka Bey gibi güçlü bir düşmanın bu şekilde bertaraf edilmesini Aleksios Komnenos'a mal etmek ve bu durumu Aleksios'un bir başarısı gibi göstermek istemesidir. Mektubun ve Çaka Bey'in mektuba istinaden öldürülmesi aktarımının bu düşünceye dayandırılması mümkünse de mektuptaki; “... Biliyorsun ki Sultan'lık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa, senin kayın baban Çaka görünüşte Rum devletine karşı silahlanıyor ve kendisine Basileus dedirtiyor...”(Alexiad, IX. 3. 2) ifadeleri, Batı Anadolu hâkimiyeti için birbirlerine rakip olan Kılıç Arslan – Çaka Bey ilişkilerinde, yönetsel meşruiyete dair dönemin bakışını yansıtmaya açıksından önemlidir.

Bize göre Sultan Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i bertaraf etmesi, onun Malatya üzerine yapacağı seferle de alakalı olmalıdır. Muhtemelen Kılıç Arslan, Malatya üzerine düzenlediği sefer öncesinde başkente yakın, güçlü ve yaşantısı itibariyle sultanvarî bir beyin varlığından

⁵ Anna Komnena'nın eserini Türkçeye çeviren Bilge Umar, Çaka Bey için kaynağın kullandığı *Basileus*=*Kral*, *İmparator* sözcüğünü Emir olarak çevirmiş ve bu tercihini de Çaka Bey'in İmparator ünvanını kullandığına dair bir bilginin bulunmamasına dayandırmıştır. Bkz. *Alexiad*, s. 265, d.n. 2; Anna Komnena'da Ebu'l-Kasım için *Αμῆρ*/Emir ünvanı kullanılmış, Kılıç Arslan'a yazılan mektupta *σουλτάν* /Sultan ünvanı kullanılmış, Çaka için ise *Βασίλευς* /İmparator ünvanı kullanılmıştır. Anna Komnena'daki bu durumdan hareketle, Çaka Bey'in İmparator ünvanını kullandığı ve yine kaynaktaki anlatıdan çevresine de kendisini İmparator olarak lanse etmeye çalıştığı görülmektedir. Çaka Bey'in “sultan” yerine “imparator” ünvanı kullanması, onun hem Selçukluların düşmanlığından emin olmak istemesi hem de asıl amacının İstanbul'u fethetmek oluşuyla ilgili olmalıdır. (Ünvanlar için bkz. Anna Comnena, *Alexiadis*, *Corpus Scriptorum Historiae Bizantinae*, Ed. B. G. Niebuhrii, Bonnae, 1839, VII. 8. 7, IX. 2-4)

rahatsız olmuştur. Kılıç Arslan, Çaka Bey'i ortadan kaldırmak ve Bizans ile antlaşma yapmak suretiyle batı sınırlarının güvenliğini sağlamış ve İlhan'ı İznik'te bırakarak, 1095 yılında Malatya üzerine yürümüştür(Turan, 1998, s. 98). Bu bağlamda Çaka Bey'in ölümü hadisesinin en geç 1095 yılında gerçekleşmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

Anna Komnena, 1096 yılında gerçekleşen I. Haçlı Seferini kapsayan on birinci kitapta Çaka Bey'i yeniden anmaktadır. Eserde daha önce, Abydos kuşatması sırasında Kılıç Arslan tarafından öldürülen Çaka Bey'in tekrar anılması, Çaka Bey'in ölümü hususunda bazı tartışmalara yol açmıştır. Kanaatimizce Anna Komnena'nın on birinci kitapta Çaka Bey olarak andığı şahıs, Çaka Bey'in ardıllarından biri olmalıdır. Çaka Bey'in bir müddet ortalarda görünmemesi ihtimali, Çaka Bey'in uzun yıllar boyunca mücadeleden uzak kalacak yapıda bir şahsiyet olmadığı gerçeğiyle çelişmektedir. Çaka Bey'in kişilik özelliği olan aksiyonerlik de 1096 yılı Ege dolaylarında adı geçen kişinin büyük olasılıkla Çaka Bey'in ardıllarından biri olduğu olasılığını kuvvetlendirmektedir. Bu kişinin Çaka Bey'in oğlu mu? olduğu veya bir akrabası mı? olduğu bilinmemekle birlikte, I. Haçlı Seferinin arifesinde Türklerin Batı Anadolu'daki etkinliklerini yeniden arttırdıkları görülmektedir.

Anna Komnena, Aleksios Komnenos'un Batı Anadolu kıyılarında nasıl yeniden hâkimiyet kurduğunu detaylarıyla kaydetmektedir. Burada Çaka olarak anılan kişi, Çaka Beyliğinin başında bulunan bey, Türkiye Selçuklu başkenti İznik'in düştüğünü öğrenmesi ile birlikte, direnişin anlamsız olacağını düşünerek İzmir'i teslim etmiş ve İzmir ahalisi Bizans hâkimiyetini kabul edişinin akabinde kılıçtan geçirilmiş, esere göre bu kıyıda on bin kişi katledilmiş, beyliğin yönetici zümresi de Göller Yöresi yönüne çekilmiştir.

Çaka Bey'in Ailesi

Çaka Bey'in ne zaman ve kiminle evlendiği bilinmemekle birlikte onun en az bir kızı olduğu bilinmektedir. Zira Çaka Bey, kızını Sultan I. Kılıç Arslan'la evlendirmiş ve Sultan'ın kayınpederi olmuştur(Alexiad, s. 270, 271). Bu evliliğin Kılıç Arslan'ın tahta oturduğu (1092 yılı sonu ya da 1093 yılının başında) tarihin sonrasında olmuş olması tarihin seyrine daha uygundur. Öncesinde I. Kılıç Arslan'ın İsfahan'da göz hapsinde olduğunu biliyoruz.

Çaka Bey'in Bizans amirali Konstantinos Dalassenos'la birebir konuşması esnasında ona yaptığı, çocukları evlendirme/dünür olma teklifinden (Alexiad, s. 233) yola çıkılarak onun bir çocuğunun daha olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Ancak ilgili kayıta bu çocuğun cinsiyeti hakkında bir emare bulunmamaktadır. Çaka Bey ile Dalassenos arasındaki bu konuşmanın, 1092 yılından daha önce olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda Çaka Bey'in burada bahsettiği çocuğunun daha sonra Kılıç Arslan'la evlendirdiği kızı olması da muhtemeldir. Yani bu konuşmadan hareketle Çaka Bey'in bir çocuğunun daha olduğu çıkarımı yapılamamaktadır. I. Haçlı Seferi sırasında İznik'in Aleksios Komnenos tarafından şehirdeki Türklerle anlaşma yapılarak teslim alınması, şehrin bir Haçlı yağmasına uğramasını engellemiş ve Bizans, İznik'e sahip olmuştur. Kılıç Arslan'ın eşi olan Çaka Bey'in kızı hakkında son kayıt, İznik'in Haçlı kuşatmasından faydalanan Bizans tarafından zaptı ile bağlantılıdır. Bizans'a teslim edilen İznik'teki esirler arasında Kılıç Arslan'ın çocukları, kız kardeşi ve eşi olan Çaka'nın kızı da vardı. Aleksios Komnenos bu asil esirleri Batı Anadolu kentlerini ele geçirmekte koz olarak kullandı. Çaka Bey'in kızı ve Kılıç Arslan'ın eşi olan bu hatunun, Bizans'ın Selçuklu başkenti İznik'i ele geçirmelerinin ertesinde esir alındığı ve İzmir'i Türklerden almaya gelen Bizans ordusu tarafından İznik'in düştüğünün nişanesi olarak gösterilmek üzere alıkonulduğu, Batı Anadolu'nun Bizans'ın eline geçmesinin ardından da herhangi bir karşılık beklenmeksizin Sultan'ın yanına gönderildiği kaydedilmektedir(Alexiad, s. 337).

Aleksiad'da Çaka Bey'in Bizans'a karşı Midilli Adasının merkez kalesini savunma görevini verdiği Galabatzés/Yalvaç adlı bir erkek kardeşi vardır. İzmir'in Bizans eline geçmesinin ardından Çaka Beyliğinin yönetici zümresinin göller yöresine çekildiği bilinmektedir. Bu durum Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç için de geçerlidir. Kanaatimizce Isparta ilinin Yalvaç ilçesinin adıyla Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.

Sonuç

Çaka Bey'in hayat hikayesi ile ilgili kaynaklarda bulunan kayıtlar arasındaki boşlukların araştırmacılar tarafından doldurulduğu görülmektedir. Bu durum Çaka Bey'in hayat hikayesi yazımında subjektif bir tarzın bulunduğunu göstermektedir. Bütün bilinmezliklere rağmen Çaka Bey'in hayatına dair kaynaklardaki verilerin tarihsel olay örgüsü içinde, bütüncül bir yaklaşımla Çaka Bey'e ait bir objektif biyografinin yazılmasının mümkün olduğu görülmektedir.

Çaka Bey'in Anadolu'nun ilk fatihlerinden biri olarak tarih sahnesine çıkışından (1071 sonrası) Kılıç Arslan tarafından öldürülmesine kadar (1095) geçen tabiri yerinde ise bizce alacakaranlık hayatı, Anadolu'nun ilk fetih faaliyetlerinde Danişmend Gazi, Kara Togan, Sultan Turasan gibi beylerle birlikte gaza yaptığı dönem, Bizans sarayında esaret dönemi ve İzmir'e gelip Bizans aleyhine faaliyet gösterdiği dönem olmak üzere üç aşamada ele alınabilmektedir. Danişmend-nâme'deki veriler ile Alexiad'daki verilerin örtüşmesi, Danişmend-nâme'deki Çavuldur Çaka ile Anna Komnena'nın kaydettiği Çaka'nın aynı kişi olduğunu göstermektedir. Önemli bir Türk fatihi olarak temayüz eden Çaka Bey'in adı, kökeni, siyasî-askerî faaliyetleri ve ölümü gibi hayatının neredeyse bütün aşamalarına bir bilinmezlik hâkimdir. Çaka'nın bir sıfat olduğu ve Çaka Bey'in Çavuldur boyunun beyi ile bir sıhri bağının varlığı anlaşılmaktadır. "Çaka" sözcüğünün menşeinin "çocuk, küçük" anlamlarına gelen "Çağa" olması ve Dânişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka'nın "Küçük Çavuldur, Genç Çavuldur" şeklinde anlaşılmasının olayların akışına daha uygun olduğu görülmektedir.

Danişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka ile Alexiad'da geçen Çaka'nın aynı kişi olduğu, Danişmend-nâme ile Alexiad'ın verilerinin örtüşmesinden anlayabiliriz. Çaka'nın Bizans sarayındaki esaret yıllarında sıradan bir esir gibi muamele görmemesi ve İzmir civarında faaliyet sürdüren Türklerin, Çaka'nın liderliğini kabulü onun Türkler arasında tanındığını ve asil bir soydan geldiğini göstermektedir. Çaka Bey, İzmir İmparatoru unvanıyla İzmir'deki yerli ahaliye de otoritesini kabul ettirerek sahiller ve adalarda Türk hâkimiyetini kurmuş ve tarihe ilk Türk denizcisi olarak geçmeyi başarmıştır. Onun fetih hareketi kaynaklardan takip edilebilmektedir.

Kaynaklardan hareketle Çaka Bey'in nihai hedefinin İstanbul olduğu ve bu hedefi gerçekleştirmek için bütün enerjisiyle mücadele ettiği görülmektedir. Bu hedefe ulaşmak için Balkanlarda Bizans sınırlarına girmiş olan Peçenekler ile münasebet kurmuş ve Bizans'ı iki yönden kuşatma altına almaya çalışmıştır. Ancak bazı çalışmalarda iddia edildiği gibi Çaka Bey, Peçenekleri Kumanlar karşısında yalnız bırakmak gibi bir ithamı hak etmemektedir. Zira Çaka Bey ile Peçeneklerin anlaşıp 1091 yılında Bizans'a nihai darbeyi vuracakları düşüncesi bir çıkarım olup Çaka Bey'in Levunion Muharebesi öncesinde Peçenekler ile birleşme gibi bir amacı yoktur. Birbirlerinden bağımsız hareket eden iki gücün (Peçenekler-Çaka) birleşme ihtimalinin Bizans'ın endişesi olduğu açıktır. Dolayısıyla Çaka Bey'in Peçeneklerin yardımına neden gitmediğini sorgulamanın tarihî bir altyapısı yoktur.

Çaka Bey'in faaliyetlerinden rahatsız olan Bizans'ın daha önce Peçeneklere karşı Kumanları kullandığı gibi Çaka Bey'e karşı da Selçukluları kullanma gayretinde olduğunu görüyoruz. Çaka-Selçuklu münasebetlerinin tarihi seyrine baktığımızda bu iki gücün

çatışacağını görmek mümkündür. Çaka Bey'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerinin başlangıcında Türkiye Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın doğu ile meşguliyeti ve bu mücadelede hayatını kaybetmesiyle (1086) oğulları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan'ın, Anadolu politikası doğrultusunda büyük Sultan Melikşah tarafından göz hapsine alınması ve İsfahan'a götürülmeleriyle Türkiye Selçuklu Devleti naib-i saltanatlar tarafından idare edilmiştir. İznik'te bir sultanın bulunmaması hali Çaka Bey'i rahatlatmış olmalıdır. Sultan Melikşah'ın vefatı (1092) sonrasında Kılıç Arslan'ın tahta oturmasıyla Selçuklu-Çaka münasebetlerinde yeni bir dönem başlamıştır. Artık tahta hanedan üyesi (kut sahibi) bir yönetici bulunmaktadır. Kılıç Arslan'ın tahta oturduğu sıralarda yakın çevredeki yerel yöneticiler içinde en güçlüsünün Çaka Bey olduğu görülmektedir. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'in kızıyla evlenmesi de Çaka Bey'in nüfuzu ile ilgilidir. Bu akrabalık bağının kurulması, iki tarafın da birbirinden emin olmak amacıyla olduğunu göstermektedir.

Çaka Bey'in ölümü bahsinde Anna Komnena'nın naklettiği mektubun gerçekliği tartışılrsa da mektuptaki ifadelerin dönemin yönetsel meşruiyetine dair bakışını göstermesi açısından önemlidir. Kanaatimizce Anna Komnena'nın bu mektup ve mektuba istinaden I. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i öldürdüğünü aktarmasının nedeni, Çaka Bey gibi güçlü ve kurnaz bir düşmanın bu şekilde bertaraf edilmesini Aleksios Komnenos'a mal etmek ve bu durumu Aleksios'un bir başarısı gibi göstermek istemesidir. Kılıç Arslan'ın kayınpederi Çaka Bey'i öldürmesinde, Çaka Bey'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerini kendi çıkarı hilafına görmesi yatmalıdır. Sultan Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i bertaraf etmesi, Malatya üzerine düzenleyeceği seferle de ilişkili olmalıdır. Muhtemelen Kılıç Arslan, Malatya üzerine düzenlediği sefer öncesinde başkente yakın, güçlü ve yaşantısı itibariyle sultanvarî bir beyin varlığından rahatsız olmuştur. Bu durumda Çaka Bey'in ölümünün en geç 1095 yılında gerçekleşmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

Kaynakça

I. Ana Kaynaklar

- Anna Komnena (1996), *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar) İstanbul: İnkılâp Kitabevi; Kaynağın Çaka Bey'in ölümüne kadar olan kısmının (I. cilt) Grekçe-Latince versiyonu için bkz. Anna Comnenae (1839), *Alexiadis*, Corpus Scriptorum Historiae Bizantinae, Ed. B. G. Niebuhrii, Bonnae.
- Dânişmend Gazi Destanı*, (Haz. Necati Demir) Ankara: Hece Yayınları.
- Ioannes Zonaras (2008), *Tarihlerin Özeti*, (Çev. Bilge Umar) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Zahireddin Nişaburî (1332), *Zeyl-i Selçuknâme*, (Ebû Hamid Muhammed b. İbrahim) Tahran.

II. BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

- Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri (HR.SYS.): 82/1.
- Rumeli Müfettişliği Defterleri (TFR.I.MN.): 46/4511.
- Yabancı Arşiv Makedonya (YB.021): 74/45.

III. Araştırma-İnceleme Eserler

- Akyol, H. (2018), "Selçuklu-Bizans-Peçenek ilişkileri çerçevesinde Çaka Bey'in dış siyaseti", *I. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu Bildirileri 24-26 Mart 2017*, Ankara: TTK Yayınları, s. 135-143.
- Arı, K. (2013), "Emir Çaka, Çakan Bey ve İlk "Deniz Feneri"", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, c. 1, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 36-45.
- Ayan, E. (2018), "Çaka Bey'in katledilmesi ile ilgili düşünceler", *I. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu Bildirileri, 24-26 Mart 2017*, Ankara: TTK Yayınları, s. 53-72.

-
- Daş, M. (2017), “Çaka Bey”, *Çaka Bey*, (Ed. Refik Turan, Güray Kırpık) Ankara: TTK Yayınları, s. 22-23.
- Gregory, T. E. (2011), *Bizans tarihi*, (Çev. Esra Ermert), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlgürel, M. (1993). “Çaka Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c.8). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 186-188.
- Kırpık, G., Akyol, H. (2012), “Kutalmışoğlu Süleymanşah”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan) Ankara: Grafiker Yayınları, s. 283-288.
- Kurat, A. N. (1966), *Çaka Bey*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kurat, A. N. (2016), *Peçenekler*, (Haz. Ahsen Batur) Ankara: TTK Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2011), *Bizans Devleti tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan) Ankara: TTK Yayınları.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri tarihi*, C. I, (Çev. Fikret İşıltan) Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, F. (1999), *Oğuzlar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Turan, O. (1998), *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
-

Çin Türkistan Avazı Dergisi ve Dergiye Göre Doğu Türkistan Mücadelesi*

Chinese Turkestan Avazı Magazine and the Struggle for East Turkestan According to the Magazine

Mustafa ASLAN**

Öz

Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi, Çin'in yayılcı politikaya izlemeye başladığı XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Bu yüzyılın ortalarında Türkler arasındaki iç mücadeleleri kullanan Çinliler kısa süre içerisinde Türkistan coğrafyasına hâkim olmuştur. Çinlilerin, bölgeyi ele geçirmesinin ardından Doğu Türkistan'a Sincan adını vererek, buradaki Türk varlığını elimine etmeye başlamışlardır. Bu asimile politikaları ise günümüze kadar sürecek Doğu Türkistan davası döneminin başlangıcı olmuştur. Bu çalışmada, Doğu Türkistan davasının önde gelen isimlerinden İsa Yusuf Alptekin'in yayınladığı ilk dergilerden biri olan "Çin Türkistan Avazı" adlı dergiyi incelemeyi ve dergide yer alan Türkistan mücadelesi hakkındaki haberlerin analiz edilmesini amaçlamaktadır. Derginin konusu Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesinin tarihi ve dönemin siyasi, sosyal, ekonomik olaylarını içermektedir. Ayrıca bölge halkının Çin ve Rusya ile yaşadığı problemler, dönemin tanığı olarak dergide yer bulmuştur. Çalışmanın yöntemi, derginin Arap harfli Uyгурca metnin transkripsiyonu ve tarihsel-eleştirel bir yaklaşımla analizi şeklindedir. Çalışmanın önemi Doğu Türkistan ile ilgili çalışmalarda Uyгурca kaynaklardan yeteri kadar istifade edilmediği düşünüldüğünde, Doğu Türkistan tarihine ve kültürüne ışık tutan bu önemli kaynağı tanıtmak adına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan Mücadelesi, Çin Türkistan Avazı, İsa Yusuf Alptekin

Abstract

The struggle for the independence of East Turkestan dates back to the middle of the XVIII century, when China began to pursue an expansionist policy. In the middle of this century, the Chinese, using the internal struggles among the Turks, dominated the Turkestan geography in a short time. After the Chinese conquered the region, they named East Turkestan Xinjiang and started to eliminate the Turkish presence here. These assimilation policies have been the beginning of the East Turkestan cause period that will last until today. This study aims to examine the magazine named "China Turkestan Avazı", one of the first magazines published by İsa Yusuf Alptekin, one of the leading figures of the East Turkestan cause, and to analyse the news about the Turkestan struggle in the magazine. The subject of the magazine includes the history of the East Turkestan independence struggle and the political, social and economic events of the period. In addition, the problems of the people of the region with China and Russia were included in the magazine as witnesses of the period. The method of the study is the transcription of the Uyghur text of the journal in Arabic script and its analysis with a historical-critical approach. The importance of the study Considering that Uyghur sources are not sufficiently utilised in studies on East Turkestan, introducing this important source that sheds light on the history and culture of East Turkestan will contribute to the field.

Keywords: East Turkestan Struggle, Chinese Turkestan Avaz, İsa Yusuf Alptekin

Extended Summary

Turkestan is a vast geography starting from Khorasan region of Iran to Dunhuang region of China and including many regions from Mongolia to South Siberia. It has been called by different names throughout history. Until the mid-XIXth century, it was called "Turkestan" or "Turkish Homeland". The part of this vast region under the sovereignty of the People's Republic of China is called East Turkestan, and the regions under the sovereignty of the Soviet Union are called West Turkestan.

China's invasion of East Turkestan in 1754 led to a long-lasting resistance movement of the Turks. However, this resistance was not enough against China's oppressive policies and

* 4 Mayıs 1934 tarihinde İsa Yusuf Alptekin tarafından çıkarılan Çin Türkistan Avazı Dergisi adlı dergi Osmanlıca harflerle Uyğur Türkçesi'yle yazılmıştır. Çalışmanın konusunu dergide yer alan Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesiyle ilgili haberler oluşturmaktadır. Bu çalışma, 2021 yılında dergi Türkiye Türkçesine çevrilen "Doğu Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi: Çin Türkistan Avazı Dergisi Hakkında Bir Değerlendirme" adlı kitaptan faydalanılarak üretilmiştir.

** Arş Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aslmstf88@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4158-2364

many Muslim elements had to recognise Chinese sovereignty. Nevertheless, some Turkic tribes continued their resistance and achieved various successes until the XIXth century.

Although Turks achieved significant successes in the Turkestan resistances in 1826, 1831, 1846 and 1854, they could not ensure their long-term independence. In 1862, the Dungan Uprising in China became a new source of hope for the Turks of Turkestan. Taking advantage of this uprising, Turks captured important cities such as Kashgar, Yarkend and Turfan until 1868.

Diplomatic relations were established between both sides and treaties were signed with the Russians in 1872 and the British in 1873. However, Turkestan Turks realised their diplomatic weakness and started to send envoys to various countries. One of these envoys, Yakub Khan Kashgari, was sent to the Ottoman Empire and met with Sultan Abdulaziz. Sultan Abdulaziz supported the independence of Turkestan and provided military aid.

The Chinese took military action again in 1876-77 and regained control in Turkestan by capturing Turfan. As a result of these events, the 19th province of China, known as "Xinjiang" province, was created in 1884.

East Turkestan was occupied by the Qing Dynasty of China between 1878-1911, and during this period, Turks were subjected to oppression and persecution by the Chinese government. In 1911, with the establishment of the republic in China, Yang Zeng-xin, who was appointed as the first governor-general of East Turkestan, tried to prevent Turkish independence movements.

Since Yang knew that Turkestanis would oppose Chinese rule, he appointed local leaders in the administration and employed Turkestanis as civil servants. In this way, he aimed to break the resistance of the people against the Chinese and to bind the local leaders to himself. In addition, by encouraging bribery, he increased the welfare of Turkestanis who became officials and encouraged them to support the current administration.

Yang's policies and suppression of dissidents delayed the independence movements in East Turkestan. Yang's administration was also liked by the Chinese government and they planned to make Yang governor again in 1928. However, Yang was killed in a conspiracy led by his deputy Fan Yau-nau.

Yang's administration further violated the rights of Turks and increased discrimination in areas such as taxation, military service and education. In 1931, the arbitrary and oppressive practices of Chin Shu-jen, the governor-general of Xinjiang, led to an incident in which a Chinese official raped a Muslim woman. This incident aroused great anger and reaction among the Turks and led to a rebellion movement that started in the city of Kumul. The Qumul uprising spread all over East Turkestan in a short time and caused armed resistance of Turks in other regions. Chin Shu-jen administration lost power in the face of rebellions. At this time, Hodja Niyaz Haji also joined the rebellion and collaborated with Mehmet Emin Buğra and his friends, the leader of the uprising in the south of East Turkistan. In 1932, a great rebellion movement was launched under the leadership of Turkish leaders such as Mehmet Emin Buğra, Sabit Domalla, Muhammad Niyaz Âlem Ahunum. This movement aimed to liberate East Turkestan from Chinese rule and establish an independent state. On 7 November 1933, Khoja Niyaz Haji was declared as the President and Sabit Domalla as the Prime Minister and the establishment of the Republic of East Turkestan was announced. This republic went down in history as a state reflecting the historical, cultural and religious identity of the Turks.

With the establishment of a new state in East Turkistan, Isa Yusuf Alptekin continued his struggle for independence by organising in the fields of education and culture rather than

armed struggle. For this purpose, by establishing the Chinese Turkistan Avazı magazine, he first tried to announce their rightfulness in front of the world public opinion. In addition, the history of East Turkistan was mentioned in the magazine and the unlawfulness in the region during the relevant period was mentioned. It was tried to inform and guide the people in the region by including guiding articles in the magazine on how to carry out the struggle. In this respect, the magazine is a historical document by providing information about the period.

Giriş

Sincan olarak da bilinen Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesi, etnik, kültürel, dini ve jeopolitik faktörlerin bir araya gelmesiyle şekillenen karmaşık ve çok yönlü bir tarihsel anlatıdır. Bölge, çeşitli yabancı hakimiyet dönemleri, değişen siyasi manzaralar ve Sincan'daki en büyük etnik grup olan Uygur halkının kendi kaderini tayin etme arayışı ile işaretlenmiş uzun ve zengin bir tarihe sahiptir. Bu anlatı yüzyıllara yayılmakta ve çeşitli imparatorluklar, devletler ve ideolojilerle etkileşimleri içermektedir.

Öncelikle bu coğrafyayı tanımlayacak olursak; Türkistan'ın geniş toprakları, İran'ın Horasan bölgesinden başlayıp Çin'in Dunhuang bölgesine kadar uzanırken, Moğolistan'dan Güney Sibiry'a'ya kadar birçok bölgeyi içine almaktadır. Bu geniş coğrafya, tarih boyunca farklı adlarla anılırken XIX. yüzyıl ortalarına kadar "Türkistan" veya "Türk Yurdu" olarak adlandırılmıştır. Bu geniş bölgenin Çin Halk Cumhuriyeti hakimiyetindeki kısmına Doğu Türkistan olarak adlandırılırken, Sovyetler Birliği'nin egemenliğine giren bölgeler Batı Türkistan olarak adlandırılmaktadır (Taşağıl, 2012, s. 556; Togan, 1981, s. 1).¹

Doğu Türkistan'ın tarihi, M.Ö. 2. binyılın başlarında bölgede insan yerleşimine dair kanıtlarla birlikte antik çağlara kadar uzanmaktadır. Yüzyıllar boyunca İpek Yolu, Doğu Türkistan'ı Çin, İran ve Orta Asya kültürleri de dahil olmak üzere çeşitli medeniyetlere bağlamada önemli bir rol oynamıştır. Bu medeniyetlerden bölgede yerleşik olarak ilk bulunan Türk devletlerinden biri Hunlar olarak Çin kaynaklarında geçmektedir. M.Ö. 220 yılında kurulduğu bilinen Hun Devleti, M.Ö. 206 yılında Altay ve Tanrı dağları civarında hakimiyet sağladığı ve bugünkü Doğu Türkistan sınırları içerisinde birçok şehri hakimiyetine kattığı düşünülmektedir. Çinlilerle ilk mücadeleler de Hunlar zamanında başlamıştır. Hun Devleti'nin zayıflamasıyla Çinli Han İmparatorluğu bölgede uzun bir süre kontrolü sağlamıştır (Ögel, 2015, s. 6; Zhao, 2007, s. 141).

Hun Devleti'nin yıkılmasıyla 552 yılında Göktürk Devleti bölgede hakimiyet sağlamış (Yılmaz, 2015, s. 29), uzun bir süre Göktürk hakimiyeti süren bu topraklarda, bu devletin de yıkılmasıyla Uygurlar bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Çandarlıoğlu, 2004, s.11-12). Uygurlar, seferleriyle birçok Türk boyunu egemenliğine aldığı gibi Çin'i vergiye bağlamıştır. IX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Çinlilerin politikaları ve Kırgız akınları ile zayıflayan Uygurlar (Akkaya, 1943, s. 76), 840 yılından sonra bir bölümü Kansu'ya diğer bir kısmı ise bugünkü Doğu Türkistan topraklarına çekilmişlerdir. Sarı Uygurlar olarak da bilinen Kansu Uygurları, bugün Kansu Özerk Bölgesi'nde varlıklarını devam ettirmektedir. Doğu Türkistan civarında yerleşen Uygurlar ise İdikut Devleti'ni kurmuşlar, bir süre bağımsızlıklarını sürdürseler de diğer Müslüman Türk boylarıyla Karahanlı Devleti'ne bağlanmışlardır (Yıldırım, 2018, s. 100).

¹ Doğu Türkistan, Uluğ Türkistan'ın doğusunda ve Asya Kıtası'nın merkezinde yer alan bir ülkedir. Uluğ Türkistan, batıda Hazar Denizi'nden, doğuda Altay ve Altın Dağları'na, güneyde Horasan, Karakorum Dağları'ndan, kuzeyde Ural Dağları ile Sibiry'a'ya kadar uzanan ve 5.000.000 (beş milyon) kilometre karelik bir alana sahip olan Türk milletinin anavatanıdır. Uluğ Türkistan, aynı zamanda insanlığın en eski kültür ve medeniyet merkezlerinden biridir. Doğu Türkistan, güneyde Pakistan, Hindistan (Keşmir) ve Tibet; güneybatı ve batıda Afganistan ve Batı Türkistan; kuzeyde Sibiry'a; doğu ve kuzeydoğuda Çin, Moğolistan gibi ülkelerle komşudur. (Alptekin, 1975, s. 19)

Karahanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı XII. yüzyıl başlarında, Moğol asıllı Karahıtaylar Doğu Türkistan havzasına yerleşmişlerdir. Tüm Moğol boylarını tek bir çatı altında toplayan Cengiz Han döneminde ise Doğu Türkistan'a Moğollar yerleşmeye başlamışlardır. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Çağatay Hanedanlığı bölgede hakimiyet kurmuştur. Bu dönemlerde Uygurlar, Moğol Devleti'nin çeşitli kademelerinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Çağatay Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla bölgede Emir Timur, büyük bir imparatorluk kurmuştur. Timur'un ölümüyle Türkistan topraklarında uzun bir süre merkezi bir birlik sağlanamamıştır (Saray, 1997, s. 60-61; Hayit, 1975, s. 2).

Dağınık bir halde birçok Türk hanlıkları bölgede hakimiyetlerine devam etmiştir. Bunlardan Batı Türkistan'da Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları kurulmuştur. Doğu Türkistan'da ise Moğol asıllı Kalmuklar diğer adıyla Cungarlar devletleşmiş, bölgenin güneyinde son Çağatay hanedanlıklarından Seidiye Hanlığı hakimiyetini sürdürmüştür. Seidiye Hanlığı'nın dağılmasıyla hizipleşmeleri artıracak olan "Hocalar Saltanatı" olarak anılan dönem başlamıştır. Bu dönemde Hocalar ile Türk beylikleri arasında büyük mücadeleler yaşanmıştır (Tuna, 2012, s. 48).

Doğu Türkistan'da Hocalar döneminin neden olduğu siyasi huzursuzluklar devam ederken Çin'de Mançu İmparatorluğu yükselen bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Çin'de hakimiyeti sağlayan Mançular, Doğu Türkistan'ı da vergiye bağlamışlardır. Kısa bir süre sonra da Doğu Türkistan'ı topraklarına katmışlardır (Kumru, 2017, s.1259). Mançuların hakimiyetiyle birlikte Doğu Türkistan'da artık günümüze değin sürecek isyanlar dönemi başlamıştır. 1760'tan 1863'e kadar sömürge olarak kalan Doğu Türkistan'a Çinli göçlerinin başlamasıyla ilk Çinlileştirme adımları da atılmış oldu. Bu dönemde Doğu Türkistan'da Uygurlar, Kırgızlar ve Kazaklar gibi birçok Türk beylikleri sık sık ayaklanma çıkarmıştır. Bu isyanlarda birçok Doğu Türkistanlı katledilmiş, on binlercesi Batı Türkistan'a göç etmek durumunda kalmıştır. İsyenlar sonucunda Mançular, tam olarak bölgede hakimiyet sağlayamamıştır (Uygur, 2016, s.37-38).

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren isyanlar, kıtlıklar, ekonomik gerilemeler ve Avrupalı devletlerin sömürge arayışları Mançu İmparatorluğu'nun da zayıflamasına neden olmuştur. Bunun üzerine çıkan büyük isyanlar neticesinde (Liu;Smith, 1980, s. 235; (Lee, 1994, s. 517),² 1864 yılında Çinliler büyük oranda bölgeden temizlenmiştir. Bölgeden Çinlilerin çekilmesiyle buradaki boşluğu Hokand Hanlığı ordu komutanı Yakup Han doldurmuştur (Hekimoğlu vd., s. 230). Yakup Han, Çin ve Rus imparatorluğu saldırılarına karşı öncelikle disiplinli bir ordu kurmaya çalışmıştır. 1865 yılında ise Kaşgar merkezli hükümdarlığını ilan etmiştir. Devletin tanınması sürecinde ilk olarak da Osmanlı padişahı Abdülaziz ile temasa geçen Yakup Han, Osmanlı padişahı adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır (Yücel, 2013, s. 277; Kul, 2009, s. 27),³ Hindistan üzerinden komşu olan İngiltere ve Rusya'da ticari amaçlarla Kaşgar Devleti'ni tanımışlardır. Çinlilerle de silahlı mücadeleden kaçınan Yakup Han, diplomatik ilişkiler kurmaya gayret etmiştir.

Yakup Han'ın kurduğu başarılı yönetim onun ani ölümüyle Doğu Türkistan'daki Türk hakimiyeti büyük oranda sarsılmıştır. Bu dönemde Çin'in bu toprakları istilasını hızlandırmış, Mançu İmparatorluğu'nun valisi Zuo Zongtang bölgede hakimiyeti sağlamıştır. Çinlilere direnecek gücü kalmayan Doğu Türkistan şehirlerinin düşmesiyle de Kaşgar Devleti'nin sonu gelmiştir. Böylece Doğu Türkistan tamamen ilhak edilmiş (Weijiang;Yiqun, 2003, s. 55), ve Sincan adıyla Çin'in 19. eyaleti olarak ilan edilmiştir (Kara, 2022, s. 1553; Uygur, 2016, s. 38; Clarke, 2011, s. 18).

² Döngen, Doğu Türkistan bölgesinde oturan Çinli müslümanlara verilen addır.

³ Yakub Han Töre, Kaşgar hanlığına kurduğunda Kaşgar'ı Osmanlı toprağı saymış, Sultan Abdülaziz adına sikke bastırdı. Yeğeni Yakub Han Kaşgari başkanlığında bir elçi heyetini Sultan Abdülaziz'e yolladı.

XX. yüzyılın başlarında Mançu İmparatorluğu iç isyanlar ve sömürge yarışlarıyla Çin bölgesinde gücünü kaybetmeye başlamıştır. 1911 yılında ise imparatorluğun büyük bölümünde çıkan isyanlar ile iki bin yıllık hanedanlar dönemi son bulmuştur. Çin Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi Doğu Türkistan'ın kaderini değiştirmemiştir. Doğu Türkistan bu dönemde de Çinli valiler tarafından yönetilmeye devam etmiştir. 1911 yılında bölgeyi yöneten vali Yang, 1928 yılına kadar yönetimini sürdürmüştür (Türköz, 2010, s. 6). Bu dönemde valinin isyanları engellemek için bölgede yolsuzlukları artırmış, rüşvetçiliği yaymıştır. Türkleri de bu uygulamalara alıştırarak potansiyel birliğe engel olmaya çalışmıştır. Yang'dan sonra Jin Shuren vali olarak bölgeye gönderilmiş, bu dönemde de keyfi uygulamalar ve halk üzerindeki baskılar artarak devam etmiştir (Kul, 2009, s. 30; Alptekin, 1975, s. 157). Bu nedenlerle 1931 yılında Kumul'da büyük bir isyan baş göstermiştir (Forbes, 1986, s. 44),⁴ İsyanın büyüyerek tüm bölgeye yayılmasıyla Türkler bir araya gelerek 1933'te Üç Efendiler olarak da anılan Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri önderliğinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Tuncer, 2020, s. 283). 12 Kasım 1933'te ise "Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti" kurmuşlardır (Alptekin, 1992, s. 75; Castets, 2003, s. 2).

Doğu Türkistan'da Basın Yayın Faaliyetleri (1899-1934)

Basın-yayın faaliyetleri, halkların yaşadıkları sorunları, taleplerini, haklarını ve kültürlerini dünyaya aktarmak için önemli bir araçtır. Basın-yayın faaliyetleri sayesinde, halklar kendi gerçekliklerini, tarihlerini ve kimliklerini yansıtan bir ses oluşturabilir, diğer halklarla iletişim kurabilirler. Ayrıca dayanışma sağlayabilir, baskı ve zulme karşı direniş gösterebilir ve bağımsızlık mücadelelerini yürütebilirler. Bu bağlamda Doğu Türkistan'da başlatılan Ceditçilik hareketi (Emet, 2021, s. 130)⁵ kapsamında açılan okulların ardından dünya kamuoyuna seslerine duyurabilmek için basın-yayın faaliyetlerine de girişilmiştir. Basın-yayın faaliyetlerinin ilk adımı olarak 1899'da Nur Matbaası kurulur. Hacı Nur tarafından kurulan bu matbaada 1930 yılına kadar Arapça gramer ve klasik şiir kitapları basılmıştır. 1905 yılında Kaşgar'da Şivit Matbaası kuruldu ve "Sultan Saltuk Boğrahan, Dünya Coğrafyası" adlarında iki kitap yayımlandı (Baran, 2007, s. 194).

Uygur Türkleri'nin yanı sıra bölgede Hristiyan misyonerler tarafından da basın-yayın faaliyetleri yürütülmüştür. Bunlardan ilki 1896 yılında bölgede kurulan bir kilisenin faaliyetleridir. Kilisede açılan bir basımevinde Kazakça İnciller basılarak bölgedeki halka dağıtılmıştır. Yine 1905 yılında İsveçli misyonerler bölgeye gelerek, Kaşgar'da "Garbi Okyanus" adında bir basımevi kurmuşlardır. Basımevinde İncil, okul kitapları, harita, mektup ve daha sonra hükümetin isteğiyle kâğıt para basmışlardır (Beğtimur, 2018, s. 50). 1910'da yine matbaacılık faaliyetleri dahilinde Abdülkadir Damolla tarafından matbaa-i Nur kuruldu ancak 1914 yılında Çin Hükümeti tarafından kapatıldı (Emet, 2021, s. 130).

Doğu Türkistan'da süreli yayın faaliyeti, 1910 yılında Gulca şehrinde ilk Çince gazete olan "Yili Bahihua" gazetesinin çıkarılmasıyla başlamıştır (Brophy, 2016, s. 110). Bu gazetenin ardından 1911 yılında Kaşgar'da Kutluk Şevki tarafından "Añ" (Fikir) adlı Türkçe gazete yayımlanmıştır (Baran, 2007, s. 194). Gulca'da ise "Yeni Gazete" adıyla bir başka gazete de basılmış, ancak İli hükümetinin kaldırılmasıyla yayın hayatına son verilmiştir. 1918 yılında "Tanrıdağ Gazetesi"nin yayın hayatına girmesiyle Doğu Türkistan'da gazetecilik faaliyetleri devam etmiştir (Beğtimur, 2018, s. 50). 1922 yılında "İli Dihkanliri" (İli Çiftçileri) adlı bir gazete çıkarılmıştır. Bu gazetenin kimler tarafından yayınlandığı bilinmemekle birlikte, bugün hala yayınlanan "İli Şincañ Gazetesi"nin bu gazetenin devamı olduğu

⁴ Kumul'da o dönemlerde 25-30 bin arası Maksud Şah önderliğinde Kumul Türkleri yaşadığı tahmin edilmektedir.

⁵ Kaşgar'da ceditçilik hareketleri ilk Abdülkadir Damolla'nın teşvikleri ve çalışmalarıyla başlamıştır. Eski usul yerine okullarda pozitif ilimlerin de okutulmasını sağlayan usul-ı cediti başlatmıştır.

düşünülmektedir (Baran, 2007, s. 195). 1924 yılında ise Han yönetiminin yaptığı yeni işleri eleştiren “Hanniñ Tesnip Kilgan Yeñi İşleri” (Hanın Yaptığı Yeni İşler) isimli bir gazete daha yayımlanmıştır. Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti’nin kurucularından ve ilk başbakanı olan Sabit Damolla ise eğitim-kültür faaliyetlerine önem vermiş ve bu amaçla bir heyet oluşturmuştur. Heyet, 1933 yılında Doğu Türkistan’ın hayatını anlatan “Şerki Türkistan Hayatı” adında bir gazete çıkarmıştır (Kurban, 2020, s. 308). Ayrıca Doğu Türkistanlılar gittikleri yerlerde de Türkistan’ın sesini kamuoyuna duyurabilmek için basım-yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bunlardan biri Japonya’ya eğitime giden Türkistanlı devrimci öğrencilerin çıkardığı “Gomin Bau” yani Halk Gazetesi’dir (Aslan, 2021, s. 39).

Doğu Türkistan’da gazetelerin yanı sıra birçok dergi de süreli yayın faaliyetlerine katılmıştır. Bu dergilerden ilki, 1929 yılında Urumçi’de çıkmaya başlayan “Xinjiang Haberciliği” dir. İkinci dergi ise, ayrıntılı olarak ele alacağımız 1934 yılında yayınlanmaya başlayan “Çin Türkistan Avazı” dergisidir.

Çin Türkistan Avazı

Çin Türkistan Avazı, Doğu Türkistanlı siyasetçi ve fikir adamı İsa Yusuf Alptekin tarafından 1934 yılında kurulan Doğu Türkistanlı Vatandaşlar Cemiyeti’nin yayın organıdır. Dergi, cemiyetin fikirlerini ve Doğu Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesini dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla çıkarılmıştır. Dergi, ilk sayısı 4 Mayıs 1934 tarihinde yayımlandı ve ayda bir kez yayınlanması planlandı. Ancak, Beyazıt Kütüphanesi’nde bulunan derginin ilk sayısının dışında diğer sayılara ulaşılamamıştır. Bu durum, derginin Çin hükümeti tarafından yasaklandığına işaret etmektedir (Aslan, 2021, s. 16).

Derginin kapağında siyasi, içtimai, iktisadi ve terbiyevi kapsamlarında bir dergi olarak nitelendirildiği görülmektedir. Derginin editörleri ve yayıncıları “Çin Türkistani Sempatizanları Derneği” olarak belirtilmiştir. İsa Yusuf Alptekin dışında derginin yazar kadrosu hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı yazıların sonunda çeşitli mahlaslar kullanılmıştır. Çünkü Çin Hükümeti tarafından sürekli baskı altında yaşayan Doğu Türkistanlıların kendilerini gizleme ihtiyacı duymuş olabileceği yüksek ihtimaldir. Bu mahlaslar; Hi Yavzu, İbni Selim, Cengizoglu, Tolpar ve Vang Çong Poy’dur. Ayrıca derginin 1 aylık abonelik bedeli 4 Meksika doları, 6 aylık abonelik ise 4.20 Meksika doları olarak belirlenmiştir. Derginin posta adresi, “Chini Turkestan Awazi” 25, Ta-She-Chau, Nanking-Çin’dir.

Derginin diline baktığımızda, Çin Türkistan Avazı’nda kullanılan yazı sisteminin Osmanlı Türkçesi’nde olduğu gibi Arap harfleriyle sembolize edilirken dili Çağdaş Uygur Türkçesi’dir. Çağdaş Uygur Türkçesi, Doğu Türkistan’da yaşayan Uygur Türklerinin konuştuğu ve yazdığı dildir. Bu dil, Türkiye Türkçesi ile yakın akraba olup, gramer ve söz varlığı açısından benzerlikler göstermektedir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesi, Osmanlı Türkçesi’nden farklı olarak Arap harflerini kendi ses sistemine uygun şekilde değiştirmiş ve bazı yeni harfler eklemiştir (Necip, 1995, s. 7). Bu nedenle, Çin Türkistan Avazı’nda yazılan metinleri okumak için Arap harflerinin Uygurca okunuşunu bilmek gerekir.

Derginin Yazarı

Yukarıda bahsettiğimiz gibi derginin kurucusu ve yazarı İsa Yusuf Alptekin’dir. Yazarın özgeçmişine bakacak olursak; Doğu Türkistan’ın Kaşgar iline bağlı Yenihisar kazasında dünyaya gelen İsa Yusuf Alptekin hem Çin okulunda hem de Yakup Han molla mektebinde eğitim gördü. Toprak vergisi toplama işinde vergi memurlarına yardımcı olarak çalışma hayatına atıldı. 1923 yılında Yenihisar kaymakamı Çin de Li, Özbekistan’ın Andican şehrine konsolos olarak tayin edilince, onun yanında tercüman olarak görev aldı. Bu

görevlerin yanında Çin de Li'ye Türkçe öğretme ve bu görevi esnasında yabancılar arasındaki anlaşmazlıklara bakan harici irtibat memurluğu yapmıştır.

Alptekin, Taşkent ve Endican'da 6 sene süresince Batı Türkistan'da bulunmuştur. Batı Türkistan'da bulunduğu sürede Buhara, Almatı, Kazan, Moskova, Taşkent, Semerkant ve Petersburg gibi şehirleri gezdi. Gezileri esnasında Rusları ve komünizmi öğrenmiş, Özbek Türkü milli şairi Çolpan gibi Türkistanlı aydınlarla tanışarak fikir alışverişinde bulundu. Ayrıca Doğu Türkistanlı milliyetçi ve mukaddesatçılarla gizli görüşmeler yaptı. Bu 6 yıllık süreçte İsa Alptekin'in dünya görüşü değişti ve Rusya'daki Bolşevik baskısı onu derinden etkiledi (Kul, 2010, s. 88).

Bu etkiyle Alptekin, 1932 yılında Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmeye karar verdi. Pekin'e giderek, Çinli devlet görevlileriyle temasa geçti. Bu temaslarında bölgedeki Çinli yetkililerin halka yaptığı zulümlerin engellenmesini, bu yapılamadığı sürece isyanların artacağına ve bölgenin Rus işgaline uğrayabileceğini anlattı. Aynı yıl, Doğu Türkistanlıların haklarını savunmak ve birlikteliklerini sağlamak amacıyla "Doğu Türkistanlı Vatandaşlar Cemiyeti"ni kurdu. Bu cemiyet aracılığıyla, Çin Türkistan Avazı adında bir dergi yayınladı ve Doğu Türkistan'ın sesini duyurmaya çalıştı. 1936 yılında, Doğu Türkistan'ı temsilen Çin Millet Meclisi'ne seçildi. Ancak, kısa bir süre sonra meclisten istifa etti ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için Çin merkezi hükümetine karşı siyasi mücadelesine devam etti. Doğu Türkistan halkının barışçıl ve demokratik yollarla özgürlüklerine kavuşmasını istediği için, her alanda yetkin insanların yetişmesine önem verdi (Alptekin, 1973, s. 43).

İsa Yusuf Alptekin, 1938 yılında Çin-Japon çatışmasını anlatmak üzere İslam dünyasına gönderilmiştir. İran, Afganistan, Lübnan ve Türkiye'yi kapsayan bir yolculuğa çıktı ve bu ülkelerdeki devlet başkanları, siyasetçiler, yazarlar, akademisyenler ve Doğu Türkistan'dan göç etmiş kişilerle temas kurdu. 1940'ta Çin'e döndükten sonra mücadelesine devam etti. 1943 yılında Afganistan'da tanıştığı milli hareketin önde gelen liderlerinden Mehmet Emin Buğra da Çin'e döndü. Bu tarihten itibaren İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve Mesut Sabri Baykozi'den oluşan ve "Üç Efendiler" olarak bilinen üçlü, milli mücadele çalışmalarına devam etti (Alptekin, 1973, s. 183; Benson, 1991, s. 87; Bakır, 2005, s. 74).

Şarki Türkistan Cumhuriyeti, 21 Eylül 1944 tarihinde İli bölgesinde başlayan bir isyan sonucu ilan edilmiştir. Çin Cumhurbaşkanı Zhang Kai Şi, isyancılarla müzakere etmek için Üç Efendiler adlı bir heyeti kabul etmiştir. 1946 yılında yapılan anlaşma ile General Chang Zhi Zong liderliğinde M. Emin Buğra ve İsa Alptekin'in de yer aldığı bir karma hükümet kurulmuştur. İsa Yusuf Alptekin, aynı yıl Üç Prensipliler Gençler Teşkilatı'nın Doğu Türkistan şubesini açmış, Altay Neşriyat Evi'ni kurarak Erk gazetesini yayınlamıştır. Ayrıca halkla birlikte toplantılar düzenlemiştir (Kul, 2014, s. 134). 1947 yılında Mesut Sabri Baykozi hükümetinin genel sekreteri iken milliyetçi, antikomünist ve antiemperyalist tutumu nedeniyle görevden alınmıştır. İsa Yusuf Alptekin, Çin'e karşı koyamayacaklarını düşünerek 1949'da bir grupla birlikte göç etmiş ve çeşitli ülkelerde mücadelesine devam etmiştir. Ancak başarılı olamayınca 1952 yılında Türkiye'ye gelmiştir (Buğra, 1952, s. 68; Kul, 2010, s. 448). Sonra M. Emin Buğra da Türkiye'ye gelerek, Türk yetkililere Doğu Türkistan davasını anlatmış ve 1850 kadar Doğu Türkistanlı'nın Türkiye'ye yerleşmesini sağlamışlardır. Türkiye vatandaşı da olan İsa Yusuf Alptekin, Türkiye'den dünyaya seslenmeye çalışmıştır. 1960'ta kurulan Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'nin 1965 yılında başkanı olmuştur. 1978'de geçirdiği trafik kazası sonrası bu görevi bırakmış ve 1984'te "Doğu Türkistan Sesi" adlı üç dilde bir dergi yayınlamıştır. 17 Aralık 1995 yılında hayatını kaybetmiş ve Topkapı Mezarlığı'na defnedilmiştir (Kul, 2014, s.189; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/alptekin-isa-yusuf>).

Derginin Muhtevası ve Türkistan Mücadelesinde Öne Çıkan Başlıklar

Derginin yayın politikası, Doğu Türkistan'da Çin baskısı altında yaşayan başta Uygur Türkleri olmak üzere diğer Müslüman halkların haklarını ve yaşadığı zorlukları dünyaya duyurmaktır. Bununla birlikte dergi yayıncıları, Doğu Türkistan'da yaşayan halka da seslenerek, kendi öz benliklerini kaybetmesine engel olmak ve bağımsızlık yolunu göstermeyi görev edinmiştir. Bu politika gereği ilk sayfalarda “Müslüman Kardeşlerin Takip Edecekleri Yol” başlığıyla yaşadıkları zulümlerin kabul edilebilecek bir durum olmadığını belirterek, kurtuluşa çareler aranması gibi konulardan bahsedip bilinçlendirme yapıldığı görülmektedir. Yine aynı başlıkta Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinin sadece Türklerle olmayacağı diğer Müslüman unsurlarla birlik halinde hareket edilmesinin önemi vurgulanmıştır (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 2-3).

Aynı yayın başlığında dikkati çeken bir nokta ise Çinlilerle birlikte hareket eden Türklerin olduğudur. Bu kişiler Çin'in Doğu Türkistan'ı böl-yönet politikalarına alet olarak, kendi halkına karşı zorluklar çıkarmaktadır. Bunun gerçekleşmesindeki nedenlerden biri Çinlilerin Türkler arasından memurlar seçerek, bunları rüşvetçilik gibi kötü âdetlere alıştırmalarıdır. Bu yönlü eğilimlerde bulunan memurlar, hem daha çok para kazandıkları gibi hem de Çin hükümeti görevlilerinden takdir toplayabilmektedir. Böylece yukarıda belirttiğimiz gibi Türkler içerisinde bir ikilik kolayca oluşturulmaktadır. Bu şekilde Çin hükümeti, Türkler arasında ikilik oluşturarak olası bir isyanı başından engellemeyi hedeflemektedir (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 6).

Dönemin bağımsızlık mücadelesine değinilirken aynı zamanda o döneme kadar yapılan Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesinin tarihine de vurgu yapılmış ve dönemin mücadelesi için dersler çıkarılması hedeflenmiştir. Bu minvalde ilgili başlıkta, kısaca Manço Qing⁶ hükümetine karşı yapılan mücadelelerden söz edilmiş ve o döneme kadar yapılan silahlı mücadelenin dezavantajlarına değinilmiştir. Bağımsızlık mücadelesinin bilinçli bir şekilde yapılması gerektiği, bu amaçla cemiyetin de bazı açık fikirli öğrencileri Japonya'ya eğitime gönderdiğinden söz edilmiştir. Bu öğrenciler aynı zamanda eğitimlerinin yanında Japonya'da bir araya gelerek bağımsızlık mücadelesi için fikir alışverişinde bulunmuşlardı. Burada örgütlenen öğrenciler, bir cemiyet kurarak fikirlerini ve mücadelelerini dünyaya duyurmak için “Gomin Bau” (Halk Gazetesi) adında bir gazete çıkarmışlardır. Daha sonra “İnkılab Askeri” adlı bir kitap da yayınlamışlardır. Cemiyet kısa sürede büyüyerek ikinci şubasını 20 kişiyle Berlin'de, 15 kişiyle Paris'te ve en kalabalık grupla da Tokyo'da dördüncü şubelerini açmışlardır. Doğu Türkistan'ın hemen hemen her vilayetinden yurt dışında öğrenciler bulunsa da Kansu vilayetinden hiçbir öğrenci bulunmuyordu. Cemiyet daha sonra bir karar alarak öğrencileri kendi vilayetinde bağımsızlık ve cumhuriyet idaresi fikrini yaymak için Doğu Türkistan'a gönderildiler. Bu cemiyete Avrupalı devletler başta olmak üzere diğer devletlerden de destek veriliyordu. Özellikle Fransa bu cemiyete büyük destekler vermiş, cemiyet öğrencilerinin askeri eğitimleri için de Fransız subaylar görevlendirilmiştir (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 7-17).

Derginin başka bir bölümünde, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi yeniden gündeme getirilmiş ve tüm dünya Müslümanlarına emperyal devletlere karşı ortak bir tavır alınması tavsiye edilmiştir. Ezilen Müslüman milletlerin durumuna da dikkat çekilmiş, bunların arasında Rusya'da 35 milyon, Türkiye'de 15 milyon Türk ve Tatar nüfusu ile Hindistan, Afganistan, İran, Arabistan ve diğer bölgelerde milyonlarca Müslümanın bulunduğu ifade edilmiştir. Bu yerlerdeki pek çok millet Avrupalı devletlerin baskısı

⁶ Büyük Sing Devleti, 1644-1911 yılları arasında Çin'de egemenlik sürmüş bir hanedandır. Bu hanedana mensup olanlar, Çin'in kuzeydoğusunda konuşlanmış Mançuların Aisin Gioro ailesindedir; bu sebeple Mançu Hanedanı olarak da anılırlar. Çin tarihindeki son imparatorluk soyudur (Elliott, 2001, s. 84).

altındadır. Özellikle Rusya'nın egemenliği altındaki milletlerin maruz kaldığı zulümlerden bahsedilmiştir. Buna göre Ruslar, Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde açtıkları okullarla Türklerin milli kimliklerini yok etmeye çalışmaktadır. Buna karşı çıkanları ise Sibiryaya gibi yerlere sürgün etmektedir. Bu nedenle Türkistanlılar kendi milli eğitimlerini sağlamak ve kimliklerini korumak zorundadır. (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 20-29).

Her ne kadar Doğu Türkistan politikasıyla ilgili haberlere yer verilse de dergi bölgenin sesi görevini üstlendiği için Türkistanlılardan kendilerine gelen mektuplara da yer vermişlerdi. Bunlardan ilkinde Türkistanlı aydınların birbirleri ile çekişmeleri konu edinmiş, bunun kötü sonuçlar doğurduğundan bahsedilmiştir (Çin Türkistan Avazı, 1919, s.30-32). Diğer bir mektupta ise Çuğuçak⁷ ahalişi göndermiş ve mektupta Ruslar tarafından ahaliye yapılan zulümler yazılmıştır. Söz konusu zulümlerden örnek vermek gerekirse Türkistanlıların Ruslarla evlendirilip, Ruslaştırılması ve bunların Çuğuçak ahalişiyle mücadelede kullanılmasıydı. Ayrıca Çuğuçak'a çok sayıda Ruslaşmış Türkistanlılar gönderiliyordu. Bunlara rağmen Çuğuçak ahalişi, Ruslara karşı direneceklerini mektuplarında belirtmişlerdi. İsa Alptekin sadece mektubu dergide yayınlamakla kalmamış ve hükümet yetkililerine iletmiştir. Dergideki yayına göre hükümet yetkilileri bu konuları araştırmış, Rusya'dan Sincan'a girenlerin sayısı 1200 kadar olduğu, Çuğuçak'a Rusya'dan girenlerin ise 200 kişi olduğu, bunların hepsinin ticaretle uğraştığı tespit edilmiştir. İsa Alptekin'in belirttiğine göre bu konuyu bir dostu aracılığıyla da doğrulamış ve 3-4 aydan beri Rusya'daki 4 bin kadar sarıklı sakallılardan eşleri Rus olan kişilerin bölgeye girdiğini öğrenmiştir. Öğrendiklerini ayrıca Çuğuçak ve Urumçi halkına yazmış, ayrıca Urumçi hükümetinin Bolşeviklerle iş birliği yaptığını da eklemiştir (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 33-43).

Yine bölgenin sesi olması açısından bu sefer de Zinetullah Ataullah Kasım önderliğinde 25 kişinin imzası olan bir mektup yayımlanmıştır. Dergiye gönderilen mektupta yerel hükümetin ticari faaliyetlerine engel olunmasından söz edilmektedir. Bu engellemeyle yabancı tüccarlara özellikle Rus tüccarlara destek verilmiştir. Ruslar da bölgede İngilizlerle ortaklıklar yaparak şirket kurmaktadırlar. Bu şirketler piyasadaki malları uygun fiyatlara alıp bölge halkına yüksek fiyatlara satmaktadırlar. Bunların kârlarını ise Amerikan bankalarında altın, gümüş olarak tutmaktadırlar. Müslüman tüccarlara ise alacakları malları yüksek fiyatlara mâl edip, ticaret yapmamaları için her türlü engellemeler koyulmaktaydı. Ayrıca Müslümanlar için dükkân kiralari da en üst fiyattan tutuluyordu. Buna rağmen dükkân sahibi olan Müslümanlarında dükkanlarını zorla ucuz fiyatlardan başkalarının üzerine veriyorlardı. Bu baskı ve zulümler sadece ticari hayatta değil sosyal hayatta da yürütülmekteydi. Müslümanların mallarına sebepsiz yere el koyuluyor, çoğu zaman kendilerine saldırılar da yapılmaktaydı. Milli benliklerini korumak için açılan Müslüman-Türk okulları kapatılıyordu (Çin Türkistan Avazı, 1934, s.61-68). Bu konularda Nanking hükümetine yazılan birçok mektup dergide yer almaktadır (Çin Türkistan Avazı, 1934, s.68-72).

İsa Yusuf Alptekin, Pekin'de düzenlenen bir gecede Doğu Türkistan Müziğini tanıttıranın yanında Çinli yetkililere Doğu Türkistan'ın sorunlarıyla ilgili yaptığı konuşmadan dergideki bir başlıkta söz etmektedir. Geceyi "Guci Lien Huan Şi" icra meclisinin baş serkatibi Çumin Ay düzenlemiştir. Gecenin konusu milli müziklerin tanıtılmasıdır ve Doğu Türkistanlılara da davet gönderilmiştir. Bunun üzerine İsmail Ahun Şerifzade başkanlığında 14 kişilik bir grup milli kıyafetlerle gösteri düzenlemiş, Türkistan müziğini icra etmişlerdir. Düzenlenen gösteri büyük bir beğeni toplamasıyla Çumin Ay, İsa Alptekin'den Türkistan müziği hakkında bilgi talep etmiştir. İsa bey, bunun üzerine şu sözleri sarf etmiştir:

⁷ Çuğuçak, Sincan'ın kuzey doğusundaki şehirlerden biridir. Devletbek Saparaliyev, Kırgızistan'ın Kale ve Şehirleri (XVIII -XIX. Yüzyıllar), Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S.42, 2005, s. 66.

Bizim milli medeniyetimizde müziğin önemli bir yeri vardır. Milli müziğimizin ilerlemesini sağlamak için Türkistan'daki zalim memurlar tarafından hiçbir yardım göremedik. Üstüne mollalarımızda müziği haram kılmasıyla fakir insanların uğraşı olarak kaldı Türkistan müziği. Böylece müziğimiz unutuldu, İsmail Efendi'nin sayesinde Pekin'de müziğimiz icra edilir oldu. Onun sayesinde de buraya davet edildik.

İsa Bey'in de sözleri alkışlarla karşılandı ve dans gösterisiyle gece son bulmuştu (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 72-75).

Konu dahilinde dergide önemli başlıklardan biri de Tatarlar ve onların kurdukları cemiyetlerle ilgilidir. Başlığa göre, Rusya'nın Kazan bölgesine bağlı Viyatka şehrinde gelen molla Abdurrahman Efendi, Şangay'a gelmiş ve Türk-Tatar cemiyetinde görüşlerini açıklamıştır. Geçmişte Tatar beylerinin arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle Ruslar'a yenilen ve esir hayatı yaşamak zorunda kalan Türk-Tatarlar, bugün dünyanın pek çok yerine göç etmişlerdir. Bu göçmen Türk-Tatarlar, buldukları her yerde milli kimliklerini, dillerini, dinlerini ve kültürlerini korumak için milli-dini cemiyet faaliyetleri yürütmektedirler. Şangay'daki Türk-Tatar Cemiyeti de bu faaliyetlerden birini gerçekleştirmektedir. Rusya Türk-Tatarları, Tatar, Başkurt, Tibetler, Özbek, Türkmen, Kırgız, Azerbaycanlı, Kazak gibi çeşitli kabilelere ayrılmış olsalar da hem dinleri hem de milli merkezleri ortaktır. Bu cemiyet de bu ortaklığı pekiştirmek için çalışmış ve birçok organizasyona katılmıştır. Fakat son zamanlarda birçok üye cemiyetten ayrılmış ve başka bir cemiyet kurmak istemiştir. Şangay'daki cemiyetin bazı üyeleri de bu sorunu çözmek için Abdurrahman Efendi'ye örf adet konusunda danışmışlardır. Abdurrahman Efendi ise Milli kurultay temsilcilerinin 1917 yılında onayladığı ve uzun zamandır sürdürülen yoldan ayrılmanın kimsenin hakkı olmadığını söylemiştir (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 72-79). Yine bu konuya bağlı olarak başka bir başlıkta Türk-Tatar Cemiyeti'nin Japonya'da yaşadığı sorunlarla ilgilidir. Japonya'da bulunan bu cemiyetin üyeleri bağımsızlık davasından uzak kalmakta ve anlaşmazlıklardan dolayı ikiye bölünmüş bir haldedirler. Tokyo'daki Müslüman cemiyetinin önderi, Başkurdistan bağımsızlığı yolunda ve Sibir devrimcileri Parutikof-Golovaçof ile iş birliği yapan Molla Kurban Aliyev'dir. Molla Kurban Aliyev, Müslüman göçmenlerin az sayıda kalan grubunun reisidir. Cemiyetin camisi ve okulu da mevcuttur. Diğer taraf ise geçen sene Berlin'e gelen Rusya Müslümanlarının temsilcisi Edip İyaz İshaki'dir. Türk-Tatar Cemiyeti'nden ayrılan büyük bir grup bu cemiyette bulunmaktadır. Bu ayrışmanın sebepleri şöyledir: Birinci grubun lideri Kurban Aliyev'in hedefi dindeki cemiyetlerle birlik olmaktır. İkinci grubun hedefi ise sadece dinle yetinmeyip, milli konuları da çözüp, İdil-Ural bağımsızlığına çağrı yapmak ve Tokyo'da "İdil-Ural Medeniyeti Cemiyeti" kurmaktır. Ayrıca tüm milletlerin düşmanı olan komünistlere karşı savaşmaktır (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 72-86).

Yine Doğu Türkistan halkını bilgilendirme ve yönlendirme amaçlı yazılar da dergide yer almıştır. Bu yazıdaki yönlendirme ve bilgilendirme konusu ise bölgede bağımsız ve güçlü bir devlet teşekkülü sağlayabilmek için olması gereken unsurlardır. Bu minvalde İngilizce bir makale Türkçe'ye çevrilerek okuyucuya sunulmuştur. Makaleye göre bir devleti güçlü yapan unsurlardan birincisi *kandır*. Ulusların özellikleri kanlarından yani geçmişlerinden miras kalmaktadır. Bunlardan biri olan Moğollar, dünya üzerinde büyük bir imparatorluk kurabilmişlerdir. Diğer bir ulus ise İngilizler olup, *güneş batmayan ülke* olarak anılmaktadır. Milletleri güçlü yapan ikinci bir unsur ise *yaşamdır*. Bundan kastedilen, milletlerin askeri, sosyal, siyasal ve ekonomik yönlerini şekillendiren coğrafyadır. Yine bu unsura örnek olarak Moğollar verilmektedir. Moğolların yaşadıkları yerlerin geniş otlaklar ve sulak alanlar olması, örf ve âdetlerini etkilemiş özellikle askeri yapılarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Üçüncü unsur; *dildir* ve her ulusu birbirinden ayırıştıran bir unsurdur. Her ulus aynı dili konuşsaydı, birbirleri arasında yabancılık kalmazdı. Diğer bir unsur yani dördüncüsü *dindir*. Aynı dine mensup olan uluslar özellikle dünya siyasetinde iş birliği kurmalıdır. Mesela Araplar birlikte

hareket etmediklerinden hala ayrı bir şekilde yaşamaktadırlar (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 18-19).

Dergide Yayınlanan Diğer Konular

Her gazete ve dergide olduğu gibi ana temaların yanında diğer konularda da yazılar yayımlanmıştır. Bunlardan biri Türkistan’da yapılan posta, telgraf ve demiryollarıyla ilgilidir. Demiryollarından biri “Hitay-Şark Demir Yolu” adıyla 1896 yılında Ruslar tarafından demiryoludur. Diğer demiryolları ise “Şın Yav-Çav Yan Demiryolu”, “Pekin-Mukden Demiryolu”, “Siskar-Kişan Demiryolu”, “Datong Demiryolu”, “Giring-Çav Yang Demiryolu”, “Güney Mançurya Demiryolu (Japon Yolu)” ve “Girin-Dong Hava-demiryolu”dur. Yollar hakkında ayrıntılı tablolar bulunmaktadır. Ayrıca cetvelde verilen yollar hakkında ek bilgiler verilirken bölgedeki taşımacılık yapan şirketler ve su yolları hakkında bilgiler de verilmektedir (Aslan, 2021, s. 46-48).

Dergideki diğer önemli başlıklardan biri de Hitay Cumhuriyeti ile ilgilidir. Burada bahsedilen cumhuriyet Çin cumhuriyeti olmalıdır. Çünkü İsa Alptekin’in Doğu Türkistan Davası kitabında Türkistanlılara yasak konan maddelerden biri; Çinlilere Hitay diye hitap etmeleri üzerinedir (Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s. 96-97).⁸ Dergide konu edinen Hitay Cumhuriyeti’nin ise anayasa metninden bahsedilmektedir. Metnin baş kısımları daha çok eğitimle ilgili maddeleri içermektedir. Buna göre okul yaşına gelen her çocuk zorunlu eğitime tabidir. Diğer maddeler de ise ülkedeki tarihi eserlerin korunmasıyla ilgilidir. Sonraki maddelerde ise kurultay, kurultaydaki meclis ve meclis görevlileriyle ilgilidir. Söz konusu maddelere göre kurultay 3 yılda bir yapılacak olup, yönetim biçimi cumhuriyettir. Cumhuriyetin başında reis-i cumhur olacaktır. Diğer görevliler ise reis-i cumhur muavini, kanun düzenleyici meclis üyeleri, teftiş meclisi üyeleri, adliye meclisi reisi ve muavini, imtihan meclisi reisi ve muavinlerindir (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 52-61).

Bunların yanında çeşitli haberler başlığı altında hem Türkistan’da hem de dünyada meydana gelen olaylar hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler arasında dikkat çekici olan, o dönemde Gazi Mustafa Kemal Paşa döneminde Türkiye ile Japonya arasındaki silah antlaşmasından bahsedilmektedir. Buna göre savaş gemileri ve 2 adet 10 bin tonluk zırhlı kruvazör, 4 adet küçük zırhlı, 4 adet denizaltı ve 2 adet büyük silahla donanmış gemi gibi savaş araçlarının Japonya’da inşa edileceğidir. Derginin son yazısında ise Türkistan halkından ticaretle meşgul olan kişilerin gazeteye olan teşekkürleri yer almaktadır (Çin Türkistan Avazı, 1934, s. 86-88; C.A. 30-10/ 257-729-6).⁹

Sonuç

Doğu Türkistan, Çin’in baskı ve asimilasyon politikalarına karşı uzun yıllardır mücadele eden Uygurlar başta olmak üzere diğer Türk-Müslüman halkların vatanıdır. Doğu Türkistanlılar, tarihi, kültürel, dini ve etnik kimliğini korumak için çeşitli yollarla günümüze kadar direnmiştir. Ancak bu direniş, Çin tarafından şiddetle bastırılmış, Doğu Türkistanlılar insan hakları ihlallerine ve zulme maruz kalmıştır. Bu zorlu koşullarda Doğu Türkistanlıların bağımsızlık davasını sürdürmek için kullandıkları en önemli araçlardan biri de basındır. Basın, Doğu Türkistanlıların sesini duyurmak, bilinçlendirmek, birleştirmek ve uluslararası

⁸ Hitay sülalesi, 915 yılında kuzey Çin’de iki yüzyıl kadar hüküm süren bir hanedanlıktır. 1120 yıllarında Doğu Türkistan’a yerleşerek Karahıtaylar veya Batıhıtaylar adını almışlardır. 1123 yılında Karahan’a isyan ederek Karahıtaylar adında devlet kurmuşlardır. Gürhanlar da denilen bu devlet zamanla Çin dilini benimsemiş, Çin idari esaslarını da kullanmaya başlamıştır. Din olarak da Mani dinine mensuptular. İsa Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s. 96-97.

⁹ 1934 yılında Budapeşte’de “Peşti Hirlep” ve Fransa’da “Le Daily Express” gazetelerinde de bu konuyla ilgili yayınlar yapılmıştır (30-10/ 84-556-14). Ayrıca arşiv belgelerinde de Japonya ile yapılan Ticaret ve Seyrisefain antlaşmasıyla ilgili belgeler bulunmaktadır (30-18-1-2/ 41-90-12; 30-18-1-2/ 76-55-10).

destek bulmak için etkili bir yöntem olmuştur. Bu bağlamda Doğu Türkistan basını içinde özel bir yeri olan Çin Türkistan Avazı dergisi, Uygurca kaynak olması hasebiyle de Doğu Türkistan tarihinin önemli bir kesitini oluşturmaktadır.

Çin Türkistan Avazı dergisi, Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesinin önemli bir siması olan İsa Yusuf Alptekin tarafından Doğu Türkistan Vatandaşlar Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra cemiyetin bir nevi yayın organı olarak yayın hayatına başlatılmıştır. 4 Mayıs 1934 tarihinde yayın hayatına giren dergi, Doğu Türkistanlıların tarihi, kültürel, dini ve etnik kimliğini korumak ve geliştirmek, bağımsızlık davasını dünya kamuoyuna duyurmak, Çin ve Rus zulümlerine sessiz kalmamak gibi misyonlar üstlendiği görülmüştür. Derginin hedef kitlesi, Doğu Türkistanlılar başta olmak üzere Türk ve İslam dünyasıdır. Derginin yayın amacının Doğu Türkistanlıların bilinçlenmesine, birlik ve beraberlik içinde hareket etmesine ve bağımsızlık mücadelesine katılımlarını sağlamaya yönelik yayınlar yapmak olduğu görülmüştür.

Derginin incelediği konu başlıklarına bakıldığında bunları bilgilendirici, öğretici, uyarıcı ve yönlendirici şeklinde kategorize edebilmek mümkündür. Derginin misyonu gereği üzerinde en çok durulan konu Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesidir. Bu minvalde öncelikle bu mücadelenin kısa bir tarihine değinilmiş, bu tarihten ders çıkarılarak aynı hataların yapılmaması gibi okuyucuyu bilgilendirme ve yönlendirme yaptığı tespit edilmektedir. Bunun yanında yine misyonu gereği Uygurlar başta olmak üzere diğer Türk-Müslüman halklardan gelen mektupları olduğu gibi dergide yayınlamak onların dünyayla aralarındaki bir iletişim aracı da olmuştur. Onların sorunlarıyla ilgili ayrıca yazı başlıkları kaleme alınmıştır. Ele alınan önemli konulardan biri de Türkistanlılar arasındaki ayrılıklarla ilgilidir. Bu ayrılıklara dergi yayınlarında büyük yer verilmiş, bu ayrılıklarda rol alan cemiyetleri ve cemiyet liderlerinin isimleri yayımlanmıştır. Ayrıca cemiyetler arasındaki çekişmelerin nedenleri, nelere yol açabileceği ve nasıl çözümleneceği konularında da bilgilendirme yaparak, Doğu Türkistan davasına hizmet etmeye çalışmıştır. Bunların yanında sadece dergide yayın yaparak Türkistanlıların sesi olmaya çalışmamış, cemiyet olarak da başta Türkistanlıların sesi sıfatıyla Pekin'de yüksek mevkilerdeki memurlarla görüşerek vatandaşlarının seslerini duyurmuştur. Bu görüşmelerini dergide ayrıntılı olarak yayınlamak, okuyucularını bilgilendirmeyi ihmal etmemiştir. Tüm bu yayınların yanında Türk Dünyası başta olmak üzere Müslüman ve diğer ülkelerle ilgili savaş, barış, sosyal, siyasal ve ekonomik gibi konularda yayınlar yapılmıştır.

Sonuç olarak, Çin Türkistan Avazı dergisi, Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesinin en önemli araçlarından biri olmuştur. Doğu Türkistanlıların sesini dünya kamuoyuna duyurmak, bağımsızlık davasına uluslararası destek bulmak, Çin ve Rus emperyalizmine karşı mücadele etmek için etkili bir yöntem olmuştur. Ayrıca Doğu Türkistanlıların bilinçlenmesine, birlik ve beraberlik içinde hareket etmesine ve bağımsızlık mücadelesine katılmasına yardımcı olmuştur. Derginin kurucusu İsa Yusuf Alptekin, hayatı boyunca Doğu Türkistan halkının hak ve özgürlüklerini savunmuş, fikirleriyle onlara yol göstermiş ve örnek olmuştur. Dergide yer alan yazılar ve haberler, onun milli mücadelesinin temel unsurlarını yansıtmaktadır. Çin Türkistan Avazı dergisi, Doğu Türkistan davasının tarihi bir belgesi, kültürel bir mirası ve siyasi bir simgesi olarak günümüzde de değerini korumaktadır.

Kaynakça

Ana Kaynak

Çin Türkistan Avazı, 1934, Nanking.
No; 81.

Arşiv Kaynakları

Cumhuriyet Arşivi
Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10)
257-729-6 (01.08.1927).
84-556-14 (27.06.1934).
221-490-3 (24.04.1934).
Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (30-18-1-2)
41-90-12 (24.12.1933).
76-55-10 (16.06.1937).

Telif Eserler

- Akkaya, M. Ş. (1943). Uygur Türklerini ve kültürlerini tanıyalım. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1/3: 75-86.
- Alptekin, İ. Y. (1975). Doğu Türkistan davası. Otağ Yayınları.
- Alptekin, İ. Y. (1992). Unutulan vatan Doğu Türkistan. Seha Neşriyat, İstanbul.
- Aslan, M. (2021). Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesi: Çin Türkistan Avazı dergisi hakkında bir değerlendirme. İksad, Gaziantep.
- Bakır, A. (2005). Doğu Türkistan milli istiklâl hareketi ve Mehmet Emin Buğra. Doğu Türkistan Vakfı, İstanbul.
- Baran L. (2007). Çağdaş Uygur edebiyatının oluşması ve gelişmesi. Bilig, 42: 191-211.
- Beğtimur, M.E. (2018). Uygur basın tarihi. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 11: 49-53.
- Brophy, D. (2016). Uyghur Nation. Harvard University Press, London.
- Buğra, M. E. (1952). Doğu Türkistan tarihi, coğrafî ve şimdiki durumu. İstanbul: Güven Basımevi.
- Castets, R. (2003). The Uyghurs in Xinjiang – The Malaise grows, China perspectives. 49: 1-22.
- Clarke, M.E. (2011). Xinjiang and China's rise in Central Asia - A history. Routledge, London-Newyork.
- Çandarlıoğlu, G. (2004). Uygur devletleri tarihi ve kültürü (Çin kaynakları ve Uygur kitabelerine göre), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Elliott, M. C. (2001). The Manchu way: The Eight banners and ethnic identity in late imperial China. Stanford University Press.
- Forbes, A.D.W. (1986). Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A political history of Republican Sinkiang 1911-1949. Cambridge University Press, London-Newyork-New Rochelle Melbourne-Sydney.
- Emet, E. (2021). Doğu Türkistan'da Ceditçilik hareketi ve Ceditçi Abdülkadir Damolla. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 18/2: 127-145.
- Hayit, B. (1975). Türkistan Rusya ile Çin'in arasında. Otağ Yayınları, Ankara.
- Hekimoğlu, V.S.F., Mahayeva, A., Çargınova, G. (2019). 19. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Türkistan'daki milli mücadelede Kazak ve Kırgızların rolü. Belleten, 83/296:229-260.
- Kara, G. (2022). Qing hanedanı ordularının Cungarya'yı işgali ekseninde Kazak topraklarına seferleri (1756-1758). KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 19-3, 1550-1561.
- Kul, Ö. (2009). Osman Batur ve Doğu Türkistan milli mücadelesi. Doktora Tezi, İstanbul.

- Kul, Ö. (2010). İsa Yusuf Alptekin'in mücadele hatıraları. Berikan Yayınevi.
- Kul, Ö. (2014). Türk tarihinde lider ve liderlik anlayışı. Ed. Ali Arslan, Kitabevi, İstanbul.
- Kul, Ö. (2014). Doğu Türkistan'ın efsanevi lideri İsa Yusuf Alptekin (1901-17 Aralık 1995). Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi, s.180-190.
- Kumru, C. (2017). Tezkire-i Hâcegân'a göre Doğu Türkistan'da Hocalar dönemi. Ulakbilge, 5/14:1247-1267.
- Kurban, N.A. (2020). Damolla, Sabit. İslam Ansiklopedisi, C. Ek-1, TDV, Ankara.
- Lee, H.S. (1994). Döngen. İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 9:517-518.
- Liu, K.C.; Smith, R.C. (1980). The military challenge: The North-West and the coast. The Cambridge History of China Volume II 1800-1911. Ed. J. K. Fairbank; K. C. Liu, Cambridge University Press, London-Newyork-New Rochelle Melbourne-Sydney, 2: 202-273.
- Linda Benson (1991). Uygur politicians of the 1940s: Mehmet Emin Bugra, İsa Yusuf Alptekin and Mesut Sabri. Central Asian Survey, 10:4, 87-104.
- Necip, E.N. (1995). Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü. Çev. İklil Kurban, TDK, Ankara.
- Ögel, B. (2015). Büyük Hun imparatorluğu, C. I, TTK, Ankara.
- Saparaliyev D. (2005). Kırgızistan'ın kale ve şehirleri (XVIII -XIX. yüzyıllar). Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 42:66.
- Saray, M. (1997). Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri tarihi, Kitabevi, İstanbul.
- Taşgıl, A. (2012). Türkistan. İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 41:556-560.
- Togan Z.V. (1981). Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi. Enderun Yayınları, İstanbul.
- Tuna, A. (2012). Doğu Türkistan'da asimilasyon ve ayrımcılık. İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul.
- Tuncer, T. (2020). Doğu Türkistan'da güçler savaşı: 1931 Kumul ayaklanması. Türkiyat Mecmuası, İstanbul.
- Türköz, A. (2010). Doğu Türkistan insan hakları. Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Uygur, F. (2016). Mançuların ilk Doğu Türkistan istilâsı. Tarih Dergisi, 63: 27-40.
- Uygur, A. İsa Yusuf Alptekin. Türk edebiyatı isimler sözlüğü (online sözlük), Erişim Adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/alptekin-isa-yusuf>, Erişim Tarihi: 10.10.2021.
- Weijiang, T.; Yiqun, C. (2003). Xinjiang tarihi. Çin: Wuzhou İletişim Yayınevi.
- Yıldırım, K. (2018). Uygur Kağanlığı'nın tarihi coğrafyası. Türk Dünyası Araştırmaları, 120/236:91-112.
- Yılmaz, A. (2015). Gök Türk tarihi coğrafyası. Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 1:27-65.
- Yücel, M. (2013). Yâkub Beğ. İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 43:277-278.
- Zhao, H. (2007). Central Asia in China's diplomacy. Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing. Ed. Eugene B. Rumer, Dmitri Trenin, Huasheng Zhao, Routledge, New York, 77-232.

EDEBİYAT & LITERATURE

Gülten Akın'ın Şiirlerinde “Ayna” İmgesinin Anlam Çağrışımları

The Meaning Associations of the Image of “Mirror” in Gülten Akın's Poems

Yusuf KÖMÜR*

Öz

Gülten Akın, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak şiirler ve diğer edebî türlerde eserler kaleme almış çok yönlü bir sanatçıdır. Şiirin vazgeçilmez unsurlarından olan sembol ve imgeyi ustalıkla kullanan şairin şiirlerindeki anlatım tercihlerinden biri de aynadır. Ayna, Akın'ın şiirlerinde çeşitli duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı, görünür kılındığı, fark ettirildiği ve zaman zaman da anlamın daha kapalı hâle getirildiği bir anlatım aracı şeklinde değerlendirilebilir. Akın'ın şiir anlayışındaki değişimi, aynayı tercih ettiği şiirlerinde de görmek mümkündür. Özellikle Rüzgâr Saati, Kestim Kara Saçlarımı ve Sığda adlı şiir kitaplarında gençlik duygu-düşünceleri ve tabiat bireysellik yönelimlerinin merkezindedir. Sonraki şiirlerinde ise toplumsal meselelerin yer aldığı görülür. Başlangıçta bireysel meselelerin anlatım aracı olan ayna, şiir anlayışının toplumsal eğilimlere evrilmesiyle bireysellikten uzaklaşarak toplumcu bir duyarlılığı yansıtmaya başlar. Bu çalışmada aynanın tarihsel süreçte anlam çağrışımları üzerinde durularak sözlü ve yazılı anlatılarda kazandığı ifade gücünden hareketle Gülten Akın'ın şiirlerinde tercih ettiği ayna imgesi/sembolünün şiirlerine kattığı anlam ve anlatım imkânları yorumlanmaya/çözümlemeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gülten Akın, Şiir, İmge, Ayna.

Abstract

Gülten Akın, as one of the important names of Turkish literature, is a versatile artist who has written poems and works in other literary genres. One of the expression preferences of the poet, who skillfully uses symbol and image, which are indispensable elements of poetry, is the mirror. Mirror can be considered as a means of expression in Akın's poems in which various feelings and thoughts are reflected, made visible, realized and sometimes the meaning is made more obscure. It is possible to see the change in Akın's understanding of poetry in his poems in which he prefers the mirror. Especially in his poetry books titled Rüzgâr Saati, Kestim Kara Saçlarımı and Sığda, feelings and thoughts of youth and nature are at the center of his individualistic tendencies. In his later poems, on the other hand, social issues take place. The mirror, which was initially a means of expression of individual issues, begins to reflect a socialist sensibility by moving away from individuality with the evolution of poetry understanding to social tendencies. In this study, the meaning connotations of the mirror in the historical process are emphasized and the meaning and expression possibilities added to Gülten Akın's poems by the mirror image/symbol she prefers in her poems are tried to be interpreted/analyzed based on the expressive power she gained in oral and written narratives.

Keywords: Gülten Akın, Poetry, Image, Mirror.

Extended Summary

The mirror is an object that has been used in many cultures and civilizations throughout history. This object, which maintains its objective existence by being made of various materials, has also been a symbolic response to people's beliefs and perceptions. It is a known fact that the desire to “see/recognize oneself” lies in the emergence of the mirror, which has a history as old as the history of humanity. People who wanted to get an idea of how they looked tried to satisfy this curiosity by looking at various reflective surfaces (shadow reflected on a surface, water, metal surfaces, etc.). When he looked at his own reflection, when he was attracted to his own beauty or did not like his appearance, it paved the way for the formation of myths, legends and various beliefs. The mirror in the myths of Narkissos, Perseos and the Japanese goddess Amaterasun are some of them. Like many fairy tales and legends, the mirror reflects the mysterious side or becomes a symbolic response to it in narratives that include beliefs about events and situations that people do not know much about. The mirror is a very important element in Turkish culture. Turks used mirrors made of iron, steel and bronze. Since it was not considered good to look in the mirror often, mirrors were either turned upside down or covered with a cloth when not in use. In the 20th century, a

* T.C. ÖSYM Başkanlığı, y.komur@outlook.com, ORCID: 0000-0002-7350-9313

new dimension was added to the meanings of the mirror in the stage of history when it became one of the narrative tools of psychology. Psychoanalysts such as Lacan and Kohut described the child's direct relationship with the characteristics reflected from the mother through the mirror image, and the mirror was also used as a symbol of psychological developmental processes. When we look at the reason for its preference in literary works, the mirror, as a symbol and image, has added new meaning possibilities to the word in the context in which it is found, and has provided the opportunity to include the feelings and thoughts to be expressed in the text in a stronger and layered way. The mirror, which has found its place in many texts from past to present, is a tool to make various emotions, situations and beings such as love, lover, hope, fear etc. understandable in different aspects. It is undoubtedly literature that offers it these features. It is also possible to come across examples where the mirror is preferred as a narrative element in modern period texts. Yusuf Atılgan frequently uses "mirror" in his novel *Zebercet*. *Zebercet*, the protagonist of the novel, is put in front of the mirror from time to time and some of the physical-mental changes that emerge as a result of his experiences are presented with the expression "he looked in the mirror". This can be interpreted as a choice made both to show the change/invariance seen in *Zebercet*'s physical-spiritual body and to present an objective indicator to the reader. Gülten Akın, who is the subject of this study, is one of the artists who uses the mirror in her literary works in the field of Turkish literature. Gülten Akın, who was selected as "The Greatest Living Turkish Poet" as a result of an "investigation" attended by many names from the literary and scientific community, has a long poetry writing process. Born in 1933, Akın is a living witness of the changes and transformations that Turkish poetry has undergone and reflects the traces of this witness in her poetry. Gülten Akın, as one of the important names of Turkish literature, is a versatile artist who has written poems and works in other literary genres. One of the expression preferences of the poet, who skillfully uses symbol and image, which are indispensable elements of poetry, is the mirror. The mirror can be considered as a means of expression in Akın's poems in which various feelings and thoughts are reflected, made visible, realized and sometimes made more obscure. It is possible to see the change in Akın's understanding of poetry in his poems in which he prefers the mirror. Especially in his poetry books titled *Rüzgâr Saati*, *Kestim Kara Saçlarımı* and *Sığda*, the emotions and thoughts of youth and nature are at the center of his individualistic tendencies. In his later poems, on the other hand, social issues take place. The mirror, which was initially a means of expression of individual issues, begins to reflect a socialist sensibility by moving away from individuality as his understanding of poetry evolves towards social tendencies. In some poems, the mirror, as a glazed object, appears to be whatever the surface it reflects is. When a person looks into a mirror, they do not look to see the object (the mirror) they are looking at, but to see their own reflection in that object. It can be said that this applies to all states of representation that prioritize the reflection in the mirror. In some poems, the mirror shows the being it reflects in two dimensions due to its physical qualities. However, in poetry, these two dimensions evolve into a multifaceted and multidimensional structure through the choice of imagery. In this study, by focusing on the connotations of the mirror in the historical process and based on the expressive power it has gained in oral and written narratives, it is tried to interpret / analyze the meaning and narrative possibilities added to Gülten Akın's poems by the mirror image / symbol she prefers in her poems.

Giriş

Ayna, tarih boyunca pek çok kültür ve medeniyette kullanılmış bir nesnedir. Çeşitli malzemelerden yapılmasıyla nesnel varlığını sürdüren bu eşya, aynı zamanda insanların inanç ve algılarına da sembolik bir karşılık olabilmektedir. Bazı kültürlerde "*yansıtma özelliğinden dolayı insanlar aynayı hayatla ve yeniden doğumla ilişkilendirmiştir. (...) Ölü kültüründe*

mezara bırakılan aynaların ruhların koruyucusu olabileceği görüşü üzerinde durulmuştur” (Saltuk, 2010: 174). Tarihi gelişim çizgisine bakıldığında “Çin’de, MÖ birinci bin yılın”dan (Eberhard, 2010, s.49) itibaren bronz aynalar kullanılmaktadır. Mısır ve Ön Asya medeniyetlerinde de ayna çeşitli boyut ve şekillerde kullanılmıştır (Sinemoğlu, 1991, s.260). Batı’da aynanın kullanılışı ise MÖ beşinci yüzyıla kadar tarihlendirilmektedir. “Eski Akdeniz uygarlıkları, Mykenai, Yunanistan, Etruskler ve daha önce Mısır genellikle bakır, kalay ve tunç kullanarak (...) metal aynalar yaptılar. (...) İÖ V. yüzyıl antik kapkacaklarında, (...) mitolojik sahnelerle süslenmiş metal diskler (...) görülür.” (Melchior-Bonnet, 2007, 24). İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan aynanın ortaya çıkışında insanın “kendini görme/tanırma” arzusunun yattığı bilinen bir gerçektir. Nasıl görüldüğüne dair fikir edinmek isteyen insan, çeşitli yansıtıcı yüzeylere bakarak (bir yüzeye yansıyan gölge, su, metal yüzeyler vs.) bu merakını gidermeye çalışmıştır. Kendi yansımaya baktığında, kendi güzelliğine kapıldığında veya görünüşünü beğenmediğinde ise mit, efsane ve çeşitli inanışların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Narkissos, Perseos ve “Japon tanrıçası Amaterasu” (Schimmel, 2004, s.59) mitlerinde yer alan ayna bunlardan bazılarıdır. Japon mitolojisinde “Tanrıçayı yansıtan ve onu, tanrısal dışavurumsuzluğunun yüce istirahatinden çekip alan ayna yansıyan imgenin alanının, dünyanın simgesi” (Campbell, 2012, s.241) şeklinde algılanmıştır. Pek çok masal ve efsane gibi, insanın hakkında pek bilgisi olmadığı olay ve durumlarla ilgili inanışlarını içeren anlatılarda da gizemli tarafı yansıtan veya ona sembolik bir karşılığa dönüşen aynaya rastlanır. Örneğin medeniyetlerde aynanın sembolik algılanışlarından bazıları şöyledir: “Andamanlılar gölgelerine değil (aynadaki) yansılarında ruhları gözüyle bakarlar. Yeni Gine’de Motumotular, aynada suretlerini ilk kez gördüklerinde, yansımalarının ruhları olduğunu sanmışlardır. Yeni Kaledonya’da yaşlılar bir insanın sudaki ya da aynadaki yansısının kendi ruhu olduğu kanısındadır.” (Frazer 2004, s.198). Eski Hindistan ve Eski Yunanistan’da yaşayan insanlar da bir insanın rüyada kendisini suya yansımış şekilde görmesini bir ölüm işareti sayar. Çünkü su içindeki doğüstü güçler insanın ruhu kabul edilen yansımaları suyun altına çekerek kişinin ölümüne neden olduğuna inanılmaktadır (Frazer 2004, s.199).

İslam düşünürlerinden İbn Arabi ise aynayı “*Hakka nazaran bütün kâinat ayna mesabesindedir. Ancak bu aynanın cilası insandır (Âdem)*” (Uludağ, 2012, s.56) şeklinde yorumlamaktadır:

Yüce ve eşsiz Allah, sayıya sığmayan güzel isimlerinin âyan-ı sâbite[5] âlemindeki suretlerini görmek dileti. İstersen –başka bir ifade ile- Allah vücut ile vasıflanmasından dolayı emri hasreden toplu varlık âleminde kendi aynını görmeyi ve bu görüşle kendi sırrını kendine açıklamayı murat etti diyebilirsiniz. Bir şeyin kendi benliğini kendi nefsiyle görmesi, o şeyin meselâ ayna gibi başka bir şeyde kendi nefsinin seyretmesine benzemez. Çünkü kendisine bakılan mahallin verdiği surette bakanın kendi nefsi görünür. Böyle bir mahal olmasaydı ve Allah’ın ona tecellisi bulunmasaydı kendisine bir suret görünmezdi. Hâlbuki Yüce Allah bütün âlemi ruhsuz bir ceset olarak yaratmıştı. Bu itibarla âlem henüz tesviye edilmemiş donuk ve cilâsız bir ayna gibi idi. Allah hikmetinin şanı ise herhangi bir mahalli ancak rahmâni nefes denilen ilâhî ruhu kabul edebilecek bir istidatta tesviye etmektir. Bu da bitmez, tükenmez daimî tecelli feyzinin kabulü için tesviye olunan bu surette istidat hâsıl olmasındadır. Şimdi bir kabil [Şekil ve suret kabul eden varlık] kaldı ki, o da ancak feyz-i akdes[6]ten gelmektedir. Böyle olunca her emrin başlangıcı da sonu da ondandır. Bütün varlık ondan başladığı gibi yine ona döner. Emir, âlem denilen aynanın cilâlanmasını gerekli kıldı (<https://www.kitapindi.com/bilim/dini/ibnul-arabi-fususul-hikem/>).

Ayna, Türk kültüründe oldukça önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Türkler; demir, çelik ve bronzdan aynalar kullanmışlardır. Aynaya sık sık bakmak ise iyi sayılmadığından aynalar kullanılmadığında ya ters çevrilmiş ya da üzeri bir örtü ile kapatılmıştır. Bunda aynanın, “ruhları barındıran mekân” olduğuna inanılmasının etkisi büyüktür. Şaman ayinlerinde önemli bir figür olarak yer alan ayna diğer âlemlerdeki varlıklarla iletişim kurmanın aracı olarak da görülmüştür (Çetindağ, 2011, s.283). “(...) ışıltı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren ayna, zaman içerisinde dilin mecaz düzeyinde

genişleyip çoğalarak sosyal, kültürel, felsefi, psikolojik ve tasavvufi bağlamlarda simgesel anlamlar kazanmıştır." (Durukan, 2017, s.142). Geçmişten bugüne pek çok metinde kendisine yer bulan ayna; sevgiyi, sevgiliyi, ümidi, korkuyu vb. çeşitli duygu, durum ve varlıkları farklı yönleriyle anlaşılır kılmaya bir araç konumundadır. Örneğin "*Divan şiirinde genellikle yüz güzelliği aynaya benzetilir. Bundan başka aşığın hali, canı ve gönlü, su, güneş, ay, cihan, felek, zaman gibi varlık ve mefhumlar için müşebbehun bih (kendisine benzetilen unsur) olarak da kullanılır.*" (Pala, 1991, s.262).

Aynanın, 20. yüzyılda psikolojinin anlatım araçlarından biri olmasıyla tarih sahnesindeki anlamlarına yeni bir boyut eklenir. Lacan ve Kohut gibi psikanalistler, "çocuğun annesinden yansıyan bütünsel imgesiyle özdeşleştiği dolaylı ilişkiyi ayna imgesiyle anlatmış (Gürbilek, 2007, s.117) ve ayna psikolojik gelişim süreçlerinin sembolü anlamında da kullanılmıştır.

Edebî eserlerde tercih sebebine bakıldığında ise ayna; sembol ve imge olarak bulunduğu bağlamda söze yeni anlam olanakları katmış, ifade edilmek istenen duygu ve düşünceleri metne daha kuvvetli ve katmanlı şekilde dâhil edebilme imkânı sunmuştur. Bu özellikleri ona sunan hiç şüphesiz edebiyattır ve edebiyat sayesinde ayna "*görüleni ve görülmeyen ama olanı yansıtabilir: kendi reddini içermeyen hiçbir şey olmadığı için çoğunlukla intikam ve kehanet olarak işler, hayal gücü gerçekliğin anlaşılmasında yeni kapılar açar ve onun dönüşümünü sunar: düşlerle fethedilecek dünyayı öne sürer*" (Galeano, 2013, s.54). Bu dünyanın yansması pek çok edebî metinde ortaya çıkar ve bir anlatım tercihi olarak belirginleşir. Örneğin ayna, destan ve masallarda önemli bir işleve sahiptir:

En çok bilinenlerinden birisi, İskender'in zehirli bir yılanı öldürmek için yüksek bir yere yerleştirdiği aynasıdır. Bu canavarı gören herkesin ölmesi gerektiği için yılan da kendi yansmasını gördüğünde kolayca yok olup gidecekti. Bu aldatmacayla ülke kurtulmuştur. İskender'in "dünyayı gösteren aynası," İran edebiyatında defalarca işlenen Cemşid'in "dünyayı gösteren kadehi"yle paralellik gösterir. Saf kalp Tanrı'nın bir aynası ise kalpleri tam anlamıyla arınmış ve kemale ermiş olanlar, Tanrı'nın cemalinin aracısı olabilirler. Bu, ruhani mürşidin rolüdür (Schimmel, 2004, s s.59).

Modern dönem metinlerinde de aynanın bir anlatım ögesi olarak tercih edildiği örneklerle de rastlamak mümkündür. Yusuf Atılgan *Zebercet* romanında "ayna"ya sıklıkla yer verir. Romanın başkişisi Zebercet, zaman zaman ayna karşısına geçirilir ve yaşadıklarının etkisiyle ortaya çıkan bazı fiziksel-ruhsal değişiklikler aynanın karşısında "aynaya baktı" ifadesiyle verilir. Bu hem Zebercet'in fiziki-ruhi bünyesinde görülen değişimi/değişmezliği gösterme hem de okura nesnel bir gösterge sunma adına yapılmış bir tercih şeklinde yorumlanabilir.

Gülten Akın'ın Şiirlerinde Ayna/ya/dan Yansıyanlar

Türk şiirin yaptığı katkılarla ve şiirleriyle topladığı beğeni neticesinde çeşitli ödüller alan Gülten Akın da aynayı bir anlatım aracı olarak tercih etmiştir. Şiire bireysel duyarlılıkları işleyerek başlayan Akın, zamanla toplumsal şiire yönelir. Onun bu tercihini şiirlerinde kullandığı ayna imgesi üzerinden de takip etmek mümkündür. Başlangıçta ayna bireysel meseleleri yansıtırken/imlerken zamanla toplumsal çizgide bir dikkat aracına dönüşür. Gülten Akın sözcüklerin (ayna da nesnel varlığının yanında bir sözcüktür) anlam ve anlatım üzerindeki etkisinin bilincinde bir şairdir. *Beni Sorarsan*'da bu hususu şöyle dile getirir: "*Sözcükler anlamın tutukevidir (...) özellikle şair onları öyle yan yana getirir, yapılaştırır ki, daha derinden kazarak çıkarılan anlam kurtulan anlam olur.*" (Akın, 2014, s. 71). Bu tarif bir yönüyle sembol ve imgenin de şiirdeki varlığını açıklar niteliktedir. Eserlerinde işlediği konular ve anlattığı kişilerle ilgili şu sözleri ise Akın'ın şiirlerindeki aynayı değerlendirme noktasında fikir verebilecek niteliktedir: "*Ben ezilenler olarak, en çok çocukları ve kadınları yazdım. Bir lokma ekmek için doğdukları yerde kalamayıp göçenleri, yollarda telef olanları, kentlerin varoşlarında, gecekondularda binbir dert içinde yaşayanları yazdım.*" (Akın, 2014,

s.73). Bu hususları çeşitli sembol ve imgelerle sanatsal anlatıma güç katarak anlatan Gülten Akın'ın tercihlerinden “ayna”, onun şiirlerinde dikkat çeken bir anlatım ögesidir.

“GÜLÜNC” şiirinde ayna ve onun yansıttıklarıyla gizli kalmış sırların ifşa edilmesi ve bu nedenle de birinin gerçek kişiliğinin anlaşılmasına vurgu söz konusudur:

Adamı bin kere gülünç ettiler
Taze aynalar çıkardılar yeraltından
Güneşe tuttular hep içinde
Güneşi bir kere gülünç ettiler
Biz güneşe bakamazdık demek öyle
Küçük turuncu solgun
Şu adamı ölçsüz Allah bilirdik
Demek öyle bodur yuvarlak solgun (Akın, 2000a, s.63).

Aynaların yer altından çıkarılması (topraktan çıkma bir bitki gibi) bir doğumu çağrıştırmaktadır. Doğum ise bir varlığın mevcudiyetini görünür kılar. Bu aynı zamanda farkındalık da sağlar. Çünkü “*doğmak ana kaynaktan uzaklaşmak, rüyadan uyanmak, terkinbin dışına fırlamak, çatışma ve kaygı dolu dış dünyaya doğmak demektir*” (Gürbilek, 2007, s. 112) ve bu durumda insan alışlagelmiş büyüklüklerin veya büyükenmelerin de (bu sembolik doğumla) gerçek boyutunu görerek “taze aynalar”da “bodur yuvarlak solgun” bir gerçeklikten başka bir şey olmadığını görür.

“BİRİ KÖTÜ MÜ” şiirinde de ayna, bir durumun/kişinin gerçek vaziyeti hakkında farkındalık sağlayan bir sembol olarak belirir:

Kötü mü yoksul mu biri
Tutsak mı bizim yüzümüzden
Biri kardeşini vurduysa sebepsiz
Çaldıysa bizim yüzümüzden

Kutsal kumbaralar kara ellere
Üç beş meteliğe günahımızı
Bırakıp bırakıp kurtulduk
Bu et bu bira bu elma bir arada
O istedi biz bulduk

Tozda karanlıkta kokuda o
Büyümedi kocadı çirkinleşti
Aynaların zamanın bolluğunda
Kremden süttten gülüşten
Biz güzel olduk (Akın, 2000a, s.88).

Bu dizelerde yansıtma aracı olan aynanın “*her şeyi sonsuza kadar çoğaltan, büyük bir sırta açılacakmış gibi duran*” (Gürbilek, 2007, s.118) bir anlatım gücü mevcuttur. Sıradan bir insanın hayat yolculuğunda yapıp ettiklerini ve tüm çabalarını “üç beş meteliğe” bırakması kazanç sanılan bir kayba ve tükenmeye karşılık gelmektedir ve bu durum ancak bir yanılısma ile “aynalar”da yine “üç beş metelikle” ulaşılan “krem, süt” gibi nesnelere güzelliğin elde edilmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Burada ayna “*şıklığın kaçınılmaz gereci*” (Starobinski, 2007, s.28-29) gibi görünse de gerçekte onun yansıtma evreninde görülen tüm “bolluğun” büyümek değil, kocayıp “çirkinleşmek” olduğuna çağrışım yapılmaktadır. “SES-GÖLGE” şiirinde ise aynanın yansıtma özelliklerinden iki yönlülüğüne bir çağrışım söz edilebilir:

Elimdeki doğuştan kâse bildim
 bir şey beklemeğe değildi
 AŞKtı mekâna sığmazdı kâseyi attım
 AŞKın şavkıdığı dünyayı istedim

bir bile değildim hiç oldum
 ne utanç kaldı ne korku ne bağ
 AŞKı istedim.
 öyle yürekten istedim, yürek eridi

kaygan biçimlere tutuldum
 biçim kaygım en kırık yanımdı
 AŞKı sestem olmuş bir gölgeye yükledim.

ten ayrı ve uzak durdu
 hayat koşum takımları düzgün
 gündelik talika
 ten alındı götürüldü, dışardan baktım
 o kendini yaşadı
 ben AŞK diye ses-gölgeyle kaldım. (Akin, 2014, s.59-60).

Özellikle karşılıklı konulan iki ayna kendi içinde bir diğerrinin yansımasını sonsuz sayıda çoğaltabilecek bir iç içelik durumu meydana getirmektedir. Kendi beni ile aşk arasında kurduğu bağ ile iki boyutluluğu mekân-kâse bünyesinde yaşayan şiir öznesi, "hiç oldum" diyerek aşk ile tanışınca benliğinden geçer. "Tutunacak" çeşitli nesnelere arayışı ise "gölgeye" tutunmakla bir karşılık bulur. Bu ise "hiçlik" boyutuna ulaşan özenin gölgenin yansıma olması gibi "ten"den uzaklaşması şeklinde düşünüldüğünde aşka ulaşmış "ruhun" kendi "ten"ini aynada seyreden bir vaziyetteymiş izlenimi uyandırır.

Shakespeare *II. Richard* adlı eserinde aynayı Richard'ın tahttan indikten sonra kendisiyle yüzleşme aracı olarak sahneye çıkarır. "*Hemen bir ayna getirin buraya ki/Göstersin bana görkem gidince, yüzüm ne hale gelmiş.*" (1994, s. 93-94) "İNANAN İÇİN İLAHI" şiirinde de ayna kişinin kendini tanımasının bir aracı gibi düşünülmüştür.

Ömrümüzün kilimine
 Anamızın diliyle işlenen sözcükler
 Çoğu kez şunlara benzer:
 Acıları uzağında beklet
 Elinde ipekten yelpaze
 Usul usul, hoşgörülle
 Yaklaş kendine
 İşte kendin, işte durgun suların aynası
 Seyret, gülümse
 Oysa
 Kim harlandırıp yüreğinde ateşi
 Ve hesaplaşmazsa kendisiyle
 Ateşten kurtulmayacaktır
 Kıyametini büyütmezse
 Değilken Mısır'a sultan
 Kim doğruysa aramalı
 Yusuf'u, Kenan kuyusunda

Ey inanan
 Sen ey inanan
 Aracısız konuş kendinle (Akın, 2000b, s.83).

Durgun sular, yansımanın en net olduğu yüzeylerden biridir. Kendini tanımak ise derin bir iç muhasebe ve farkındalık gerektirir. Bunun bilincinde olan şiir öznesi, öğüt verirken sevgi, şefkat ve samimiyet gibi özelliklerle anılan “ana”nın sözcükleri aracılığıyla muhatabını farkındalığa davet eder. “İnsan, insanın aynasıdır.” sözünü çağrıştırır nitelikte “İşte kendin, işte durgun suların aynası/Seyret, gülümse” ifadeleriyle kişiyi kendi karşısına yerleştirip kendi kendine “ayna kılma” isteğinden söz edilebilir. Aracısız konuşmak için kişinin ihtiyacı olan, tıpkı II. Richard gibi, bir aynadır. Çünkü ayna, bakan kişiye riyakârlık ve dalkavukluk etmez. “DİL ALTI” şiirinde de benzer bir farkındalık ve kendini bulma, kendine yönelme düşüncesinden söz edilir:

O öncede durdu, dilin altında
 tadı usul, küçük, ömre taşınarak
 belki bir isim
 bir im taşımazsa görmez, yok olur

bir yılan gömleği bir simge
 ben için değildi, ben içindeydi
 susabilsem bir kendimi
 söyleşmeyebilsem
 sonsuza dek orda kalır

ölsem aklımla, farkında her şeyin farkında
 o bende kendini bilir
 olunca aşk, yürümek, kâr zarar
 akşam tartı
 çekilir
 yalnız karanlık olur aşk olur (Akın, 2000b, s.256).

Şiirde geçen “ben için değildi, ben içindeydi” ifadeleri bir ayna karşısındaki yansımayı çağrıştırmaktadır. Ayna, bakanı kendi içindeymiş gibi bir yansımayla gösterir. Şiir öznesi de bu bilinçle “susmak, söyleşmemek” fiilleriyle sağladığı sükûnet ortamında kendini görmeyi arzular. Bunu gerçekleştirebilmek için de bazı simgelere başvurur. Nitekim “*görme her zaman çoğuldur ve başka nesnelere, arzular, vektörlerle yan yana ve üst üste yaşanır.*” (Crary, 2004, s.33). Yaşam belirtilerinin tümü sahneye çıkarılıp sonra geri “çekildiğinde” farkındalık durumu yaşanır ve şiir öznesinin dilinden bu husus “ol”mak fiilinin yardımıyla ifade bulur. Ölümün, şiir bünyesinde yaşamla bütünleştirilerek bir farkındalık aracına dönüşmesini ise bir söyleşisinde Gülten Akın’ın ölümle ilgili dile getirdiği ifadeleriyle açıklamak mümkündür: “*her bilinçli, duyarlı insanın işi, ölümün değil yaşamın değirmenine su taşımak Böyle düşününce, yok edilemeyen ölümü de evcilleştirip yaşamın öteki yüzü diye alabilirsiniz.*” (Akın, 2001, s.174).

“SEYİRLİK” şiirinde de “Göz mü bu seyirlikte/gören mi gösteren mi/yoksa görülen mi oldum/ya da hepsi” (Akın, 1998, s.26) dizelerinden hareketle “görme/yansıma/yansıyandan görülme” şeklinde yorumlanabilecek bir “ayna” imgesinden söz edilebilir. Ayna bu dizelerde bilme arzusunun “gizli” bir ifade aracı şeklinde

değerlendirilebilir. "ALACA DAĞLARDA SARI ÇİÇEK" şiirinin öznesi ise umudu, "unutulmuş bir aynadan" yansıtarak muhatabını beklemeye davet eder:

Açsam içimi bir mendil gibi
Bıraksam rüzgara rüzgara
Gün günden kırılan siz ezilen siz
Siz düşünmeden edemezsiniz

Korkar sevgisinden yalnızlığından
Eğilir toprağa toprağa
Alaca dağlarda sarı çiçek
Bekleyin her gece bekleyin bekleyin
Bir gün unutulmuş bir aynadan
Bütün sevgiler size dönecek (Akın, 2000a, s. 33).

Şiirdeki ifadeler ezilmiş, yıpranmış ve pek çok şeyden mahrum kalmış insanlar manzarası oluşturmaktadır. Şiir öznesi bekleyişi tavsiye ettiği bu insanları "alaca dağlardaki sarı çiçek"e benzetir. Bu bir yönüyle zayıflık belirtisidir. Ezilmiş, ihmal edilmiş insanların çiçeğe benzetilmesi onların "hayatının ve ruhunun giderilmez bir zayıflık" (Girard, 2013, s.226) taşıdığı düşüncesini de akla getirmektedir. "Sarı çiçek" tamlamasındaki sarı rengi ise sembolik olarak "geçiş hâlini", uyarı ve dikkat anlamında "korku ve tetikte olmayı" bir durumla ilgili de "geçiciliği" çağrıştırmaktadır. Bu açıdan gecenin karanlığıyla ilişkilendirildiğinde ise umut bir ışığa dönüşmekte ve ışığın aynadan yansması gibi umudun bir gün mutlaka belireceği ve bütün sevgilerin bu "insanlara" döneceği ifade edilmektedir.

"DÖNER AYNA" başlıklı şiirin "1."sinde şiir öznesi ileri sürülen fikirleri bir ütopya gibi değerlendirerek bunları bir "köpek" in ses çıkarmasına benzetir.

1.

Zafiyetle havlıyoruz
kendi ütopyamızı
kaygan zemin döner ayna
düzen afiyetle kusuyor
akrebini içine (Akın, 2014, s.39).

Bu dizelerde aynanın "döner" sıfatıyla nitelenmesi ilk dizedeki "zafiyet" kelimesiyle birlikte düşünüldüğünde, insanın kendi çıkar ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmesini çağrıştırmaktadır. Ayna bir yansıtıcı olarak döndüğünde kişi de çıkarları ne tarafla örtüşüyorsa o yöne yönelerek zafiyet göstermiş olur. Aynı şiirin "2."sinde ise durum daha da aşikâr bir şekilde ortaya koyulmaktadır:

2.

Kaygan yüzey döner ayna
düzenin kustuğu
afiyetle havla kendi kendini
köpekleş köpekleş köpekleş leş (Akın, 2014, s.40).

Şiir öznesi kendine tuttuğu aynada, insanın "1." şiirde dile getirilen hususlar nedeniyle "alçaldığını" ve "afiyetle" diyerek de bu alçaklığın derecesini işaret etmektedir. Bu dizelerde

dikkat çeken kelimelerden biri de “kendi”dir. Çıkarları doğrultusunda hareket eden insan sistemin midesinde sindirdiği kusulacak bir maddeye dönüşmüş ve ortaya çıkan “kusmuk” kişinin kendisi olmuştur. Bu düşüncenin ardından da insana kendine, “köpekleş” denilerek dönüşüldüğü düşünülen varlık vurgulanmıştır.

“EKSİK” şiirinde bir kaybı, ayrılığı, üzüntülü bir durumu çağrıştıran “Ezilmiş bir gülün yanında/durur gibi üç gün üç gece/kalbi parçalanıyor” (Akın, 2014, s.52) dizelerinden sonraki satırlarda geçen ayna; kişinin yaşama sevincinin, iç huzurunun veya yitirdiği tutunma aracının bir yansıtma yüzeyine dönüşür:

kaçırdığı o neyse
artık bir daha
aynadaki yansidan
bakışından yüzünden
kollarının yanına
umarsız düşüşünden (Akın, 2014, s.53).

Yaşadıklarının etkisiyle kaçırıklarından mahrum kalan özne, yaşam karşısında umursamaz bir tavır takınır. Ayna, kendi üzerine düşen görüntüyü yansıtan bir aracı iken bu dizelerde öznenin farklı bir yönüne karşılık gelen görüntüsüne işaret etmektedir. Olumsuz bir yaşantının neticesinde bilinçli olarak takınılan tavır görüntü düzeyinde de karşılık bularak aynada temsil aracına dönüşür. Ayna burada kendi nesnel varlığından ziyade bir başka durumun görünümünü temsil etmektedir.

Aynanın teknik olarak yansıtmasını sağlayan en temel unsur “sırlanmasıdır”. Bir duyguyu veya durumu da gizemli kılan, ona karşı merak ve ilgi uyandıran şey ise onun yaşanma yoğunluğu olduğu söylenebilir. “KARŞI-TELE SIR” şiirinde de çeşitli duygular bilinmezliklerini artırdıkça onlara karşı sorgulama ve merak da artar:

Kendi yakınlarının yakınlığına düştüğü zaman
uyanır tohum, büyür ten
çamları hatırla
ve tin kendi yakınlarının uzağında
serpilip genişler

yatıyordu öyle, saçları karışmış, giysisi yan üstünde
onu neden öldürdüler neden öldürdüler neden öldürdüler?
camdı, istenileni yansıttı kimilerine göre
bence dondurduğu istenmeyendi

yatıyorlardı (acaba)
dizilmiştiler (acaba)
dizili miydiler vurulduklarında?
camdı, istenileni yansıttı
bence istenmeyen sorulardı üretilecek olan

kendi yakınlarının uzağında
çatlamaz tohum, ölür ten (öldürür ten)
onları hatırla
ve tin kendi uzaklarının yakınında
camdı, istenileni yansıttı (mı acaba)

süzülür düşsel aralıklardan
 şu kadar şu kadar şu kadar
 ölü olarak
 orda öylecene diziliydiler

insan insan
 çamları hatırla
 nece uzaktaydı nece yakın
 sır görünenin ardında
 tohum gibi ten gibi mi gelecekler
 yoksa tin süzülmekte de camlardan
 insan insan
 çatlatıp camları, birikip orman
 sır görünenin ardında (Akin, 2000b, s. 272).

Ayna, sırlı bir nesne olarak yansıttığı yüzey ne ise o gibi görünür. Kişi bir aynaya baktığında baktığı nesneyi (aynayı) görmek için değil, o nesnedeki kendi yansımasını görmek için bakar. Bunun aynadaki yansımayı önceleyen tüm temsil durumları için geçerli olduğu söylenebilir. Çünkü *“temsilin temsil ettiği şey gösterdiği şey değildir.”* (Bonitzer, 2011, s.170). Bu nedenle ayna da üzerine yansıyan görüntüyü temsil etse de aslında o görüntünün kendisi değildir. Şiirdeki sorgulamalar, duygu ve düşünceler de aslında yine şairin belirttiği gibi bir *“mydı/miydi?”* ve *“acaba”*lardan ibaret durumlardır. Bu olup bitenlerin veya gerçekleşeceklerin, aynadaki yansıma gibi, görünenin ötesinde anlamlar taşıdığına işaret etmektedir ve bu durum şairin dilinden *“sır görünenin ardında”* şeklinde ifade bulmaktadır. Görünenin bir sır taşıdığına inanmak ise bilinçli olmayı gerektirir. Ayna karşısındakini taklit eden/yansıtan bir aracı olmaktan çıkarak karşılaşılan durumu anlaşılır kılan bir merceğe dönüşür. Sırrı çözmek ise mevcut durumun iç yüzüne *“bakmakla”* mümkündür. Nitekim bilinç *“bakışa yerleşmiş olan biçimlere ve yaratıklara maruz kalmalıdır ki bunları yansıtılsın.”* (Starobinski, 2007, s.39) ve görünenin ardındaki sırda ulaşabilsin. Bu dizelerde de bilincin sorgulamalar aracılığıyla yeterli bir farkındalık düzeyine sahip olduğu anlaşılmaktadır. *“KIN”* şiirinde ise ayna imgesi, şiir öznesinin karşısındaki hakikat göstergesi gibi durmaktadır:

Sanki buzdan duvarlarla çevriliyorsun
 Sanki yangınsın da birden sönyüyorsun
 Sanki kocaman aynalar önünde
 Bir çiy damlası gibi görünüyorsun
 Gurbet baskındır

Kendine kendine batırırken
 İçindeki keskin bıçağı
 Yetişmiştir gurbet
 Gurbet kındır (Akin, 2000b, s.233).

İnsanın doğup büyüdüğü veya ailesinden uzakta yaşadığı yeri ifade eden gurbet sözcüğü hem bu anlamlarıyla hem de kişinin dünyaya gelişi ve öldükten sonra *“toprak altına”* girişini akla getiren bir anlam çağrışımına sahiptir. Gurbetin söz konusu olduğu durumlarda bir yolculuk ve bu yolculuğun getirdiği belirsizlikler bulunmaktadır. *“Sanki buzdan duvarlarla çevriliyorsun”* dizesi bu belirsizliklerden ilk olarak şiirde yerini alır. Aile

ortamının sıcaklığı karşısına yerleştirilen “buzdan duvarlar” söz konusu belirsizliğin şiir öznesinin iç dünyasında uyanan duyguların karşılığı şeklindedir. Duvarın yapısı dikkate alındığında da gurbetin bir kuşatıcı özellik taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde “*Sanki yangınsın da birden sönüyorsun*” dizesinde de zıtlıkların derecesi artırılarak gurbetin özne üzerindeki duygusal etkisi anımsatılır. “*Sanki kocaman aynalar önünde/Bir çiy damlası gibi görünüyorsun*” dizelerinde ise aynaya yansıyan gurbet öznesi her an yitip gitmeye hazır, buharlaşması çok çabuk ve kolay olabilecek bir varlık gibi görünür.

“KÖR AYNADAN İNCE KIZA” şiirinde kendisini konuşan bir aynaya benzeten şiir öznesi, insanın varlığını ön-arka, sağ-sol, taban-tavan bütünlüğünde kapsadığını belirtir:

1.

Ben insanı tüm gösteren aynalardanım
Altı yönlü genişliğine derinliğine
Yüzünden ellerinden biliyorum
Yüreğinde tüm sevda
Yüreğin bana karşı (Akın, 2000a, s.13).

2.

Ben insanı tüm gösteren aynalardanım
Altı yönlü genişliğine derinliğine
Nerde o kız küçük ince güzel
Nerde içi içine sığmayan (Akın, 2000a, s.14).

Ayna, fiziki nitelikleri gereği yansıttığı varlığı iki boyutlu olarak gösterir. Ancak şiirde bu iki boyut, imge tercihiyle çok yönlü ve boyutlu bir yapıya evrilir. Özne “altı yönlü” aynada artık muhatabının iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini de görebilmektedir. Bu yansıtma tıpkı Lord Byron’un, Don Juan adlı eserinde Haidee ve Juan’ı birbirlerini yansıtan bir ayna şeklinde tasavvur etmesine benzer: “*Her biri aynasıydı ötekisinin ve bir pirlanta gibi/ Kıvılcımlar saçan bir sevinci okudular birbirlerinin kara gözlerinde/Ve birbirlerine sevgi dolu bakışlarının yansımından/Başka bir şey olmadığını anladılar bu parlaklığın*” (Byron 2006, s.179). Aralarındaki en belirgin fark ise Byron iki insanın birbirine ayna oluşunu şiirselleştirirken Akın sanatsal tercihini bir insanın herhangi bir insana ayna oluşundan yana kullanır ve tıpkı şiirde dile getirildiği şekliyle çok yönlü bir kapsamı hedefler. Çok boyutlu kuşatmanın/yansıtmanın ifade edildiği bir diğer şiir ise “YENİDEN”dir:

Karanlık bastı mı seninle gelir
Nasıl döner durur ortalarda
Çağrışımlardan kopmuş bir sürü
Tedirgin kuşlar gibi kelime
Elinde aynaların bin bir yanlısı
Ne yandan baksan ölüm
Kurtul dersin kurtul kendinden
Unut yitiklerini
Seni yargılayacak kim (Akın, 2000a, s.15).

Bu şiirde aynanın, hayat karşısında bilinç hâlini çağrıştıran bir uyarana dönüşmesinden söz edilebilir. İnsanın başına gelebileceklerin “bin bir türlü” olması gibi şiirde de aynaların “bin bir yanlısı” insanı yaşayacağı kesin olan bir durumla yüzleştirir: “ölüm”. Kendi ölümlü oluşunun yansımalarını gören özne kendisine “kurtulma” çağrısında bulunur. Yansımaların sağladığı bilinçle bir başkasının söyleyecekleri dışında kaybedilenin yasını tutmayı zorunlu

kılacak hiçbir gerçeklik yoktur. Bu bilinçle şiir öznesi "Seni yargılayacak kim" diyerek yeni bir farkındalığa çağırır.

"ANNELER İLAHİSİ" şiirinde bir anne üzerinden annelerin sahip olduğu özellikler ile mevcut yaşantılar arasındaki zıtlığa dikkat çekilir:

Yitiğin tartıldı orda burda
bozuk mu düzgün mü tartılarda
durdun
söylenmemiş, anlatılmamış, söylenememiş olanı
anlaşılır kıldı duruşun

öyle bakıyorsun
içinde dolaştırdıkları o karışık ayna
senin çıplak gözlerine
ne kadar ne kadar yabancı

suya düşmüş arıyı gözleyen
bu dünya düşündürmez mi
kimin hayatı kimin umurunda
oysa sarmalandın, paylaşıldın
ortasında sen gibi bir kalabalığın

Anneler olmasa kim kimi severdi
saklı tuttun o insanı insana bağlayan güvenci
yollar boyu, eskitilmiş alanlarda
solgun bir bedeni gezdirmedin Metin'in annesi (Akin, 2000b, s. 301).

Annenin şefkat, merhamet, güven gibi özellikleri vurgulanarak hayattaki zıtlıklar belirginleştirilir. Ayna imgesi bu satırlarda annenin özelliklerine gönderme yapan bir imge olarak yer alır. Göz, (gözbebeği) dikkatle baktığında kişinin kendi yansımaları görmesi mümkün bir organdır. Annenin "çıplak gözü" ise bozulmamış, saf ve temiz duyguların yansıma zemini şeklinde yorumlanabilir. Yalanın, aldatmanın ve aykırılıkların yaşandığı hayatın yansıma yüzeyi olan "karışık ayna" ile göz arasında kurulan zıtlık, "anne"nin sahip olduğu değerleri daha da yüceltmektedir. Bu sayede M. M. Ponty'nin belirttiği gibi "ayna imgesi kendine bakmayı olanaklı kılar." (Aktaran: Abrevaya, 2000, s. 73). Ayna, kendi üzerine düşen görüntüyü yansıtırken anne gözlerine düşen görüntüyü "annelik" özellikleriyle yeniden boyutlandırarak arzu edilen bir yansımaya dönüştürür.

"ANKARA ANKARA GÜZEL ANKARA" şiirinde de "anne"nin toplumdaki yeri ile "medeniyet" eleştirisi dikkat çekmektedir:

Ve analar
Sıcacık apartmanların yakınlığına
Çoktan alıştılar
Lüksle yurdular fincanları
Ovdular adı tuvalet olan helaları
Tuzruhuyla
Tozunu aldılar aynaların
Dayandılar sevecenlikle
Cici beylerin çimdiklerine tekmelerine
Törenle kestiler tırnaklarını

Arko, Körko, Karko
 Yıkılsa yıkılsa yıkılsa
 Daha beş yüz yirmi konu
 Beşbin ellibin konu
 Yarım milyon insan yıkılacağına (Akın, 2000b, s. 73).

Şiirde sıralanan süslenme, bakımlı olma ve rahat yaşama durumları ironik bir dille eleştirilir. Bir aynanın tozunu almak ise kendini seyretme ve çeşitli araçlarla süslenerek, bakım yaparak “beğenilmeyi kolaylaştıracak bir çabaya” gönderim yapmaktadır. Ancak bunlar şiir öznesi tarafından değersiz bulunmakta ve “sözde” medeniyet unsurlarının yerine insanın önemsenmesi fikri öne çıkarılmaktadır. Bu durumu şöyle açıklamak mümkündür: “*Ayna her zaman kibrinden kuşkulanan ahlaksal bir ben ve eğitimle biçimlenen ve kendisini eğitimle tamamlayan sosyal ben arasında hakemlik eder.*” (Melchior-Bonnet, 2007, s.131). Şiirde de söz konusu iki ben arasındaki mücadeleyi, şiir öznesi adına, “sosyal ben”in kazandığı söylenebilir.

Sonuç

Edebiyat ve bilim camiasından pek çok ismin katıldığı bir “soruşturma” neticesinde “Yaşayan En Büyük Türk Şairi” seçilen Gülten Akın, uzun bir şiir yazma sürecine sahiptir. 1933 doğumlu olduğu dikkate alındığında Akın’ın, Türk şiirinin geçirdiği değişim ve dönüşümlerin canlı bir tanığı olduğu ve şiirlerinde bu tanıklığın izlerini yansıttığı görülmektedir. Şiir yazmaya başladığı yıllarda ve özellikle *Rüzgâr Saati* (1959), *Kestim Kara Saçlarımı* (1960) ve *Sığda* (1964) adlı şiir kitaplarında bireysel konuları/duyarlılıklarını işleyen Akın, sonraki şiirlerinde toplumsal meselelere yönelir. Yukarıda incelenen şiirlerine bakıldığında Akın’ın imge ve sembol tercihlerinin de benzer bir evrilmeden geçtiği söylenebilir. Bireysel duyarlılıkları yansıtan anlatım olanakları şiirin atmosferini de bütünüyle kaplar. Ayna, şiirsel tercihlerinden biridir. Akın’ın şiirlerinde ayna; kendini tanıma, olay veya durum karşısında farkındalık süreci yaşama, kendine bakıp dışsal durumları algılayabilme ve toplumsal bir hususu eleştirel bir dikkatle sunabilme aracına dönüşür. Özellikle sanatçının, söylemek istediği bir durumu sembol ve imgenin ardına “gizlemesi” karşısındakinde bırakmak istediği etkiyi artıran bir niteliğe sahiptir. Ayna da kendi sırrını kendi bünyesinde taşıyan bir nesne olarak Akın’ın şiirlerinde ele aldığı meseleleri sanatçı duyarlılığı ile “gizleyerek”, “sırlayarak” bunları çözecek “bilinci” bekler. Şairin şiir yazma sürecinde giderek olgunlaşan üslubu, tercih ettiği ayna sembolü/imgesine de yansımış ve eleştirilerini (beğeni, yergi vs.) edebî çizgide tutarak sanatçı kişiliğini kuvvetlendirmiştir.

Kaynakça

- Abrevaya, E. (2000). *Aynadan ötekine: çocuk özelliğinin oluşumu üzerine bir çalışma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akın, G. (1998). *Sessiz arka bahçeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akın, G. (2000a). *Toplu şiirler ı 1956-1976*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akın, G. (2000b). *Toplu şiirler u 1979-1998*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akın, G. (2001). *Şiiri düzde kuşatmak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akın, G. (2002). *Şiir üzerine notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akın, G. (2014). *beni sorarsan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bonitzer, P. (2011). *Kör alan ve dekadrajlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Campbell, J. (2012). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Crary, J. (2004). *Gözlemcinin teknikleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2011). *Ayna kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Durukan, Ş. (2017). *Cumhuriyet dönemi (1920-1950) Türk şiirinde ayna*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.
- Eberhard, W. (2010). *Çin simgeleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın dal büyü ve din üzerine bir çalışma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Galeano, E. (2013). *Biz hayır diyoruz*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Girard, R. (2013). *Romantik yalan ve romansal hakikat*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, N. (2007). *Kör ayna, kayıp şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İbn Arabi. (2023). *Fususü'l hikem*. <https://www.kitapindi.com/bilim/dini/ibnul-arabi-fususul-hikem/>. (Erişim Tarihi: 11.04.2023).
- Lord Byron. (2006). *Don Juan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Melchior-Bonnet, S. (2007). *Aynanın tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Saltuk, S. (2010). *Geçmişten günümüze ayna her anlamda her alanda*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schimmel, A. (2004). *Tanrı'nın yeryüzündeki işaretleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Shakespeare, W. (1994). *II. Richard*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Starobinski, J. (2007). *Aynada melankoli*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sinemoğlu, N. (1991). "Ayna", İslam Ansiklopedisi 4. cilt. Ankara: TDV Yayınları.
- Pala, İ. (1991). "Ayna", İslam Ansiklopedisi 4. cilt. Ankara: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

COĎRAFYA & GEOGRAPHICS

Kilis'te Sosyo-Mekânsal Ayrışma, Sınır ve Kimlik

Socio-Spatial Differentiation, Border and Identity at Kilis

Bilal GÖRENTAŞ*

Nizamettin YİĞİT**

Öz

Sınırlar özellikle son 200 yıldır modern ulus-devletlerin en önemli varlık göstergeleri olarak ön plana çıkmıştır. Siyasetin coğrafyaya en net tezahür ettiği alanlar olarak sınırlar, çizildiği andan itibaren aynı zamanda iki farklı coğrafyanın inşasını da başlatmıştır. Ortak bir toplumsal kimlik ve vatan algısı, ulus-devletlerin sınırları içinde kurulmuştur. Bu makale, tarih boyunca ortak bir coğrafyayı paylaşan toplumların 100 yıl önce çizilen bir sınırla bölünmesi sonrasında yaşadığı sosyo-mekânsal ayrışmayı konu edinmiştir. 1921 yılında Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşmasıyla çizilen bu sınırlarla birlikte iki ayrı coğrafyanın oluşumu da başlamıştır. Sınırın her iki tarafında farklı strateji, söylem ve anlatılarla farklı ulus-devlet inşa süreci yaşanmıştır. Bu araştırma Kilis'te, sınırın yarattığı sosyo-mekânsal ayrışmanın hangi söylem ve anlatılarla inşa edildiğini analiz etmektedir. Çalışma kapsamında sınır bölgesinde uzun süre ikamet etmiş ve sınırın her iki tarafına dair deneyimleri olan yedi katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yapılan mülakatlarda katılımcıların sınır algıları ve sınırın her iki tarafına dair söylem ve anlatıları analiz edilerek sosyo-mekânsal ayrışmanın izleri aranmıştır. Elde edilen bulgular, bu sosyal ve mekânsal ayrımların kimlik/kültür, din ve tarih/ekonomi başlıklı üç ana tema üzerinden gerçekleştiğini göstermiştir. Kilis'te sınırla kurulan ilişki her zaman çok boyutlu ve çok karmaşık olmuştur. Sınır bir yönüyle ekonomik engel yaratmışken, bir başka yönüyle de Kilis için ekonomik bir fırsata dönüşmüştür. Sınır hem karşı durulmuş hem de söylem ve pratiklerle sınır yeniden inşa edilmiştir. Sınır her şeyden öte ortak bir coğrafyayı sosyal ve mekânsal olarak bölerek iki farklı coğrafya yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Mekânsal Ayrışma, Sınır, Kimlik, Kilis

Abstract

Borders have become the most important indicators of modern nation-states, especially in the last 200 years. Borders, as the manifestation of politics in geography, have also initiated the construction of two different geographies from the moment they were drawn. A common social identity and perception of homeland is built within the borders of nation-states. This article focuses on the socio-spatial differentiation of the societies that shared a common geography, after they were divided by a border drawn 100 years ago. The construction of two separate geographies began with these borders drawn by the Ankara Treaty signed with the French in 1921. Different nation-state building processes have been experienced on both sides of the border, with different strategies, discourses and narratives. This study analyses the socio-spatial differentiations on the Kilis side of the border, through discourses and narratives about the border. In this study in-depth interviews were conducted with seven participants who have lived in the border region for a long time and have experience on both sides of the border. In the interviews, participants' perceptions of the border and their discourses and narratives about the other side of the border were analysed and traces of socio-spatial differentiations were sought. The findings showed that the social and spatial differentiations occurred on three main themes: identity/culture, religion and history/economy. The relationship with the border in Kilis has always been multidimensional and complicated. Above all, the border has created two different geographies by dividing a common geography socially and spatially.

Keywords: Socio-Spatial differentiation, Border, Identity, Kilis

Extended Summary

This study investigates the socio-spatial differentiations created by the Turkey-Syria border through discourses and practices on the Kilis side of the border. Kilis, which remained under the province of Aleppo for approximately 400 years after the Ottoman Empire conquered Syrian lands in 1516, was occupied first by the British and then by the French after the First World War. The city was freed from this occupation on December 7, 1921, and has become a border town of the Republic of Turkey with the Ankara agreement signed with the

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, bilal.gorentas@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6802-5007

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya ABD, nizamettin7927@gmail.com, ORCID: 0009-0000-5828-5860

France in the same year. This study focuses on how a geography shared for 400 years was socially and spatially separated after the border was drawn 100 years ago.

In this study, the concept of border is considered not as a fixed line separating two different geographies but as a process in which social and spatial differentiation occurs. The territorial nation-state system, which emerged after the French Revolution and began to develop rapidly, created a political geography where the world was separated from each other with clear lines after the two world wars. Nation-state borders have led to new social and spatial divisions in many parts of the world. New social identities were built in the newly formed territorial state system. The concept of nation is now associated with geography in this new nation-state system.

Social and spatial differentiations often occur through stories, discourses and narratives. Two new social identities are constructed with the narratives about 'us' and 'the other' created on both sides of the border. Therefore, the most effective way to examine the social and spatial differentiations created by the border is to analyse these narratives.

The main aim is to explore the discourses and narratives through which Kilis is socially and spatially separated from the other side of the border. Hence, this study focuses on the similarities and differences in these discourse and narratives about the other side of the border.

The data collected through in-depth interviews conducted with seven people within the borders of Kilis province between April and May 2023. When selecting interviewees, people who lived in the border regions and had also been on the Syrian side of the border were preferred. The main reason for this choice is to capture information about their experiences of being on the other side of the border, as well as their perceptions of the other side of the border. Semi-structured interview technique was used in the interviews. In this way, participants were given the opportunity to convey their narratives without limiting them to a narrow framework. During the interviews, the participants were asked questions about their life stories and daily life practices, and then the traces of socio-spatial differentiations were tried to be traced by asking questions about the events they experienced regarding the border, their border experiences and the problems they encountered at the border.

The results showed that the discourses and narratives regarding the perception of the border and the socio-spatial differentiations were shared under three main categories. These three main themes that stand out in the analysis are identity/culture, religion and history/economy.

The first theme where the traces of socio-spatial differentiations are most visible is identity. The most basic function of the current border is to separate Arab identity from Turkish identity. It was observed that the participants perceived both national identities as the 'other' of each other. The discourse and narratives regarding this marginalisation are based on the argument that the socio-spatial differentiation at the border is correct and appropriate.

Another theme that stood out in the analyses was religion. Although it has been observed that belonging to the same religion strengthens the perception of similarity between two societies, it has also been observed that a socio-spatial differentiation is made in the context of religion. The perception of religion and religious practices also differ on both sides in the participants' discourses. These discourses also bear the traces of socio-spatial differentiation.

Finally, the two most frequently mentioned topics in stories about the border are history and economics. These are also the two themes in which the traces of the socio-spatial differentiations created. In the shared narratives, there was no clear social and spatial

differentiation in the first years of the border. There are also narratives that in these years when historical ties did not lose their influence, those who had lands on both sides of the border could easily cross the border. The sudden transformation of Kilis into a border town created economic problems. Cross-border commercial relations have gradually increased and this has become the most basic economic source of Kilis. It is stated in the narratives that even the mines laid in the 1950s could not prevent these economic relations. A constant theme of 'us' and 'the other' has been observed in the narratives and discourses about historical processes and economic relations, and in these narratives, it is emphasised that the society here has more love of homeland and state compared to the other side of the border, and is differentiated from the other side.

The socio-spatial differentiations created with these discourses and narratives. The relationship with the border in Kilis has always been multidimensional and complicated. While the border created an economic obstacle in one aspect, it also turned into an economic opportunity for Kilis in another aspect. The border has been both resisted and reconstructed through discourse and practices. Above all, the border has created two different geographies by dividing a 400-year-old common geography socially and spatially.

Giriş

Bu çalışmanın amacı Türkiye-Suriye sınırının yarattığı sosyo-mekânsal ayrışmanın sınırın Kilis tarafında hangi söylem ve pratiklerle gerçekleştiğini araştırmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye topraklarını fethettiği 1516 yılından itibaren yaklaşık 400 yıl boyunca Halep vilayetine bağlı kalan Kilis, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk olarak İngilizlerin ve ardından Fransızların işgaline uğramıştır. Bu işgalden 7 Aralık 1921 yılında kurtulan şehir, aynı yıl Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması ile bir sınır şehrine dönüşmüştür. Bu makale, tarih boyunca paylaşılan bir coğrafyanın 100 yıl önce sınırın çizilmesiyle birlikte sosyal ve mekânsal olarak nasıl ayrıştığına odaklanmaktadır.

Bu araştırmada sınır kavramı iki ayrı coğrafyayı birbirinden ayıran sabit bir çizgi olarak değil sosyal ve mekânsal ayrışmanın yaşandığı bir süreç olarak ele alınmıştır. Fransız Devrimi'nin ardından ortaya çıkan ve hızla gelişmeye başlayan teritoryal ulus-devlet sistemi, iki dünya savaşının ardından dünyanın net çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir siyasi coğrafya oluşturmuştur. Ulus-devlet sınırları dünyanın çoğu yerinde yeni toplumsal ve mekânsal ayrışmalara yol açmıştır. Yeni oluşan teritoryal devlet sisteminde millet olarak isimlendirilen yeni toplumsal kimlikler inşa edilmiştir. Millet kavramı, bu yeni ulus-devlet sisteminde artık coğrafyayla ilişkilendirilmiştir. Millet, sınırları belirli bir coğrafya üzerinde yaşayan insanları tanımlayan modern bir toplumsal kimlik olarak şekil almıştır. Modern ulus-devlet inşa sürecinin en önemli adımı ortak bir ulusal kimlik oluşturmaktır. Ulusal kimlik inşa süreci her coğrafyada farklı bir şekilde farklı strateji ve söylemlerle gerçekleşmiştir. Ulus-devlet sisteminde sınırlar ulusal kimlik inşasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Ulusal kimlikler anlamlarını bu sınırlardan alır. Bir ulusu bir başka ulustan ayıran çizgiler olarak sınırlar, ayırdığı toplumlara kimin 'biz' kimin ise 'öteki' olduğunu gösterir. Bu sınır inşası toplumları ve mekânları ayıran, kolektif kimlikler inşa eden bir süreci ifade eder. Sınır, toplumsal ve mekânsal ayrışmanın gerçekleştiği, iki yeni coğrafyanın inşa edilme sürecidir.

Toplumsal ve mekânsal ayrışmalar çoğu zaman hikâyeler, söylemler ve anlatılar yoluyla gerçekleşir. Sınırın her iki tarafında oluşturulan 'biz' ve 'ötekine' dair anlatılarla iki yeni toplumsal kimlik inşa edilir. Bu yüzden, sınırın yarattığı toplumsal ve mekânsal ayrışmaları incelemenin en etkili yolu da bu anlatıları analiz etmektir. Bu çalışmanın temel hedefi de Osmanlı döneminde küçük bir kasaba iken Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bir sınır şehrine dönüşen ve Suriye krizinin ortaya çıktığı 2011 yılından bu yana önemi daha da artan bir il olan Kilis'te, sınırın yarattığı sosyo-mekânsal ayrışmanın hangi

söylem ve anlatılar üzerinden gerçekleştiğini analiz etmektir. Tarih boyunca aynı coğrafyayı paylaştıktan sonra çizilen sınırın 100 yıl sonra Suriye tarafında yaşanan bir krizle yeniden açıldığı, tek taraflı yoğun bir toplumsal hareketin yaşandığı ve sonuç olarak yeniden yoğun bir toplumsal karşılaşma ortamı oluştuğu günümüzde, toplumsal ve mekânsal algıların nasıl olduğunu analiz etmek faydalı olacaktır. Bu çalışmanın cevabını aradığı temel soru hangi toplumsal söylem ve anlatılarla Kilis'in sınırın öteki tarafından sosyal ve mekânsal olarak ayrıştığıdır. Sınırın öteki tarafıyla ilgili algılara odaklanılan bu çalışmada söylem ve anlatılardaki benzeşen ve farklılaşan noktalara odaklanılacaktır.

Sosyo-Mekânsal Ayrışma, Sınır ve Kimlik

Edward Said (1979) tarih gibi coğrafyanın da insan üretimi olduğunu söyler. Coğrafyanın inşası sınır çizmek ve teritorya oluşturmakla ilgilidir. Teritorya bir mekân üzerindeki hâkimiyeti ifade eder. Bu hâkimiyet bir mekândaki insanların ve kaynakların kontrolünü içeren bir hâkimiyettir ve doğrudan siyaset ve güç ilişkileriyle ilgilidir. Bu yüzden coğrafyacılar için sınırlar öncelikle devletlerin teritoryalliği ile ilgilidir (Newman ve Paasi, 1998). Sınırlara ve sınırladıkları mekânlara anlam veren işte bu teritoryalliktir.

Sınır oluşturmak aynı zamanda sosyo-mekânsal ayrışmalar oluşturmakla ve yeni kimlikler inşa etmekle de ilgilidir. Tarihin ilk çağlarından beri insanlar farklı dönemlerde ve farklı şekillerde sınır çizme pratikleri geliştirmişlerdir. Sınırların bir şekilde ilk insanlardan bu yana mevcut olduğu varsayılabilirse bile sınırların fonksiyonları ve anlamları tarih boyunca farklılık göstermiştir. Avcı-toplayıcı dönemde çok daha esnek ve değişken olan sınırlar tarım devrimiyle birlikte sınır boylarına doğru evrilmiştir. Tarihte bilinen en eski sınırlar günümüzden 5 bin yıl önce Sümerler tarafından sınır taşlarıyla ya da ağaç kazıklarla belirlenmiş hatlardır (Abdulla, 2009, s. 159).

Modern öncesi devlet sistemlerinde sınırlar, mutlak egemenliğin hatlarından ziyade savunma sistemlerinin dış çeperlerini oluşturmaktaydılar. Giddens (2008) Roma İmparatorluğu'nun surlarının veya Çin Seddi gibi tarihi hatların devletlerin egemenlik sınırlarını değil daha çok savunma hatlarını belirlediğini ifade etmektedir. Lattimore (1962, s. 484) Çin Seddi'nin kuzey bölgelerden gelen barbarlara karşı tarım alanlarını korumak için inşa edildiğini, aynı şekilde Roma surlarının da istilacı barbarlardan korunmak için örüldüğünü vurgulamaktadır. Orta Çağ imparatorluklarında sınırlar, sürekli değişen ve yeniden tahkim edilen mekânsal birimler olmuştur. Antik Yunan'daki site devletlerinde, Roma, Çin, Bizans, Osmanlı ve Rus imparatorlukları dâhil her siyasi yapıda bir şekilde mevcut olan sınırlar, Erözden'in de (1997, s. 116) ifade ettiği gibi bir 'mülkü' çevreleyen çizgilerden başka bir anlam taşımıyorlardı (Tekin, 2012, s. 7). Orta Çağ'daki birçok imparatorluk sınırı gibi Osmanlı Devleti'nin sınır boyları da böyle bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı Devleti öncelikle doğal coğrafi engelleri sınır hatları olarak kullanmaktaydı; örneğin kuzeydoğuda Kafkas Dağları, Arap Yarımadası'nda çöller ve Kuzey Afrika'nın güney hattı boyunca uzanan Sahra Çölü güvenli sınır boyları olarak işlev görmüştür. Bu dönemde sınır boylarını birbirinden ayıran sınır çizgileri de yoktur. İmparatorluklar çağında sınır boyları devletlerin mutlak egemenliğinin daha az hissedildiği birer geçiş alanları şeklinde olmuştur. Bu yapıya sahip sınırların modern dönem ulus-devlet sınırlarına hiç bir şekilde benzemediği söylenebilir. Bu durum aynı zamanda bu dönemdeki sınır boylarının yeni bir toplumsal ve mekânsal ayrışma, yeni toplumsal kimlikler oluşturma gücünün de olmadığı anlamına gelmektedir.

Modern ulus-devlet ve sınır sisteminin başlangıcı olarak çoğunlukla 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması gösterilir. Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen mezhep savaşlarının ardından imzalanan antlaşmaya göre krallıklar, hâkim oldukları topraklar üzerindeki egemenliklerini karşılıklı olarak tanımışlardır. Krallıkların egemenlik alanı

içindeki toprakların sınırlarını daha keskin bir şekilde çizmesiyle, yeni devlet biçimi bu sınırlar içinde şekillenmiştir. Vestfalyan sistem olarak da adlandırılan bu yeni siyasal yapıda sınırlar gittikçe daha belirgin ve sabit çizgilere dönüşmektedir. Burada en büyük kırılma noktası Fransız Devrimi ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle birlikte yaşanan toplumsal değişimlerdir. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile birlikte tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte yaşanan büyük sosyal ve siyasal dönüşümlerin ulus-devlet sisteminin ortaya çıkışında önemli bir rol oynadığı kabul edilir (Anderson, 1991; Gelner, 2006; Hobsbawm, 1992). Bu yeni siyasal sistem teritoryal bir sistem olduğundan sınırlar devletlerin en önem verdiği konulardan birine dönüşmüştür.

Fransız Devrimi öncesinde "limites" sözcüğüyle ifade edilen sınır kavramı devrim sonrasında "frontieres" sözcüğü ile anılmaya başlanmıştır. 'Fronteries' sözcüğü "cephe" anlamına gelen "front" kelimesinden türetilmiştir ve askeri bir niteliğe sahiptir. Sınır için kullanılan kelimelerdeki değişimler de sınırın değişen fonksiyonunu ve önemini yansıtmaktadır. Modern dönemde sınıra yüklenen anlam kesin ve katı bir şekilde değişmiştir. Milliyetçi hareketler sonucu ortaya çıkan ulus devletler için sınırlar, korunması gereken ideoloji yüklü kutsal çizgiler haline gelmiştir. Sınırlarla çizilmiş coğrafyalar artık uğruna can verilecek vatan olarak tanımlanmıştır. Bu gelişme ulus-devlet sınırlarının korunması gereken kutsal çizgiler olarak, bir değişime uğradığını göstermektedir. Sınırın cephe olarak tanımlanması, düşmanın ve ötekinin varlığı söylemleri ile oluşturulmaktadır. Sınırın karşı tarafında tehdit olarak görülen düşman, sınırın iç tarafında ortak bir kimliğin inşasını kolaylaştırmakta ve homojen toplumun üretiminde önemli bir rol oynamaktadır (Erözden, 1997; Tekin, 2012).

Modern ulus-devlet sisteminde sınırlar artık mutlak egemenliğin bittiği çizgiler olmanın yanında sosyal ve mekânsal ayrışma hatlarını da sembolize eder. Modern öncesi siyasal sistemde sınırlar toplumları veya mekânları birbirinden ayıran çizgilerden ziyade bir geçiş alanını sembolize etmiştir. Mekânsal ve toplumsal bağlar bu sınır boyları boyunca da devam etmektedir. Modern dönem ulus-devlet sisteminde ise sınırlar artık bir ulusun bitip yeni bir ulusun başladığı, bir vatanın son bulup ve yeni bir vatanın başladığı çizgiler olmuşlardır. Sınırlar böylece yüzeysel olarak işaretlenmiş ve sürekli değişebilen bir geçiş alanından, sosyal ve mekânsal ayrışma hatlarını gösteren sabit ve görünür çizgilere dönüşmüşlerdir (Görentaş, 2018a).

Modern ulus-devlet sistemiyle birlikte devlet artık coğrafya ile özdeşleşmiştir. Devlet inşası aynı zamanda sınırları belli bir teritorya ve kimlik inşası anlamına gelmektedir (Görentaş, 2018b). Ulus-devletlerde sınırlar kimliklerle ilgilidir. Balibar'ın da (2002, s. 76) belirttiği gibi sınır çizmek bir teritorya oluşturmak, onu kısıtlamak ve ona bir kimlik vermektir. Modern dönemde sınır çizmek yeni bir toplumsal kolektiflik oluşturmaktır (Görentaş, 2018b, s. 141). Benzer şekilde Bourdieu ve Thompson'un (1991, s. 120) ifade ettiği gibi toplumsal bir grup oluşturma, ona bir kimlik vermek de bir sınır oluşturmaktır. Sınır ve kimlik inşası bu yüzden birbiriyle doğrudan ilişkili kavramlardır. Bu bağlamda bir sınır oluşturmak sadece boş bir coğrafya üzerine çizgi çizmek değildir, aynı zaman sosyal ve mekânsal kategoriler, benzerlikler ve farklılıklar oluşturmaktır (Newman, 2006).

Sınırlar ve kimlik arasındaki ilişki karşılıklı ve sürekli devam eden bir süreçtir. Sınırlar kimliklerin inşasında çok önemli bir fonksiyona sahipken, kimlik inşası da sınırları oluşturmakta ve güçlendirmektedir. Sınırlara ve kimliklere yüklenen anlamlar ise çeşitli sosyal, siyasal ve söylemsel pratikler aracılığıyla sürekli olarak değişmektedir. Ulus-devlet inşası sınırları belirli bir teritorya ve bu teritorya içinde toplumsal bir birlik yani ulus inşa süreçleriyle ilgilidir. Gellner (2006) milliyetçiliğin milletlerden önce geldiğini söyler. Burada vurgulamak istediği nokta birbirinden net sınırlarla ayrılan milletlerin, milliyetçi hareketlerle

ulus ve devletin sınırlarının kesiştiği bir siyasal sistem kurmak istemesi değil; milliyetçi hareketlerin bir teritorya üzerinde mutlak egemenlik kurduktan sonra o teritorya üzerinde homojen bir ulus yarattığıdır. Fransız Devrimi'nden sonraki süreçte yaşanan iki dünya savaşı, ardından Soğuk Savaş dönemi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile dünya siyasi coğrafya haritası net sınır çizgileriyle birbirinden ayrılan ulus-devletlerle tanımlanmıştır. Ulus-devletler hâkimiyet kurdukları teritoryalarda ortak ulusal kimlik inşa süreçlerini gerçekleştirmiştir.

Ulus her şeyden önce belli bir benzerlik algısına sahip (ortak etnik köken, kültür, dil, tarih gibi) ve/veya benzer siyasi çıkarları olan, aynı coğrafyaya ait olma duygusunu paylaşan ve tarihsel olarak modern bir insan topluluğunu tanımlar (Görentaş, 2018b). Ulusal kimlikler hakkında kabul edilmesi gereken ilk bilgi bu kimliklerin tarihsel olarak modern olduğudur (Hobsbawm, 1992). Uluslar doğal ya da biyolojik insan toplulukları değildir, tarihsel olarak belli bir dönemde inşa edilmiş modern toplumsal yapılardır (Anderson, 1991). Ulusal kimliklerin modern olgular olması bunların belirli bir dönemde ve belirli bir stratejiyle üretilmiş olduğu anlamına gelir. Ulusal kimlikler 'belirli tarihsel ve kurumsal mekânlarda, belirli söylemsel oluşumlar ve uygulamalar dâhilinde, belirli stratejilerle inşa edilir' (Hall, 1996, s. 4). Ulusal kimlikler her ne kadar modern ve üretilmiş kimlikler olsa da kapsadığı insanlar tarafından çoğunlukla içselleştirilmiş ve artık kimliklerinin temellerinden biri haline dönüşmüştür (Görentaş, 2018b). Ulusal kimlikler artık kimin 'biz' ve kimin 'öteki' olduğunu toplumlara bildiren olgulardır.

Ulusal kimliklerin yukarıda belirtilen özellikleri bir ulusal kimlik analizinde söylem ve anlatıların ne kadar önemli bir yer kapladığını da gösterir. Ulus kimliği ve ulusal bilinç belirli sınırlar içinde ortak bir söylem ve hikâye ile inşa edilmiştir. Bir ulus inşası öncelikle ortak hikâyeler, söylemler ve anlatılar üretmekle ilgilidir. Her ulusun hikâyeleri geçmişe dair kahramanlık hikâyeleri ile doludur. Bu milli tarih anlatıları, ders kitaplarından edebi eserlere, medyadan popüler kültüre, siyasilerden elitlere birçok kanaldan paylaşılır. Bu hikâyeler ve anlatılar aracılığıyla bir milletin tarihinin izi sürülemeyecek kadar eskiye gittiği, bu tarihin kahramanlıklarla ve/veya ortak acılarla dolu olduğu, ortak bir coğrafyada meşru hak sahibi olduğu ve bu insan topluluklarının kaderlerinin birbirine bağlı olduğu bir toplumu yani 'millet'i meydana getirdiği işlenir. Dolayısıyla, böylesi söylemler ve anlatılar oluşturmak ve yaymak bir millet inşasında en güçlü stratejidir. Aynı şekilde, toplumsal hikâyeleri, söylemleri ve anlatıları analiz etmek de sınırlara yüklenen anlamları, sınırların sosyo-mekânsal ayrışmadaki fonksiyonunu ve sınırların kimlik inşasındaki rolünü anlamak için en etkili yoldur.

Bu makalede de bu çıkarımlardan hareketle Kilis'te, sınırın ve sosyo-mekânsal ayrışmanın hangi hikâyeler, söylemler ve anlatılar aracılığıyla inşa edildiği analiz edilecektir.

Türkiye-Suriye Sınırı ve Kilis

Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına atıf yapan ilk ve en önemli belge Misâk-ı Millî Beyannamesi'dir. Meclis-i Mebûsan'da ilk olarak Ahd-ı Millî yani 'Ulusal Yemin' adıyla yazılan ve sonra adı Misâk-ı Millî olarak anılacak olan bu beyanname Kurtuluş Savaşı için bir siyasi manifesto olacak altı maddelik bir bildiri şeklinde 28 Ocak 1920 tarihinde oy birliği ile kabul edilmiştir. Savaş sonrasında ise barış görüşmelerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kabul ettiği asgari şartlar olarak sayılmış ve cumhuriyetin sınırları büyük ölçüde bu ilkeler doğrultusunda belirlenmiştir.

Ali Fuat Cebesoy 'Sınıf Arkadaşım Atatürk' adlı hatıralarında Mustafa Kemal'in Misâk-ı Millî'nin esaslarını 1907 yılından beri tespit etmeye çalıştığını yazmıştır (Cebesoy, 2008). Mustafa Kemal Paşa verilecek mücadelenin ve kurtuluşun ancak milli sınırlar dâhilinde mümkün olacağını düşünüyordu.

Çoğunluğu Türk olan millî bir sınıra çekilerek burasını savunmak daha doğru ve hayırlı olacak. Selâmet yolu budur. Rumeli’de Doğu ve Batı Trakya bizde kalacak, Edirne’nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilecek, Anadolu sahillerine yakın olan adalar yeni Türkiye devletinde kalacak, güney hudutlarımız Hatay, Halep ve Musul vilâyetlerini içine alacak, Anadolu’nun doğu ve kuzey doğusunda bir değişiklik olmayacaktır. Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bulgar ve Sırp azınlıkları, dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecektir (Cebesoy, 2008, s. 117).

Mîsâk-ı Millî kararları ile Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye’nin kabul edeceği asgari sınırlar vurgulanmıştır ve sınırların çizilme sürecinde temel metin olarak kabul edilmiştir.

Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi sürecinde Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’nin parçalanma sürecine girdiğini gören İngiliz ve Fransızların kendi aralarında yaptıkları Sykes-Picot Antlaşması etkili olmuştur. Bu antlaşma gizli bir antlaşmadır ve Ortadoğu bölgesindeki toprakların paylaşımını ihtiva eder. Bu antlaşmaya göre Suriye ve Güneydoğu Anadolu’nun büyük bir bölümü Fransızlara bırakılmıştı. Çalışma sahası olan Kilis ili de Fransızların paylaşım sınırları içinde yer alıyordu. I. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra İngilizler Musul’dan İskenderun Körfezi’ne kadar uzanan hattı işgal etmişlerdir. 17 Eylül 1919’da İngiltere ve Fransa arasında "Suriye İtilafnamesi" imzalanmış ve Güneydoğu Anadolu’dan İngilizler çekilmiş ve yerine Fransızlar işgal sürecini başlatmıştır. İşgale tepki gösteren halk Kartal Bey, İslam Bey ve Polat Bey gibi isimlerin öncülüğünde milli bir direniş başlatmışlardır (Kuzgun ve İncili, 2023).

Kilis İngilizler tarafından işgal edildiğinde nereye dâhil olacağı tartışma konusuydu. 1912 yılına kadar Antep ile birlikte Halep eyaletine bağlı kalmıştı. Kilis daha sonra Antep’in mutasarrıflık yapılması ile buraya bağlanmıştır. Bu dönemde Suriye’de bir Arap devletinin kurulacağı söylentisi yayılmıştı. Atatürk 3 Kasım 1918 yılında bir bildiri yayımlayarak Kilis ahalisinin büyük çoğunluğunun Türk olduğuna vurgu yapmış ve Türk toprakları içinde kalması gerektiğini savunmuştur (Beşe, 2009). Ancak Halep Ovası’nda geniş toprak sahibi olan yerel eşraftan bazıları, topraklarını kaybedecekleri korkusu ile Kilis’in Halep’e bağlanmasını istemişlerdir. Bu toprak sahipleri Fransız işgali sırasında Kuvâ-yi Milliye güçlerine destek vermekten çekinmiş, bu nedenle vatana ihanet ile suçlanmış ve vatandaşlıklarını kaybetme noktasına gelmişlerdir. Bu tarihlerde "Amerikan Kızılhaç Grubu" isimli bir heyet Kilis’in nereye bağlanması gerektiği ile ilgili bir araştırma yapmak üzere Kilis’e gelmiştir. Neşet Efendi Hanı’nda konaklayan heyet, yerel eşraftan kendi görüşlerine yakın isimlerden 72 kişi ile görüşmüş ve bu tespitlerini Lozan Konferansı’nda Kilis’in Suriye’de kalması için İsmet Paşa’ya baskı unsuru olarak kullanmışlardır. Fakat İsmet Paşa bu durumu kabul etmemiş ve Kilis’in yürüttüğü mücadeleyi kabul ettirmiştir. 12 Şubat 1919 yılında Kilis halkının ileri gelenleri ve hükümet yetkilileri ile bir sınır komisyonu toplanmıştır. Kilis halkının itirazlarına rağmen Türkiye-Suriye sınırı İngilizlerin isteğine göre çizilmiştir. Buna göre hudut kentin bir kilometre güneyinden başlıyordu (Beşe, 2009). Lozan Antlaşması sürecinde de Suriye sınırı meselesi Ankara Antlaşmasına atıfta bulunularak onaylanmıştır (Öğüt ve Akkaş, 2017). Şenoğuz (2015) Kilis’e hâkim olan yerel tarihi anlatının düşmana karşı verilen mücadele ekseninde geliştiğini ve Kilis’in bir "Türk yurdu" olarak kabul edildiğini aktarır. Dönemin Kilis Belediyesi’nin İstanbul hükümetine çektiği bir telgrafta şu ifadeler yer alır:

Kilis kazası ve havalisinin öteden beri Türk ırkıyla meskûn olduğu ve bunu herkesin bildiği tarihen de sabittir. Anadolu’nun güneydoğu sınırında yabancıya karşı Türklüğün demir bir kalesi hükmünde, atalarımızın kanlarıyla

yoğrulmuş bulunan bu toprakların üstünde yaşayan biz Türk oğullarının Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalması bir hayat meselesidir (Beşe, 2009, s. 103).

Suriye İtilafnamesi ile 1919'da Fransızlara bırakılan Antep ve Kilis'te güçlü bir direniş başlamıştır. Bu sırada Türk ordusu Batı Cephesi'nde Yunanlara karşı I. İnönü, II. İnönü ve Sakarya Meydan Savaşı'nı kazanmıştı. Bu askeri başarıların etkisi altında kalan Fransa, TBMM Hükümeti ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı Kilis'i Türkiye'de bırakacak şekilde çizilmiştir. Kilis arazisinin bir bölümü ve yaklaşık 40 bin nüfusu olan Türk yerleşimleri Suriye tarafında kalmıştır. İktisadi ve sosyal hayatı derinden etkileyen bu durum Kilis halkının tepkisine neden olmuş ve devlet yetkililerine sınırın yeniden çizilmesi için birçok kez telgraf çekilmiştir. Bunun üzerine Türk ve Fransız hükümetleri arasında 18 Şubat 1926 yılında "Dostluk ve İyi Komşuluk" Antlaşması imzalanarak sınır yeniden düzenlenmiştir. Bu düzeltme ile birlikte Çoban Bey Köyü Suriye'de kalmış ve buna karşılık 12 Türk köyü Türkiye tarafına geçirilmiştir. Bu köyler arasında Karataş, Zadelî, Karakuyu, Salabiyan, Tibil, Arpakesmez, Havara, Hamili, Keferrahim ve Seve köyü bulunmaktadır (Kuzgun ve İncili, 2023). Bu düzeltme ile o dönemde Kilis'in en güney noktasındaki son bina olan Nakşibendi Tekkesi'nin duvarı olan sınır, biraz daha güneyde yer alan Boztepe'den çizilir. Bu antlaşma ile Suriye ve Kilis sınırı son şeklini alarak günümüze kadar gelmiştir. Yıllardır aktarılan bir şehir efsanesine göre sınır, bugünkü geçiş noktası olan Öncüpınar yerine çok daha güneyde olan Nübül'den geçecekken bir Ermeni kadının Fransız askerlerine verdiği bir teneke altın sonucu şimdiki halini almıştır (Şenoğuz, 2015, s. 12). Kilis kent merkezini içeride bırakacak şekilde çizilen sınırlar aynı zamanda tarımsal önemi olan bazı verimli toprakları da Suriye'de bırakmıştır ve sınırın öteki tarafında kalan bu verimli topraklar birçok kişi için Kilis'in hayat damarlarını oluşturuyordu (Çolakoğlu, 1991, s. 277). Kilis'e bağlı Türkmen köylerinin birçoğu çizilen bu sınır ile birlikte birbirinden ayrılmıştır (Çolakoğlu, 2006, s. 23).

Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkileri sınırların çizildiği günden bu yana her zaman sınır sorunları, siyasi çıkmazlar, diplomatik krizler ve çözüm arayışları ile gündeme gelmiştir (Şenoğuz, 2015, s. 5). Sınırın çizildiği tarihte Suriye, Fransa'nın işgali altındaydı. O süre zarfında bağımsızlık arayışı içinde olan Suriye, Türkiye'ye karşı olan isteklerini dile getirememiştir. Ancak Suriye'nin 1946'da bağımsızlığını kazanması Türkiye-Suriye arasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bağımsızlıktan sonra Suriye içinde hâkim olan istikrarsız yönetimler siyasi arenada özellikle sınırları bir sorun olarak gündeme taşımışlar ve Hatay meselesini kronik bir sorun haline getirmişlerdir. Bu siyasi yaklaşım Hafız Esat'la birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. (Çolakoğlu, 1998, s. 17). Şenoğuz (2014a) 1946'dan sonra Suriye tarafında kalan Türklere ait arazilerin de işletilmesinde sorunların yaşandığını ifade eder.

Türkiye-Suriye sınırının Kilis bölümü hem çizilme sürecinde hem de çizildikten sonra siyasi, ekonomik ve toplumsal problemlerle karşı karşıya kalmıştır. 400 yıl boyunca ortak bir coğrafyanın parçası olan Kilis, sınırın çizilmesiyle birlikte Türkiye-Suriye sınırındaki sosyal ve mekânsal ayrışmanın merkezine yerleşmiştir. Çizilen sınır ortak toplumsal yapıyı ayırmış ve ekonomik yönden Kilis'i köşeye sıkıştırmıştır. Çevresi sınırlar ile kuşatılan Kilis halkı bunu sürekli dile getirirse de gerçekçi bir çözüm bulunamamıştır (Şenoğuz, 2014a). Kilis, sınıra rağmen, sınır ile var olan bir kent haline gelmiştir. Bu sınır ile var olma mücadelesi Kilis'in tarihi söylem ve anlatılarında yer edinmiş ve kentin sosyal anlamda yeniden inşasında önemli bir rol oynamıştır. Sınır toplum ve mekânı yeniden inşa ederken aynı zamanda toplum da yeni pratiklerle sınırı yeniden inşa etmiştir. Bu inşa sürecinde söylem, anlatı ve hikâyeler önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Sınırdaki sosyo-mekânsal ayrışma bu söylem ve anlatılarla gerçekleşmiştir. Bu yüzden bu ayrışmayı analiz etmenin en etkili yolu da söylem ve alıntıları analiz etmektir.

Yöntem

Bu çalışmada araştırma sorusuna cevap verebilmek için nitel veri toplama ve analiz teknikleri kullanılmıştır. Makalenin odaklandığı en temel soru, ‘söylemler ve anlatılar yoluyla sosyo-mekânsal ayrışmanın nasıl oluştuğu’ şeklindedir. Bu soruya cevap verebilmek için Türkiye-Suriye sınırının Kilis tarafında yaşayanlarla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

Araştırma kapsamında Nisan-Mayıs 2023 tarihleri arasında Kilis ili sınırları içerisinde yedi kişi ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeciler seçilirken özellikle sınır bölgelerinde yaşayan ve sınırın Suriye tarafında da bulunmuş kişiler tercih edilmiştir. Bu tercihin temel nedeni sınırın Suriye tarafına dair algılarının yanında sınırın Suriye tarafında bulunma deneyimlerine dair bilgilerin de elde edilmek istenmesidir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bunun temel sebebi katılımcıların anlatılarını belli bir çerçevede tutup bu çerçeve içerisinde katılımcılara belli bir özgür alan bırakmaktır. Bu şekilde katılımcıların anlatılarını dar çerçeveye sınırlandırmadan aktarma fırsatı verilmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılara kendi hayat hikâyeleri, günlük hayat pratiklerine dair sorular yöneltilmiş, ardından sınıra dair yaşadıkları olaylar, sınır deneyimleri ve sınırdaki karşılaştıkları sorunlar üzerine sorular sorularak sosyo-mekânsal ayrışmanın izleri sürülmeye çalışılmıştır. Görüşmelerin odak noktası sosyo-mekânsal ayrışmaların hangi söylem ve hikâyeler üzerinden yapıldığını tespit etmektir. Yapılan görüşmeler katılımcıların da rızası alınarak kayıt altına alınmış ve kayıtlar yazıya geçirilmiştir. Elde edilen veriler ise nitel veri analiz tekniklerinden gömülü teori yöntemi ile dört adımda analiz edilmiştir. İlk adımda görüşmelerde geçen bilgiler kodlanarak bir içerik analizi yapılmıştır. İkinci adımda bu kodlardan ilgili olanları gruplandırılarak kategoriler elde edilmiştir. Üçüncü adımda bu kategoriler arasında ve her bir kategori içinde yer alan bilgiler incelenerek karşılaştırılmış ve birbirleriyle ilişkisi ortaya çıkarılmıştır. Son adımda ise elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Kilis’te Sosyo-Mekânsal Ayrışma, Sınır ve Kimlik

Bu çalışma tarih boyunca paylaşılan ortak bir coğrafyanın 100 yıl önce çizilen bir sınırla ayrılması sonrası sosyo-mekânsal ayrışmanın hangi söylem ve anlatılar ile gerçekleştiğini analiz eder. Yüz yılı geçen bir süre ayrı kalan toplumların 2011 yılında Suriye’de başlayan bir krizle yeniden karşılaşması ve yeniden aynı coğrafyayı paylaşmak durumunda kalması bu çalışmayı daha da önemli bir yere taşımaktadır.

Çalışma kapsamında elde edilen veriler analiz edildiğinde, sınır algısına ve sosyo-mekânsal ayrışmaya dair söylem ve anlatılarla ilgili üç ana kategori ön plana çıkmaktadır. Analizlerde öne çıkan bu üç ana tema kimlik/kültür, din ve tarih/ekonomidir.

Kimlik ve Kültür

Ulus-devlet sınırları dünyanın birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış uluslardan oluştuğu algısı yaratmaktadır. Gerçekte ise bu sınırların büyük çoğunluğu bir zamanlar ortak coğrafyayı paylaşan, ortak kültürel yapıya sahip ve çoğu zamanda aynı dili, dini ve kimliği paylaşan toplumları ayırmaktadır. Bir sınır inşası eş zamanlı olarak bir tarafta sosyo-mekânsal ayrışmaya yol açarken öbür tarafta sosyo-mekânsal benzeşmeyi gerçekleştirir. Sınırlar hem mekânsal hem de sosyal yapıda bir ikilik oluşturur. Mekânsal bağlamda sınırın içinde kalan taraf ‘bize ait olan, bizim’ ve ‘vatan’ olarak görülürken, sınırın dışında kalan taraf ise ‘orası’ veya ‘onların’ söylemi ile ötekileşir. Toplumsal bağlamda ise sınır ‘biz’ ve ‘öteki’ ayrımını belirten bir çizgi olarak sosyal ayrışmanın dayanağını oluşturmaktadır.

Sınırlar ayırdıkları toplumlar tarafından zamanla içselleştirilir ve geliştirilen söylem ve anlatılarla sosyal ve mekânsal ayrışmalar gerçekleşir. Elde edilen veriler analiz edildiğinde, Kilis’te sınırın yarattığı bu ayrışmaların izlerinin en sık görüldüğü konu da ‘kimlik’ olmuştur.

Bu durum Osmanlı Devleti kontrolünde uzun yıllar boyunca bir arada yaşayan bir toplumun ulus-devlet inşası temelinde iki ayrı coğrafyaya bölünmesinin beklenen bir sonucudur. Her ne kadar sınır çizildiğinde belli bir Türkmen nüfusu sınırın Suriye tarafında ve aynı şekilde belli bir Arap nüfusu da sınırın Türkiye tarafında kalmış olsa da sınır, Türkleri ve Arapları birbirinden ayıran bir çizgi olarak belirlenmiştir. Bu durumda sınır algısının temelinde etnik köken farklılıklarını gözlemlemek beklenen bir sonuçtur. Birinci Dünya Savaşı sonunda Suriye’de Arap kimliğine, Türkiye’de ise Türk kimliğine sahip bir ulus-devlet inşasının başlamış olması burada etkili olmuştur. Elde edilen veriler de bu ayrımın toplumsal söylemlerde ve anlatılarda merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir. Yapılan görüşmeler sırasında 70 yaşında bir esnaf olan Serhat¹ bu bağlamda şu ifadeleri kullanmıştır:

Adam bize diyor ilkokuldayken okula giren çocuk var ya. Daha oradayken başlıyorlar diyor. Bizim ilkokulda defterlere yazdığımız gibi defterlerine yazıyorlar. Türkler bize şöyle yaptı. Türkler anamıza babamıza şöyle yaptı. Dedelerimize şöyle etti. Malımızı gasp ettiler. Paramızı yediler. Antakya bizimdi zorla aldılar. Türkler şöyle etti diye ders veriyorlarmış. Bunları beyinlerine yerleştiriyorlar. Esed’in gününden beri böyle geliyor. Bunun için, temelden geliyor yani bu. Türkleri eskiden beri sevmezler. Biz de onları hiç sevmeyiz zaten. Halbuki onlar da Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındalardı. Bir keresinde sınır kapısından geçerken bize dediler ki Yahudiler gelsin Türkler gelmesin. Bak şimdi nasıl muhtaç oldular bize². (Serhat)

Bu alıntıda katılımcı Osmanlı İmparatorluğu döneminde ortak olarak paylaşılan coğrafyanın sınır çiziminden sonra keskin bir söylemle bölündüğünü vurgulamaktadır. Serhat’ın anlatılarında sınırın Suriye tarafından Türk kimliğine ve ortak tarihe karşı sistematik bir ötekileşmenin yapıldığı görülmektedir. Katılımcı sosyo-mekânsal ayrışmanın temel öznesi olarak Türk ve Arap kimliklerini gösterir. Katılımcının anlatısında Suriye tarafında Türk kimliğine yönelik düşmanlaştırmaya varacak söylemlerin mevcut olduğu düşüncesi hâkimdir ve bu durum sosyo-mekânsal ayrımı güçlendirmektedir. Hall (1996) ortak bir kimlik oluşturmada yani ‘biz’ grubunu oluşturmada en güçlü söylemin öncelikle ‘öteki’ grubunu oluşturmak olduğunu söyler. Bu bağlamda katılımcının bu söylem ve anlatıları ‘öteki’ grubunu yaratarak ‘biz’ anlatısını da güçlendirmektedir.

Sınırlar neredeyse hiç bir zaman keskin bir şekilde iki farklı toplumsal grubu birbirinden ayırmayı başaramamıştır. Sınırların her iki tarafında her zaman farklı toplumsal grupların üyeleri bulunabilir. Çalışma alanında yapılan görüşmelerde de bu duruma bir örnek bulunmuştur. 54 yaşında bir esnaf olan Ahmet, kendini sınırın Suriye tarafında kalmış bir Türkmen olarak tanımlar. Suriye’de ortaya çıkan krizden sonra Türkiye’ye gelmiş ve Türk vatandaşı olmuştur. Ahmet ile yapılan görüşme sınır anlatılarındaki kimlik konusuna daha çarpıcı bir örnek olmuştur. Katılımcı kimlikle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

Aslım Türkiyeli. Ali Mantar (Elbeyli) Köyündenim. Dedem zamanında Ali Mantar’dan Suriye’ye göç etmiş. Türkiye’ye savaş başlayınca geldim. Eskiden gelip giderdik bayramlarda. Eşim Türk vatandaşı, bende hanımdan dolayı Türk vatandaşı oldum. Aslım Türk. Orada (Suriye) bize Türkmen diyorlar. Burada Arap diyorlar. Arada kaldık. Ev sahibine diyorum ben Türküm Arap değilim, asıl Türk benim. Ben Azez’den geldim. %90 Kilis ile benzeriz. Türklerde Arap karşıtlığı var. Aynı şekilde Araplarda da Türk karşıtlığı. Ancak bunların sayısı çok az. Parmakların sayısını geçmez. Son dönemlerde bunun artması Kilis’e

¹ Katılımcıların gizliliğini korumak için gerçek isimleri kullanılmamıştır.

² Alıntılardaki dil bilgisi hataları görüşmecilere aittir.

çok Suriyeli gelmesinden dolayıdır. Türkiye oradaki katliamı görünce bize kapılarını açtı. Belki misafirlige gitsen kardeşin bile olsa üç gün hizmet edersin. Bu her yerde böyledir. Bunu kardeşin diyebilir. Burada Türk Suriyeliye yapmış normaldir yani. Ben Suriye’de doğdum ama vatanım Türkiye’dir. Türkiye’de savaş çıksa Türkiye için savaşırım. (Ahmet)

Katılımcının anlatısında dikkati çeken ilk detay Suriye’de doğmasına ve hayatının büyük bir bölümünü sınırın Suriye tarafında geçirmesine rağmen Suriye’de oluşturulmaya çalışılan ulusal kimliğe bir aidiyet duymamasıdır. Ahmet görüşmeler sırasında kendisini Türkiye’ye ve Türk kimliğine ait hissettiğini belirtmiştir. Yukarıdaki alıntıda belirtilen bir detay bu durumun en belirgin nedeni olarak görülebilir. Alıntıda da görüleceği üzere Suriye’de kendisine ‘Türkmen’ denildiğini ve bu şekilde öteki olarak tanımlandığını aktarmıştır. Bu durumun Ahmet’in Suriyeli kimliğini benimsemesine bir engel oluşturduğu söylenebilir. Suriye’de ulusal kimliğin en temelde Arap kimliği üzerinden inşa edildiğini aktaran katılımcı bu kimliğe bir Türkmen olarak entegre olamadığını buna karşın görece olarak yeni vatandaşı olduğu Türkiye’ye karşı çok daha yoğun duygusal bağ beslediğini söylemiştir. Katılımcı Suriye’deyken bile kendisini bir ‘Osmanlı’ olarak gördüğünü ve bu yüzden sınırın onun için bir anlam ifade etmediğini de aktarmıştır. Katılımcı hem hukuksal (vatandaş) hem de duygusal olarak bağ kurduğu Türk kimliğine rağmen kendini ait hissettiği Kilis’te ‘Arap’ olarak görüldüğünü aktarmıştır. Ahmet’in anlatıları Suriye’de ulusal kimlik inşasının yeterince kapsayıcı olmadığını buna karşın ait hissettiği Türk ulusal kimliğine tam olarak kabul edilme konusunda da zorluklar yaşadığını göstermektedir.

Sınırın aynı etnik kökenden insanları ve akrabaları ayırmasına başka bir örnek ise 28 yaşında bir esnaf olan Ökkeş’tir. Kilis’in Kürt Dağı bölgesindeki sınır köyleri ile Suriye’nin Afrin ilçesine bağlı sınır köyleri etnik bakımdan Kürtlerin yoğun olarak görüldüğü sınır bölgeleridir. Ökkeş, görüşmede bu etnik yapı ve akrabalık bağlarının kaçakçılık faaliyetini kolaylaştırdığını ve bu ekseninde sınırın karşı tarafı ile olan ilişkilerin devam ettiğini aktarmıştır. Katılımcı ile yapılan görüşmeler sınır ve kimlik arasındaki ilişkiye farklı ve ilginç bir örnek olmuştur:

2011 yılında Afrin’e gittim. Afrin etnik olarak Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı küçük bir kasaba görünümündeydi. Bu bölgede sınırın hem Türkiye tarafı hem de Suriye tarafı Kürt olduğundan dolayı kaçakçılık yoğun olarak yapılır. İki tarafta da akrabalık çok sıkıdır. Suriye’nin Bülbül köyü ve Türkiye’nin Çerçili köyleri arasında kız alıp vermeler yaygın olarak görülür. O zamanlar savaş daha yeni başlıyordu. Savaş başlamadan önce sınırlarımızda ticaret vardı. Duvar örülmemişti. Şu an betondan duvarlar örüldü. Savaştan sonra sınır ticareti zayıfladı. Ancak bu Kilis’in güvenliği için gerekliydi. Sınır ticareti olmasa da Kilis’in güvenliği sağlandığı için bu konudan şikâyetçi değilim. (Ökkeş)

Ökkeş ile yapılan görüşme akrabalık bağlarının sınır kurulduktan sonra nasıl bir fonksiyona dönüştüğüne iyi bir örnek olmuştur. Sınırdaki akrabalık ilişkilerinin sınırın çiziminden sonra da devam ettiğini, evlilik bağlarıyla bu bağların korunduğunu ve bu durumun sınır ötesi ekonomik ilişkileri ve kaçakçılığı kolaylaştırdığı vurgulanmıştır. Katılımcı ile yapılan görüşme aynı zamanda bu akrabalık bağlarına rağmen duygusal olarak da Türk ulus kimliğine aidiyetin güçlü olduğunu göstermiştir. Katılımcı aidiyet hissettiği coğrafyanın güvenliğini şahsi ekonomik çıkarlarına tercih ettiğini de belirtmiştir.

Din

Çalışmada sınırda sosyo-mekânsal ayrışmalara dair söylem ve anlatılarda en sık dile getirilen konulardan bir diğeri ise din olmuştur. Sınırın her iki tarafının da aynı dini ve hatta çoğunlukla da aynı mezhebi paylaştığı dikkate alındığında din faktörünün iki tarafta yaşayan toplumları birleştirici bir rol oynaması beklenir. Yapılan görüşmelerde aynı dine mensup olmak çoğunlukla olumlu görülmüştür. Her iki toplum için din güçlü bir ortak nokta olarak görülmektedir. Ancak yapılan görüşmeler bu güçlü faktörün her zaman bir birlik sağlamadığını, yaygın beklentinin aksine bu konuda da bir ayrışmanın olabileceğini göstermiştir. Bir diğer katılımcı olan Kemal ile yapılan görüşmede şu ifadeler kullanılmıştır:

Araplar bizi ikinci sınıf Müslüman olarak görür. Allah'ın Müslümanlığı kendilerine gönderdini söylerler. Kuransız ağızları yok ama her pisliği yapıyorlar. Hükümet bunları seçip götürse çok iyi olur. Rahat ederiz. Kilis'in ahlakını bozdular. Yüz kişi varsa 90'ı yalan 10 tanesi de şüpheli. (Kemal)

Katılımcının ifadeleri bu alıntıda da görüleceği üzere genel olarak çok sert ve ayrımcıdır. Bu alıntıda katılımcı iki toplum arasındaki ortak bir nokta olan din konusunda bile çok net ayrımlar olduğunu vurgular. Sınırın öteki tarafındaki dini algının ve pratiklerin daha katı ve geleneksel olduğunu iddia eden katılımcı aynı şekilde sınırın Suriye tarafından da Türk tarafının dini yaşamlarının ve pratiklerinin yetersiz ve eksik görüldüğünü söyler. Sınırın karşı tarafında dinin gerçek sahibi olduğu algısının olduğunu ve buna karşın günlük hayat pratiklerinde ahlaki sorunlar gözlemlediğini iddia eden katılımcı keskin bir şekilde din anlayışı üzerinden de sosyal bir ayırım yapmaktadır. Kemal'in söylem ve anlatıları sosyo-mekânsal ayrışmanın ayrımcı ve dışlayıcı bir boyuta din üzerinden de ulaştığını gösterir. Sınır, bu anlatılarda keskin bir sosyo-mekânsal ayrıma işaret eder.

Tarih ve Ekonomi

Sınırdaki sosyo-mekânsal ayrışmanın izlerinin net görüldüğü diğer iki ana konu tarih ve ekonomidir. Tarihe ve ekonomik ilişkilere dair söylem ve anlatılar sınır algısının zamanla nasıl şekillendiğini ve sınırın nasıl zamanla daha görünür olup sosyo-mekânsal ayrışmayı güçlendirdiğini analiz etmek için önemli ve değerlidir.

1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Kilis halkına ait toprakların büyük bir kısmı Suriye sınırları içinde kalmıştı. Antlaşmanın 13. Maddesi ise her iki tarafın toprak mülkiyetini garanti altına almış ve bu toprakların işlenmesi için 'Pasavan' adı verilen pasaport benzeri belgeler ile sınır geçişlerine imkân sağlamıştı (Taşkın, 2022, s. 1773-1774). Bu belgelere toprak sahibi ailelerin yanlarında götürdükleri her türlü canlı hayvan ve tarım aletleri kayıt edilmiştir. Bu durum 1966'da Suriye'nin toprak reformu adı altında Türkiye'ye ait arazilere el koyması ve Türkiye'nin de aynı şekilde karşılık vermesi ile son bulmuştur (Şenoğuz, 2015, s. 11). Tahmini rakamlara göre Türkiye'nin Suriye'de 1 milyon 350 bin dönüm arazisi bulunurken Suriye'nin ise Türkiye'de 450 bin dönüm arazisi bulunmaktadır (Şenoğuz, 2015). Öte yandan 1956 yılında Adnan Menderes döneminde kaçakçılığı ve kaçak geçişleri engellemek amacı ile sınırlara mayın döşenmiştir (Yıldırım, 2013). Ancak sınırın mayınlanması kaçakçılığı engellemek yerine daha da arttırmıştır. 1970'li yıllar Kilis'te sınır ekonomisinin, kaçakçılığın zirve yaptığı yıllardır (Kesici, 1994, s. 106). Bu dönemde Kilis "Küçük Beyrut" olarak anılmıştır (Şenoğuz, 2014b, s. 120).

Sınırın çizildiği ilk dönemlerde sınır geçişlerini engelleme noktasında katı uygulamalar olmadığından toplumda somut anlamda bir sınır algısı oluşmamıştır. Nitekim Şenoğuz (2015) da sınırın çizildiği 1920'lerden mayınların döşendiği yıllara kadar Kilis halkının sınırla olan ilişkisinin kopmadığını ve sınırın ancak mayın ile birlikte toplumsal yaşamın bir parçası haline geldiğini ifade etmektedir. İlerleyen dönemlerde her iki ulus-

devletin sınır güvenliğine yönelik daha katı uygulamaları, sınırları daha görünür çizgiler haline getirmiştir.

Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde bu tarihsel süreç çoğu kez gündeme gelmiştir. Katılımcılar tarihsel olarak sınırdaki yaşanan gelişmeleri ve bunun toplumsal yansımalarını sıklıkla yorumlamışlardır. En çok vurgulanan nokta ise bu tarihsel gelişmelerin ekonomik ilişkileri nasıl etkilediği olmuştur. Hasan 77 yaşında ve mesleğini ‘sırtçı’ ya da ‘hudut işi’ olarak tanımlamaktadır. Sınıra ve kaçakçılığa dair anılarını şu şekilde dile getirmiştir:

1974'ten hesap et işte. Ecevit 1974'te pasaport çıkarttı. Yani pasaporttan gittiğimiz bunlar. Daha eveli oldubitti kaçakçılık yaparık yani. Mayından geçer gelirik. Bir tane şıhımız vardı. Bizi o geçirirdi sınırdan. Biz 8-10 kişi toplanırdık bir kahvede. Anlaştığımız asker nöbete geldiği zaman geçeriz. Suriyeden de mallar sınıra gelir. Yükümüzü atlara yükler aynı gece dönerdik. 1980'den önceki dönemde halk arasında Türkiye'yi büyük Kilis mi büyük deyimi çıkmıştır. Çevre illerden herkes ihtiyacını Kilis'ten alırdı. Ta ki 1980'e kadar. 80'den sonra darbe olunca pasajlar kapandı. Kaçakçılık Kilis'in kaderidir. Kilis'in başka çıkış yolu yok. Kilis'in gelir kaynağı yok. Kilis sınıra mecburdur. Kaçakçılığa mecburdur. Mayıs 1955'te kuruldu. Aklıma iyi gelir yani. Mayından önce engin bir tel vardı. Daha evvel yani bak. Suriye'de o bizim köylü vatandaşlarımız var ya (Tibil) saat sabah 8 olduğu zaman orada tarlaları vardı. Adamların pasaport değil de ne derlerdi ona. Pasavan. O pasavanlı adamlar beklerler. Atın üstünde ne yazılırsa ona kadar yazarlar. Giderler orada çitlerini sürerler. Öğlen zamanı mı? İkinci zamanı mı bırakır geri gelirlerdi. Suriyeliler de gelirdi onların da malı vardı. Zaten hiç kapanmazdı ki kapı, gece gündüz açıktı. Sabahleyin gider akşam gelirdik. (Hasan)

Sınıra dair söylem ve anlatılarda en çok işlenen tema her zaman ekonomi olmuştur. Hasan'ın sınıra ve kaçakçılığa dair hikâyelerinde sınırın 1955 yılına kadar somut bir engel oluşturmadığı görülmektedir. Hasan, bu tarihe kadar ‘bizim köylü vatandaşlarımız’ diye tanımladığı Tibil köylülerinin sınırı ‘pasavan’ adı verilen belgeyle rahatça geçtiği ve Türkiye tarafında kalan topraklarını işleyebildiğini aktarmaktadır. Sınırların mayınlarla döşenmesinin hem bu geçişleri hem de kendisinin de ekonomik gelirini oluşturan kaçakçılığı etkilediğini vurgulamıştır. Katılımcının anlatılarında mayınlar beklenenin aksine kaçakçılığı daha da arttırmıştır. Bu alıntıda ve benzer görüşmelerde dikkat çeken en büyük detay sınır inşasının belli engeller ve sosyo-mekânsal ayrışmalar yaratmasının yanında ekonomik anlamda yeni bir kazanç kaynağına dönüşmesidir. Kilis'in bu sınır çizgisiyle birlikte bir anda Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sınır kasabasına dönüşmesi ile köşeye sıkışmışlık anlatılarının yanında alternatif bir ekonomik fırsat yarattığı da görülmüştür. Katılımcının da ifade ettiği gibi 1980 yılında yaşanan darbeye kadar bu kaçak sınır ticareti Kilis ekonomisine çok büyük bir katkı sunmuştur. Bu ekonomik gelişmeler Kilis'i ülkenin ithalat ve ihracat rakamlarında önde gelen şehirleri arasına sokmuştur. Hasan için Kilis'in ekonomik anlamda başka bir alternatifi yoktu ve bu alternatif 1980 yılına kadar çok etkili bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle mayınların döşenmesinden sonra bu yasadışı ticaretin aynı zamanda çok büyük bir risk oluşturduğu dönemde bile bu durum devam etmiştir. Burada sınırın her iki tarafı arasında tarihsel ve ekonomik bağların olması, etnik bağların ve akrabalık ilişkilerinin de devam etmesi kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır.

Benzer sınır anlatıları görüşmeler boyunca çok sık dile getirilmiştir. Karşılıklı olarak sınırın her iki tarafında kalan topraklar, kaçakçılık ve mayın olgusu anlatılarda en çok yer alan başlıklardır. Sınır her şeyden önce kaçakçılık ile ilişkilendirilmiştir. Burada en büyük tarihsel kırılma noktası ise 1980 askeri darbesidir. Görüşmeler sırasında 59 yaşında bir kamyon şoförü olan Fırat şu ifadeleri kullanmıştır:

Benim dedemin orada (Suriye) 200 dönüm toprağı kalmış. Dedemler o zaman serbest gider mallarına bakarlarımış. Sınır çizildikten sonra bu topraklar Suriye'de kalmış. Suriye'ye gidip gelmek zorlaşmış. Ancak gizli gidip gelmeler ve kaçakçılık devam etmiş. 1970'lerde Avrupa'da konuşmuşlar "Türkiye'mi büyük Kilis'mi büyük" diye. Çünkü devamlı ihracat ithalat yaparlar hep Kilis'in iş adamları. Demişler Kilis Türkiye'den büyük mü? O zaman öyle derlermiş. Kilis'te yok yoktu o zaman. 1980 öncesi pasajlarımız çalışır, insanlarımız çalışır. Her şey kaçak yollarla gelirdi. Avrupa'da bulamadığını Kilis'te bulurdun. 1980 senesinde ihtilal olunca Kenan Evren bütün pasajları kapattı ve kaçakçılık olayı bitmiş oldu. (Fırat)

Katılımcının anlatısında dikkati çeken ilk detay sınırın bireylerin özel mülkiyetinde olan toprakları da ikiye bölmüş olduğudur. Bu durum benzer başka görüşmelerde de vurgulanmıştır. Bu hikâyelerdeki tarihsel süreçte en büyük kırılma noktası sınırların mayınla döşendiği 1955-56 yılları ile 1980 askeri darbesidir. Sınırlardaki geçişlerin ve doğal olarak da toplumsal bağların bu tarihlere kadar daha yoğun yaşandığı belirtilmiştir. Fırat bu alıntıda ayrıca sınırın Kilis için ne kadar büyük bir ekonomik kazanç oluşturduğunu da vurgulamaktadır. Birçok görüşmede dile getirilen benzer hikâyeler sınırın iki tarafı arasındaki sosyo-mekânsal ayrışmanın izlerini de taşır. Aynı görüşmede Fırat şu ifadeleri de kullanmıştır:

Şimdi bir ticaret yaptın mesela aldın bir şeyi. Kapora verdin. Benim arkamdan gelen adam bir tek kuruş fazla verse hemen onu döner ona verir. Ticaretleri etik değil. Onlar rüşvetçi. Çok az içinde sözünde duranlar. Bizim polislerimiz öyle değil. Bunların namazı kılınmaz. Bunlar vatanını terk eden adamlar. Biz Türk milletiyik vatanımızı severik. (Fırat)

Fırat'la yapılan görüşmeden aktarılan bu alıntı ekonomik ilişkiler ve kaçakçılıktan daha ziyade sosyo-mekânsal bir ayrışmanın nasıl gerçekleştiğine bir örnektir. Burada, sınırın karşı tarafı ticari ilişkilerde etik olmamakla itham edilmekte ve bu argümanlar üzerinden ötekileştirilmektedir. Fırat bu sözleriyle sınırın iki tarafı arasında kategorik bir ayırım yapmaktadır. Öte taraf rüşvetçi ve ahlaksız olarak anlatılırken, bu taraf ahlaklı, polisini ve vatanını seven olarak tanımlanmıştır. Suriye tarafındaki kamu görevlilerinin yasa dışı uygulamaları ve rüşvet almaları birçok görüşmeci tarafından da dile getirilmiştir. Benzer bir söylemi de içeren 60 yaşındaki Hanifi bu durumu şöyle aktarmıştır:

1955'te mayın döşendi. Komşularımızdan biri mayına basıp ölmüştü. Mayın döşendi ama kaçakçılık daha da arttı. Bir yolunu bularak karşı tarafa geçerdik. Kültür olarak bize çok benzerler. Ancak Suriye'de para vermeden hiçbir işimiz dönmez. O zaman iyi hatırlarım. Kırmızı yirmilikler vardı. Suriye askerlerine çok verdim. (Hanifi)

Hanifi bu ifadelerinde öncelikle sınırın her iki tarafında yaşayan toplumların kültürel olarak benzer özellikler gösterdiğini vurgulamaktadır. Katılımcı, sınırın öte tarafını bulunduğu taraftan ayıran en temel özellik olarak karşı tarafta çok sık karşılaştığı rüşvet talebi olarak anlatır. Sınıra ve sınırın öteki tarafına dair anlatılarda çok sık karşılaşılan bu rüşvet hikâyeleri,

Suriye tarafında kurumsal bir soruna işaret eder. Bu anlatılar sınırın karşı tarafında inşa edilen ulus-devlet sisteminin de sorunlu işlediğini anlatır. Bu bağlamda rüşvet anlatıları da sosyo-mekânsal ayrışmanın izlerini taşır. Bu anlatılar aracılığıyla iki tarafta ‘vatan’ ve ‘devlet’ algısı arasındaki farklılıklar da vurgulanır. Fırat’ın alıntısında da görülebileceği gibi Suriye tarafıyla karşılaştırma yaptığında ‘biz vatanımızı severiz’ vurgusu da önemlidir. Sınırın Kilis tarafına ait tüm bu anlatı ve söylemler Suriye’de yaşanan krizden sonra yoğun bir karşılaşma imkânı bulan iki toplum arasındaki sosyo-mekânsal ayrışmanın geçtiğimiz yüz yıl boyunca nasıl derinleştiğini görmek açısından da önemli ve değerlidir.

Sonuç

Bu makale, tarih boyunca ortak bir coğrafyayı paylaşan toplumların 100 yılı aşkın bir süre önce çizilen bir sınır ile ikiye bölünmesi sonrası yaşadığı sosyo-mekânsal ayrışmaya odaklanmıştır. Sınırının yarattığı bu sosyo-mekânsal ayrışmanın sınırın Kilis tarafında hangi söylem ve pratiklerle gerçekleştiği analiz edilmiştir.

Türkiye-Suriye sınırı Birinci Dünya Savaşı sonrasında Suriye’yi işgal eden Fransızlar ile 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile çizilmiştir. Sınırın çizilmesiyle birlikte yıllarca aynı coğrafyayı paylaşan toplumlar iki ayrı ulus-devlet inşa sürecini yaşamışlardır. Bu ulus-devlet inşa sürecinin en önemli ayağı ortak bir ‘ulus’ yaratmaktır. Bir taraf Türk ulus kimliğini inşa ederken öte taraf Arap ulus kimlik inşa sürecini yönetmiştir. Ortak toplumsal kimlik oluşturmada ‘biz’ oluşturmak kadar bir ‘öteki’ oluşturmak da önemlidir. Bu bağlamda sınır biz ve ötekiyi ayıran bir çizgi fonksiyonuna sahiptir. Farklı strateji ve söylemlerle oluşturulan bu toplumsal kimlikler için sınırlar çok önemli bir yer tutar. Dünyadaki ulus-devlet sınırlarının neredeyse tümü geçmişte ortak olan coğrafyaları ve toplumları böldüğünden bu sosyo-mekânsal ayrışmanın en net gözlemleneceği yerler de sınır bölgeleri olmuştur.

Bu çalışmada Kilis’te sınıra ve sınırın öte tarafına dair söylem ve analizlerde öne çıkan üç ana kategori belirlenmiştir: kimlik/kültür, din ve tarih/ekonomi. Burada kimlik ve kültür ile tarih ve ekonomi aynı kategori içerisinde analiz edilmiştir. Bunun temel sebebi bu temaların görüşmelerde sıklıkla birlikte aktarılmasıdır.

Sosyo-mekânsal ayrışmanın izlerinin en çok görüldüğü ilk tema kimliktir. Mevcut sınırın en temel fonksiyonu olarak Arap kimliğini Türk kimliğinden ayırması görülür. Katılımcıların özellikle sınır çiziminden sonraki süreçte her iki ulus kimliği birbirinin ‘ötekisi’ olarak algıladığı görülmüştür. Bu ötekileşmeye dair söylem ve anlatılar ile sınırdaki sosyo-mekânsal ayrışmanın doğru ve yerinde olduğu argümanı temellendirilmektedir.

Analizlerde öne çıkan bir diğer tema ise din olmuştur. Aynı dine mensup olmanın toplumlar arasındaki benzerlik algısını güçlendirdiği görülmüş olsa da din bağlamında da bir sosyo-mekânsal ayrımın yapıldığı görülmüştür. Katılımcıların söylemlerinde din algısının ve dini pratiklerin de her iki tarafta farklılık gösterdiği vurgusu görülmektedir. Bu söylemler de sosyo-mekânsal ayrışmanın izlerini taşımaktadır.

Son olarak, sınıra dair hikâyelerde en çok değinilen iki konu tarih ve ekonomidir. Bunlar aynı zamanda sınırın yarattığı sosyo-mekânsal ayrışmaların izlerinin de en yoğun görüldüğü iki temadır. Paylaşılan anlatılarda sınırın çizildiği ilk yıllarda sosyal ve mekânsal anlamda kesin bir ayrışmanın olmadığı görülür. Tarihsel bağların etkisini kaybetmediği bu yıllarda sınırın her iki tarafında toprakları olanların sınırdan rahatça geçebildiğine dair anlatılar da mevcuttur. Kilis’in bir anda çizilen bir sınırla birlikte bir sınır kasabasına dönüşmesi ve ekonomik getirisi yüksek tarım alanlarını sınırla birlikte kaybetmesi ekonomik anlamda sorunlar yaratmıştır. Sınır ötesi ticari ilişkiler ise gittikçe artmış ve bu durum Kilis’in en temel ekonomik kaynağı olmaya başlamıştır. Anlatılarda 1950’lerde döşenen mayınların

bile bu ekonomik ilişkileri engelleyemediği aktarılmıştır. Tarihsel süreçlere ve ekonomik ilişkilere dair anlatılarda ve söylemlerde de sürekli bir biz ve öteki teması gözlemlenmiş, bu anlatılarda sınırın öteki tarafına kıyasla buradaki toplumun daha fazla vatan ve devlet sevgisine sahip olduğu vurgulanarak karşı taraftan ayrıştırılmıştır.

Sınırın yarattığı sosyo-mekânsal ayrışmalar sınırın Kilis tarafında bu söylem ve anlatılarla gerçekleşmektedir. Kilis'te sınırla kurulan ilişki her zaman çok boyutlu ve çok karmaşık bir yapıda olmuştur. Sınır, bir yönüyle ekonomik engel yaratmışken, bir başka yönüyle de Kilis için ekonomik bir fırsata dönüşmüştür. Sınır hem karşı durulmuş hem de söylem ve pratiklerle sınır yeniden inşa edilmiştir. Sınır, her şeyden öte ortak bir coğrafyayı sosyal ve mekânsal olarak bölerek iki farklı coğrafya yaratmıştır.

Kaynakça

- Abdulla, N. (2009). *İmparatorluk sınır ve aşiret: Kürdistan ve 1843–1932 Türk-Fars sınır çatışması*, (Çeviren: Mustafa Aslan), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso Press.
- Balibar, E. (2002). *Politics and the other scene*. London: Verso Books.
- Beşe, İ. (2009). *İşgalden kurtuluşa Kilis:1918-1921*. Başak Matbaa. Ankara.
- Bourdieu, P. & Thompson, J. B. (1991). *Language and symbolic power*. USA: Harvard University Press.
- Cebesoy, A. F. (2008). *Sınıf arkadaşım Atatürk*, İnkilap Kitapevi, İstanbul.
- Çolakoğlu, Ş. (1991). *Kilis: direniş-kurtuluş ve sonrası*. Ankara.
- Çolakoğlu, S. (1998). *İlçe Kilis-il Kilis*. Washington.
- Çolakoğlu, S. (2006). *"Kilis" kendini arayan kent*. Kilis Vakfı Yayınları. Ankara.
- Erözden, O. (1997). *Ulus-devlet*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Gellner, E. (2006). *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Giddens, A. (2008). *Ulus, devlet ve şiddet* (2. Baskı). (Çeviren: Cumhur Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Görentaş, B. (2018a). "Geography and border". *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37), 322-328.
- Görentaş, B. (2018b). "Imagining geography: National identity, narrative and bordering". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 139-1434.
- Hall, S. (1996). Who needs identity. *Questions of cultural identity*, 16(2), 1-17.
- Hobsbawm, E. J. (1992). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*: Cambridge University Press.
- Kesici, Ö. (1994). *Kilis yöresinin coğrafyası*. Kilis Kültür Derneği Yayınları. No:12.
- Kuzgun, M. ve İncili, Ö.F. (2023). Sınırın tarihi ve coğrafi yansımaları: Kilis Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 390-421.
- Lattimore, O. (1962). *Studies in frontier history (Collected Papers 1928-1958)*, London: Oxford University Press.
- Newman, D. (2006). The lines that continue to separate us: borders in our 'borderless' world. *Progress in Human Geography*, 30(2), 143-161.
- Newman, D. & Paasi, A. (1998). Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. *Progress in Human Geography*, 22(2), 186-207.
- Öğüt, T. ve Akkaş, E. (2017). Suriye toprak reformunun Türkiye'ye yansımaları: Pasavan rejimi krizi. *In Journal of Social Policy Conferences*, (71), 127-163.
- Said, E. W. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage.
- Şenoğuz, H. P. (2014a). Türkiye-Suriye sınırında bir kasabadan sözlü tarihle sınıra bakmak. *Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de yabancılar, göç ve devlete disiplinlerarası bakışlar*.
- Şenoğuz, H. P. (2014b). Ahlaki ekonominin sınırları: Kilis'in Kayıtdışı ekonomisi ve yeni zenginleri. *Toplum ve Bilim*, 131, 105-134.

-
- Şenoğuz, H. P. (2015). Sahanın gölgeleriyle baş etmek: Türkiye-Suriye sınırındaki Kilis'te kaçakçılık anlatıları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 14(1), 1-17.
- Taşkın, O. (2022). Suriye'de kalan toprakları ve Kilis halkı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12 (3), 1772-1783.
- Tekin, F. (2012). Sınırlar, bölgesel kimlikler ve ümmet tasavvuru. *Milel ve Nihal*, 9 (3), 157-175.
- Yıldırım, A. (2013). Devlet, sınır, aşiret: Nusaybin örneği. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
-